METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 8 (2019) NO. 2

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat

Vol. 8 (2019) No. 2

Főszerkesztő:
Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztőbizottság:
Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Tanácsadó testület:
BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Russian Institute of the Socio-Economic Problems of Population, Laboratory of Problems of Life Quality and Living Standards, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Department of Sociology, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
NISTOR, Laura – Hungarian University Sapientia of Transylvania, Faculty of Economics, Socio-Humán Sciences and Engineering Miercurea Ciuc, Romania
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Department of Education Sciences, Italy
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Economic Faculty, Department of Labour and Personnel Economics, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University Department of Social and Economic Geography, Hungary
URIZ, Maria Jesús – University of Navarra, Pamplona, Spain
WIKTORSKA-ŚWIĘCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:
Dr. Szekeres Melinda

Tördelőszerkesztő:
Juhászné Marosi Edit

Technikai munkatársak:
Béres Zsuzsa (szerkesztés, koordinálás)
Fábián Márton (webdesign)

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézet
Felelős kiadó: a DE BTK PSZI igazgatója
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

CC BY NC ND

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom
Vendégszerkesztő: BIRÓ A. ZOLTÁN

BIRÓ A. ZOLTÁN: Székelyföld – társadalomtudományi megközelítések 3
BODÓ JULIANNA: Munkamigráció a székelyföldi térségben. *Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala* 17
SÁROSI-BLÁGA ÁGNES: A rurális elit téralapú identitásszerkezetének elemzése egy székelyföldi térségben 32
SZÉKELY KINGA KATALIN: A vidéki térségek pozicionálási lehetősége a Csíki-medence településeinek példáján 50
JAKAB JUDIT: Roma oktatási helyzetkép Hargita megyében – pedagógusi viszonyulások 75
KISS ADÉL: Felnőttképzési helyzetkép a székelyföldi térségben *Összefoglaló tanulmány a rendszerváltást követő évtizedek vonatkozó szakmai elemzései alapján* 93

KÖZELKÉP – Tanulmányok

KOVÁCS TERÉZ – KISS IGOR: A vajdasági/délvidéki magyarok nemzeti identitása 1990-től napjainkig – II. 109

RECENZIÓ

MASZLAG FANNI: MaHolnap – Társadalmi felzárkózási szemle 135

OLVASS FELESLEGESET!

Sik Endre állandó rovata

LADANCSIK TIBOR: A „kiegészítő” állampolgárság 139

KÖNYVISMERTETŐ

Factors influencing households’ energy consumption in Hungary Case-study conducted in the city of Debrecen 146

Abstracts 148

ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Contents

ZOLTÁN BIRÓ A.: Szeklerland – social science approaches 3
JULIANNA BODÓ: Labor migration in Szeklerland. Migration and development, decision-making 17
ÁGNES SÁROSI-BLÁGA: Analysis of the space-based identity structure of rural elite in a region of Szeklerland 32
KINGA KATALIN SZÉKELY: Positioning Opportunities for Rural Areas Through the Example of Ciuc-Basin 50
JUDIT JAKAB: The situation of Roma education in Harghita county – attitudes of pedagogues 75
ADÉL KISS: The Situation of Adult Education in Seclerland – Summary of professional analyzes from the decades following the regime change 93
TERÉZ KOVÁCS – IGOR KISS: Literature review of the national identity of hungarians in Vojvodina from 1990 to the present, II. 109

Bookreview
Factors influencing households' energy consumption in Hungary Case-studyconducted in the city of Debrecen 135

Abstracts 146

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
www. metszetek.unideb.hu

Székelyföld – társadalomtudományi megközelítések

BIRÓ A. ZOLTÁN[1]

ABSZTRAKT

A tanulmány áttekintő jelleggel mutatja be a székelyföldi társadalomtudományi kutatások 1989 utáni helyzetét, ismerteti a kutatások szerveződésének intézményi kereteit. Bemutatja a székelyföldi térségi társadalom fontosabb jellemzőit azzal a céllal, hogy értelmezési kontextust kínáljon a Metszetek számára készített összeállítás egészéhez. Jelzi azokat az elemzési területeket is, amelyek kapcsán térségi kutatások zajlottak, de ebbe az összeállításba terjedelmi okok miatt nem kerülhettek bele.

KULCSSZAVAK: társadalomtudományi kutatások, székelyföldi térség

ABSTRACT

Szeklerland – social science approaches

The study reviews the situation of social science research in Szeklerland after 1989, describes the institutional framework for the organization of research. Presents the most important features of the Szekler society with a view to providing an interpretative context for the Cross-Sections Social Science Journal. It also indicates the areas of analysis in which regional researches were conducted, but could not be included in this study compilation.

KEYWORDS: social science research, Szekler region

Bevezetés

A székelyföldi térség az utóbbi egy-másfél évtizedben a közéleti-politikai érdeklődés előterébe került. Elsősorban annak köszönhetően, hogy fokozatosan erősödik a térségi léptékű, több szinten és többféle formában zajló kollektív identitásépítési folyamat. Ennek a folyamatnak szerves része többek között a politikai tematizáció (autonómia téma), a szimbolikus térhasználat fölerősödése, a térségi léptékű arculatépítés,

[1] Társadalomkutató, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja; Egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
www. metszetek.unideb.hu

térségi hatókörű szervezeti, intézményi formák létrehozása, és nem utolsósorban a térségi léptékű versenyképességgel kapcsolatos fejlesztéspolitikai tematizáció és fejlesztési gyakorlat. Ebben a folyamatban a társadalomtudományi elemzéseknek (különösen ami az 1989 utáni társadalmi folyamatokra irányuló alapkutatásokat illeti) szerény a részesedése. Ez részben arra utal, hogy az elemzések és kiadványok száma kevés, másfelől arra is, hogy a társadalomtudományi anyagok nagyobb része nem kerül térségi forgalomba, csekély mértékben jelenik meg a térségi társadalmi nyilvánosságban. Ennek a helyzetnek többféle oka van, csak röviden utalok a legfontosabbakra.

A térségi társadalmi nyilvánosságban elsősorban azoknak az adatoknak és megközelítéseknek van relevanciája, amelyek közvetlenül a kisebbségi helyzethez kapcsolódnak (demográfiai adatok, migráció, magyar intézmények száma stb.). Fontos tényező ugyanakkor az adathiány, amely egyrészt a rendszerváltás előtti időszak öröksége, másrészt pedig azzal kapcsolatos, hogy a térség nem adminisztratív egység, illetve a térségen belüli tájegységek és a települések nagyobb része sem az. Nem utolsó sorban pedig azt kell kiemelni, hogy a térségben a társadalomkutatásnak nincsenek önálló és folyamatosan fennálló intézményi keretei. Egyetlen térségi kivétel – a maga szerény személyi-szervezeti kereteivel – a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, amely non-profit szervezetként 1990 óta folyamatosan végez társadalomtudományi kutatásokat. Térségi vagy kisebb léptékű társadalomtudományi kutatásokat természetesen végeztek és végeznek térségen kívüli szakmai intézmények is, azonban ezek munkája, illetve eredményeik tematizációja – amint erre később még kitérünk – sok tekintetben más utat követ. Bár az elemzésbe bevont társadalmi közeg azonos, a „külső" és „belső" társadalomtudományi megközelítések több vonatkozásban eltérnek egymástól. Ez a különbség nem csupán abból adódik, hogy a témaválasztást, a kutatást és az interpretációt térségen kívüli vagy térségen bedolgozó kutatók végzik, hanem abból is, hogy a térségen belül dolgozók számára a szakmai indíttatás vagy az anyagi támogatás milyen mértékben határozza meg vagy nem határozza meg a kutatás egészét.

A Metszetek számára készített összeállításunk célja az, hogy a „belső" indíttatású társadalomtudományi kutatásokról adjunk áttekintő jellegű képet, illetve a kutatások révén a térség 1989 utáni meghatározó jellegű társadalmi folyamataiba nyújtsunk betekintést. Jelen tanulmány keretében röviden összefoglaljuk a térségi társadalom fontosabb jellemzőit azzal a céllal, hogy értelmezési kontextust kínáljunk az összeállítás elemzései számára, illetve jelezzük azokat az elemzési területeket, amelyeken térségi kutatások zajlottak, de ebbe az összeállításba terjedelmei okok miatt nem kerülhettek bele.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
www. metszetek.unideb.hu

A vidéki térségeknek az utóbbi időszakban tapasztalható fölértékelődése (az új vidékfejlesztési paradigma, endogén fejlesztési elképzelések (OECD 2006, Ray 1998, Van der Ploeg et al. 2000, Woods 2007, Van der Ploeg – Marsden 2008, Almstedt et al. 2014), a vidékkutatás „kulturális fordulata" (Kovách 2012, Czibere – Kovách 2013) kibővíti a vidékkutatási elemzések körét és növeli azok fontosságát. A vidéki térség a globális és a lokális erők, hatások találkozási pontjává vált. A globális és lokális trendek találkozási felületén termelődnek azok a társadalmi folyamatok, amelyek szakmai érdeklődésre tarthatnak számot. Kihívások és az azokra adott válaszok, változást igénylő külső hatások és a változások ellenében ható belső korlátok, öndefiníciós folyamatok és innovációs kísérletek vetülnek egymásra. Ez a helyzet nagymértékben újradefiniálja, más sorrendbe állítja azokat a társadalomkutatási prioritásokat, amelyeket a perifériák felzárkóztatásának szemlélete és módszertana, a fejlesztés modernista paradigmája korábban megfogalmazott (G. Fekete 2008). Ebben a kontextusban fontos kutatási témává válik vidéki térségekben is az elitek társadalmi szerepének alakulása, a tudásformák egymáshoz való kapcsolódása, az innováció térnyerése, az intézmények működésének módja és hatékonysága, az identitásfolyamatok elemzése, a változások mértéknek és ritmusának korlátot szabó kulturális minták vizsgálata. Mindez természetesen együtt jár az elemzési eljárások körének bővülésével is.

A székelyföldi térség társadalmi folyamatai két nagyobb pólus köré rendeződnek. Változási igényeket, innovációs kezdeményezéseket, átalakulási folyamatokat látunk egyfelől, kivárási, védekezési vagy öndefiníciós trendeket másfelől. Egyszerre vagy egymás mellé rendeződve láthatjuk a külső kényszerekhez és lehetőségekhez való igazodás, illetve az azoktól való elhatárolódás mintázatait, a változás és védekezés gyakorlati fogásait. Nem egy esetben pedig a kétféle folyamat nehezen megragadható keveredését tapasztalhatjuk. Nem véletlenül van ez így, hiszen ez a vidéki térség – az 1989 előtti időszakban felhalmozódott lemaradások okán – jelentős globális hatásnak van kitéve, ugyanakkor a térségi társadalom számottevő belső szervezeti-működési „erőforrással" is rendelkezik. Explicit és tacit tudások, endogén forrásokra alapozó intézmények és folyamatok, korábbi kulturális patternek sorozata „ütközik" a globális hatásokkal.

A vidéki térségben zajló társadalomkutatások is gyakran hajlanak arra, hogy értékalapú elemzésekben mutassák ki a külső hatások előnyeit vagy veszélyeit, illetve a belső folyamatok hagyományőrzésnek nevezett értékeit vagy fejlődéskorlátozó maradiságát. Jelen összeállítás számára elsősorban olyan tanulmányok elkészítését szorgalmaztuk, amelyek a külső hatások és a belső folyamatok egymásra hatásának bemutatására törekednek. Ennek eredménye összeállításunk tematikai és módszertani sokfélesége, illetve a választott tanulmány modell is, amely egy-egy konkrét elemzési anyagot társadalmi és kutatási kontextusba igyekszik helyezni.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
www. metszetek.unideb.hu

A térségi társadalom jellemzőiről

A székelyföldi térség társadalmi helyzetképéhez kapcsolódó közéleti és szakmai tematizáció 1989 után indult újra. A tematizációs kísérletek egy része az 1900-es évek lezajlott tematizációt (Tusnádi Székely Kongresszus a XX. század elején) igyekezett feleleveníteni részben tartalmi, részben formai (konferenciaszervezések) elemek révén, más tematizációk történelmi példákra, korábbi politikai kezdeményezésekre, kulturális és természeti értékekre vagy fejlesztéspolitikai jövőképek készítésére alapoztak. Ezekben a tematizációs kísérletekben csak ritkán találkozhattunk olyan megközelítésekkel, amelyek a térségi társadalom tényleges helyzetét tekintették volna kiindulópontnak. Kivételt jelentett a Csutak István írása nyomán kialakult nyilvános vita[2], amely a romániai regionális tervezés újragondolása, illetve a székelyföldi térség önálló fejlesztési régióként való elgondolása kapcsán alakult ki, és amelynek során a térségi társadalom jellegének, működési módjának több fontos jellemzője megfogalmazódott. E vita kapcsán tettünk kísérletet arra, hogy a KAM keretében folytatott kutatások alapján helyzetképet fogalmazzunk meg a térség társadalmi jellemzőiről (Biró 2008). Ezt a helyzetképet szerkezetében ma is érvényesnek tartjuk, az azóta folytatott elemzések eredményei arra utalnak, hogy a térségi működési modell csak lassan és kismértékben változik. A következőkben röviden összefoglaljuk a fontosabb megállapításokat.

- A térség földrajzi és társadalmi szerkezete mozaikszerű. A (kis)városok a vonzáskörzetükben lévő falvakkal működési egységet képeznek olyan területeken, mint a munkaerőpiac szerveződése, a fogyasztás, a tanulás, adminisztratív ügyek intézése. A földrajzi adottságok szerint (medence, folyóvölgy) szerveződő működési egységeknek az esetek többségében társadalomtörténeti előzményei és mentális/szimbolikus tartalmai (identitáskonstrukciók) is vannak, az önállóságra törekvő szerveződés kiterjedhet a társadalmi nyilvánosságra (sajtó, rádió), a civil szervezetek működésére vagy a politikai szerveződésre is. Jellemző példák: Csíki-medence, Gyergyó vidéke, Székelyudvarhely és környéke, Kézdi térsége, Erdővidék stb. Ezektől a szerveződésektől nem idegen az önálló érdekérvényesítés gyakorlata és a más térségekkel való verseny. A mozaikszerű térségi szerkezet egyelőre tartós maradt a székelyföldi léptékű identifikációs folyamat fölerősödése mellett is.
- A térség 1989 utáni társadalmi folyamatainak legfontosabb jellemzője az identitásszerkezetek rehabilitálására irányuló törekvés. Ennek a folyamatnak két alapvető szintje van, mindkettő nagyon jelentős társadalomtörténeti előzményekre támaszkodik, és mindkét szintre jellemző az, hogy bennük a

[2] Csutak István vitaindító írása a Hargita Népe napilapban jelent meg „Székek földje –Székelyföld?" címmel 2008-ban. A vita tartalmi kérdései azonban a társadalomtudományi kutatási gyakorlatban nem jelentek meg.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND

mentális-szimbolikus és gazdasági-társadalmi komponensek szorosan összekapcsolódnak. A rehabilitációs folyamatok egyik szintjét az önellátó családi gazdálkodás modelljének visszaállítása képezte és képezi. Nyilvánvaló példája a néhány hektár földtulajdonra alapozó családi gazdaság, amely ma is a térségi háztartások több mint felére jellemző. Maga a család működtetési modellje azonban korántsem korlátozódik csupán a földtulajdonnal rendelkező családokra. A rehabilitációs folyamatok másik szintje lokális (település) léptékű, függetlenül attól, hogy az adott település adminisztratív egység-e vagy nem, és a térbeli elhatárolódás szimbolikus jeleitől a közösségi eseményeken át a gazdasági struktúrákig (közbirtokosság) terjed.

- A térség egészére mindmáig jellemző a relatív lemaradás (modernizációs deficit). Bár a térségre a XX. század kezdetétől több modernizációs kísérlet is irányult (elsősorban iparfejlesztési hullámok formájában), ezek többnyire félbeszakadtak, vagy felemásra sikeredtek. Ez a modernizációs deficit az infrastruktúra helyzetétől a tanuláshoz való viszonyulásig, a gazdálkodási modellektől és gyakorlatoktól az arculatépítésen át a jövőképalkotásig sok területen kimutatható.
- A rurális települések 1968-ban elindított adminisztratív összevonásától kezdődően a térségben trendszerűen szétfejlődési folyamat zajlik. A települések egy részének lakossága lényeges mértékben csökkent, a helyi intézmények fokozatosan beszüntették tevékenységüket, más települések (elsősorban a községközpontok) megerősödtek vagy tartani tudták korábbi állapotukat. Az utóbbi egy-két évtized projektalapú fejlesztési gyakorlata tovább erősítette ezt a szétfejlődési folyamatot. A kistelepülések egy része a fentiekben említett két endogén erőforrás (családi gazdaság, lokális léptékű rehabilitációs folyamatok) révén tartja fenn magát.
- A térség 1989 előtti gazdasági szerkezete gyakorlatilag eltűnt, a privatizációt követően alig pár kisebb vállalat folytatta tevékenységét. Kívülről érkező olyan beruházás nem történt, amely a térségi munkaerőpiacot szerkezetében befolyásolta volna. A foglalkoztatási szerkezetben a hivatali/adminisztratív szegmensnek a részesedése meghatározó, és nagy szerepe van a nem hivatalos önfoglalkoztatásnak (családi gazdaságok), illetve a munkahelyi kétlakiságnak (egy hivatalos munkahely és mellette nem hivatalos önfoglalkoztatás). Kutatási tapasztalataink arra utalnak, hogy a térség egészére vetítve hangsúlyosabb modernizációs hatása a külföldre irányuló munkamigrációnak (anyagi források, szakmai és egyéb tapasztalatok), illetve a fogyasztási gyakorlatnak van (beleértve ez utóbbiba a digitális technológiák és szolgáltatások fogyasztását is).
- További fontos jellemzőként említhető a kapcsolatkultúra térségi modellje, amelyben az erős kötéseknek (vérségi, szociális, területi kapcsolatok) jóval

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND

nagyobb szerepük van, mint a gyenge kötéseknek. Ehhez kapcsoltan vizsgálat tárgyát képezheti az, hogy a digitális technológiák használata érdemben változtat-e ezen a gyakorlaton. Fontos jellemző a periféria-centrum viszony megélésének módja, amelyhez egész sor társadalomtörténeti tapasztalatok által „igazolt" gyakorlat kapcsolódik (diszkurzív vagy gyakorlati jellegű távolságtartó és ellenállási stratégiák, polemizáló gyakorlatok, a többféle helyzethez való igazodást támogató „átjárási gyakorlatok" (Bodó 1998b). Az egyéni és a családi életpályák tervezésében a biztonságra törekvés és az alultervezettség, nem utolsósorban pedig a narratívák és a gyakorlat közti jelentős különbség tapasztalható.

A társadalomtudományi kutatások kereteiről

A vidéki térségek fölértékelődése, illetve ennek kapcsán a vidéki térségekben zajló társadalmi folyamatok elemzésének előtérbe kerülése kapcsán az a kérdés is fölvethető, hogy az adott térségre irányuló szakmai megközelítések mennyire esnek egybe a térségre jellemző társadalmi folyamatokkal. Az előző fejezetben felsorolt társadalmi jellemzőket hiába keressük a térséggel kapcsolatos közéleti-politikai tematizációkban. A Székelyföld esetében az eltéréseknek kétféle oka is lehet. Az egyik az, hogy a magyarországi hátterű (egyéni vagy intézményes) kutatások vagy az erdélyi léptékű megközelítések erre a térségre mint határon túli, illetve mint sajátos tömbmagyar régióra tekintenek, és ez a viszonyulás lényeges mértékben befolyásolja, hogy a kutatások számára mi a fontos és mi a kevésbé fontos téma. Az utóbbi két évtized során több olyan jelentős kutatási program is zajlott, amelyet magyarországi kutatók vezettek és szélesebb elemzési-értelmezési keretbe igyekeztek illeszteni a térségi folyamatokat. Példaként említhetjük az ifjúságkutatásokat (Szabó et al. 2002), a Horváth Gyula által vezetett régiótudományi kutatásokat (Horváth 2003), a vallásosság vagy az olvasási kultúra alakulásával kapcsolatos elemzéseket (Tomka Miklós, Gereben Ferenc szervezésében), a kulturális intézmények kataszterének összeállítását (Blénesi et al. 2005), az egykori Maros Magyar Autónom Tartomány társadalomtörténeti kutatását Stefano Bottoni vezetésével (Bottoni 2008, Bárdi 2005), a tudományos és képzési támogatások hasznosulását célzó elemzéseket, migrációs folyamatok kutatását, az interetnikus kapcsolatok vizsgálatát.

A térségi társadalmi nyilvánosságban – ha egyáltalán megjelennek társadalomtudományi témák – többnyire ez a külső tematizációs lista ismétlődött. Fontosnak mutatkoznak például a demográfiai témák, az oktatás, a kivándorlás, az identitásvizsgálat, míg kevésbé lesz fontos a kistelepülések helyzete, a háztartások működése, a szociális és egészségügyi helyzet. A kutatási témák alakulását másfelől az befolyásolja, hogy a térségben működő intézményes vagy egyéni kutatási programok az esetek nagy százalékában külső támogatásoktól függenek, és ezek a támogatások

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

meghatározzák a kutatási témakörök prioritásait. A kutatási témák és a térségre jellemző társadalmi folyamatok egybeesése abban az esetben várható, ha a térségen belül is kialakulnak a társadalomkutatás intézményes keretei, és ezek a térségi intézményi keretek a kutatási témák kiválasztásában képesek (legalább részlegesen) saját szempontjaik érvényesítésére (támogatások tematikai befolyásolása, saját erőforrások szerzése révén).

Ha megpróbáljuk számba venni a székelyföldi (széles értelemben vett) társadalomtudományi kutatások „intézményes" kereteit, akkor azt látjuk, hogy ezek a keretek többfélék, átmeneti jellegűek, működésük szervezeti-gazdasági alapjai bizonytalanok. Ennek ellenére a kutatók és kutatások száma jelentős, a szakmai termékek száma szintén számottevő. Ennek a magyarázata az, hogy a társadalomtudományi munkavégzés nagy része egyszemélyes „intézmény". Ide sorolhatóak a különböző hivatalokban, állami vagy önkormányzati intézményekben, iskolákban dolgozó szakemberek, akik úgymond másodállásban végeznek kutatómunkát, részben saját erőforrásból, részben eseti pályázati támogatások, ösztöndíjak segítségével. Ehhez a csoporthoz sorolhatók a doktoranduszok is, akik térségi témákkal foglalkoznak. A térségi egyetemi intézményekben és kihelyezett képzési központokban (Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Nyárádszereda) zajló kutatások többsége szintén egyéni léptékű, kisebb részben csoportos munka. A folyamatosság és a csoportos munka tekintetében kivételt jelent a csíkszeredai Sapientián működő „A média hatása a gyermekekre és fiatalokra" kutatócsoport, amely 2011-től folyamatosan működik a magyarországi Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Egyesület támogatásával[3], illetve a csíkszeredai székhelyű Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által 2013-ban kezdeményezett térségi agrárinnovációs kutatássorozat (Biró – Magyar 2016)[4]. A csoportos együttműködés számára esetenként alkalmi keretet jelenthet két pályázati támogatási forma, a Sapientia EMTE keretében működő Kutatási Programok Intézete támogatási program, illetve az MTA DOMUS program évente jelentkező csoportos kutatási pályázatai. Ez utóbbiak azonban egy évnél rövidebb időszakra szólnak, és a kutatócsoportok csak a program idejére állnak össze. A csoportos programok száma elenyésző az egyéni programokhoz képest.

A térségben 1990-től kezdődően egész sor kutatóintézet alapítási kísérletre került sor, ezek azonban vagy tervek maradtak, vagy csak ideig-óráig működtek. Több kísérlet történt egyesületi-társasági keretek kialakítására is (az Erdélyi Múzeum Egyesület térségi szakosztályai, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság keretében két szakbizottság szerveződött Csíkszeredában, térségi szervezeti/fiókjai vannak több erdélyi egyesületnek), ezekben rendszeres társadalomtudományi kutatómunka csak kismértékben zajlik. Újabb kezdeményezés (2016-tól) a székelyudvarhelyi

[3] A programról a Kutatócsoport szakmai blogja nyújt tájékoztatást.
[4] A program kiadványai az Alapítvány honlapján olvashatók: www.pahru.ro

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND

székhellyel működő Székelyföldi Regionális Tudományi Társaság[5]. A helyzetképhez tartozik az is, hogy a térségi kutatásokkal kapcsolatos publikációk – amelyek döntő hányada egyéni kiadásokban jelenik meg – együttesen sehol nem lelhetők fel, összegző jellegű bibliográfiai jegyzék ezekről a kiadványokról nem készül. A térségi könyvtárakba csak abba az esetben kerülnek be, ha a szerző adományozza. A térségi társadalomtudományi elemzéseket tartalmazó korábbi folyóirat kezdeményezések általában rövid életűeknek bizonyultak (Átmenetek, Antropológiai Műhely, Térség). Csak részlegesen tartalmaznak térségi társadalomtudományi vonatkozású anyagokat a Sapientia EMTE „ACTA Universitatis Sapientiae" folyóiratának azon sorozatai, amelyek szerkesztése a térségben zajlik[6]. A 2016-ban indult Pro Scientia Ruralis[7] külön rovatban kínál publikációs lehetőséget fiatal kutatóknak). A Csíkszeredában megjelenő Székelyföld irodalmi folyóirat társadalomtörténeti anyagokat is közöl rendszeresen. A térségi múzeumok tudományos évkönyv sorozatai csak kis részben tartalmaznak társadalomtudományi anyagokat. Újszerű és egyedi kezdeményezésnek minősíthető az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága által támogatott kiadvány, amely a székelyföldi vonatkozású egyéni és csoportos DOMUS kutatások eredményeiből közölt válogatást (Biró – Bodó 2016), és tematikai, módszertani rálátást kínál a pontszerűen működő kutatások egy részére. Ebben a tekintetben szakmai előzménynek tekinthető az a 2006-ban végzett program, amelynek keretében 11 témakörben készült el az 1990-2006 közti időszak székelyföldi vonatkozású társadalomtudományi kutatásainak részletes tartalmi összefoglalója és szakirodalmi jegyzéke[8], ez a munka azonban nem került publikálásra.

A térségi társadalomtudományi kutatások terén új lehetőséget jelentett a szociológia és a kommunikáció szakok indulása a Sapientián a 2000-es évek első felében. A négyéves képzési ciklus (a bolognai rendszer bevezetése előtt) lehetőséget adott arra, hogy a diplomamunkák egy része esetében – kisebb-nagyobb szakmai-anyagi rásegítéssel – színvonalas és publikálásra érdemes lokális kutatások készüljenek olyan témakörökben, mint a szimbolikus térhasználat, családi háztartások működése, munkamigráció, szociális helyzet, munkaerőpiac működése[9]. Hasonló jellegű, de nagyobb súlyú előrelépést jelentett a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Doktori Programjának az a kezdeményezése, hogy a térségből jelentkező doktoranduszokból „székelyföldi csoport" szerveződhessen, akiknek kutatói munkája,

[5] A szervezet honlapja: http://www.szrtt.ro/index.php

[6] A tizenkét sorozatból a közgazdasági, a kommunikáció és a társadalomelemzési témákkal foglalkozó lap sorolható ebbe a körbe. (http://www.acta.sapientia.ro/)

[7] A folyóirat anyagai az Alapítvány honlapján érhetők el: http://psr.pahru.ro/index.php?lang=hu

[8] A programot az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogramja támogatta, a kéziratok a KAM könyvtárában érhetők el.

[9] A Sapientia EMTE csíkszeredai karán működő Szociológia-vidékfejlesztés szak első három évfolyamának diplomamunkáiból három kiadványban 42 dolgozat került publikálásra. Ez a folyamat a bolognai rendszer bevezetésével megszakadt.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
www. metszetek.unideb.hu

szakmai prezentációs és publikációs gyakorlatának egy része a térséghez kötődjön[10]. Így első alkalommal nyílt lehetőség arra, hogy a doktori program keretében zajló társadalomtudományi szakmai munka a maga egészében a térségben is hasznosuljon.

Joggal állítható, hogy a térségben a társadalomtudományi kutatások száma folyamatosan növekszik, a kutatott témák és az alkalmazott módszertanok köre bővül, a kutatók száma gyarapodik. A kutatási, publikációs és terjesztési gyakorlatnak a fentiekben jelzett tematikai, módszertani és publikációs sokfélesége, a társadalomtudományi kutatások diffúz és efemer jellege azonban azt eredményezi, hogy a számban és kutatási eredményekben jelentős társadalomtudományi anyag térségi társadalmi szerepe kismértékű, a térségen kívüli ismertsége nem számottevő. A magyarországi tudományos élet számára ezek a társadalomtudományi eredmények gyakorlatilag nem láthatók, a társadalomtudomány magyarországi művelői a térségi szerzők egyéni terjesztési munkája révén szerezhetnek tudomást egyik vagy másik munkáról. A kiadványok kisebb része kerül bele az Országos Széchenyi Könyvtár vagy a Főváros Szabó Ervin Könyvtár állományába és szakmai katalógusaiba. A magyarországi folyóiratok által kezdeményezett bemutatási kezdeményezések (egyik korai példája a LIMES folyóirat kezdeményezése volt 2004-ben[11], a legújabb kísérletet a Replika tematikus blokkja jelenti[12]) egyedi és fontos népszerűsítő lépéseknek és a térségi szerzők számára szakpolitikai támogatásnak tekinthetők, az ilyen kezdeményezések azonban alkalmi jellegűek és számuk nem jelentős.

Ebben a térségi intézményi szerkezetben társadalomtudományi kutatómunkát folyamatos jelleggel (kutatások, szakmai rendezvények, publikációk, fiatal szakemberek támogatása, a térségi társadalom kutatások eredményeinek nyomon követése, szakkönyvtár működtetése), több mint három évtizede a KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végez. Az 1980-as években szerveződött, 1990-ben jogi személlyé vált intézet egyesületi formában működik, pályázati támogatásokból és szakmai megbízásokból tartja fenn magát. A kutatási témák megválasztását illetően ez az intézmény is nagymértékben ki van szolgáltatva az elérhető támogatási forrásoknak, ugyanakkor saját erőforrásai lehetővé tették az is, hogy az elmúlt közel három évtized során folyamatosan napirenden tartson olyan kutatási témákat, amelyek a térség meghatározó társadalmi folyamatainak az elemzésére irányultak.

[10] Ez a kezdeményezés 2014-ben indult, a képzési programban 15 fiatal szakember végzett, illetve végez térségi vonatkozású társadalomtudományi kutatásokat.

[11] A folyóirat két lapszámot szentelt székelyföldi témáknak, az első (2004.1.) társadalomtörténeti anyagokat tartalmaz, a második aktuális térségi elemzéseket a Horváth Gyula (Horváth 2003) által szerkesztett kötet anyagai alapján.

[12] Változó Székelyföld. Tematikus összeállítás a folyóirat 105-ös számában (2017.5.), szerkesztette Patakfalvi-Czirják Ágnes és Zahorán Csaba.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

Csak felsorolásszerűen jelezzük azokat a témaköröket, amelyek kutatását sikerült hosszabb időn át napirenden tartani, és amelyek kapcsán jelen összeállításban nem készült elemző tanulmány[13].

- A családi háztartások vizsgálata 1999-ben indult a Csíki-medencében végzett nagymintás adatfelvétellel (Laki – Biró 2001), az MTA Politikatudományi Intézet kutatóinak vezetésével (Laki László, Kovách Imre, Békés Zoltán) ez a program 2004-től székelyföldi léptékű adatfelvételekkel folytatódott tovább (KAM 2004, 2011, 2013). Ehhez a programhoz a későbbiek során 12 lokális léptékű szociológiai adatfelvétel kapcsolódott.
- A szimbolikus térhasználat kutatása az 1990-es évek elejétől vált tartós kutatási témává, a téma összefoglalása önálló kiadványban 2000-ben jelent meg (Bodó 2000). Ehhez a programhoz a későbbiek során több mint húsz lokális elemzés kapcsolódott.
- Lokális és regionális identitás-szerkezetek vizsgálata.[14]
- A térségi oktatási hálózat és oktatási gyakorlat kutatása szintén a kilencvenes évek elején indult, az ezzel kapcsolatos programokról nemrég szakmai összefoglaló készült[15]. A téma aktualitását jelzi, hogy a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége megbízása alapján 2017-ben készült el a romániai magyar pedagógustársadalom egészét átfogó kérdőíves adatfelvétel.
- A társadalomtörténeti elemzések több tematikát is előtérbe hoztak, legnagyobb szerepet a szocializmus korszakának elemzése jelentette (Gagyi 1998, 2004, Oláh 2004, 2008, 2016, Bodó 1998a, 2004a), ezen belül külön hangsúlyt kaptak a kollektivizálás témakörében végzett társadalomtörténeti, kulturális antropológiai kutatások (Bodó 2004b, Oláh 2001).
- A 2013-as évtől foglalkozik folyamatosan az Intézet a csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány megbízása alapján a térségi agrárinnovációs folyamatok elemzésével.

Jelen összeállítás szerzői arra is törekedtek, hogy az általuk végzett elemzői munka kapcsán fölvázolják a választott téma országos és/vagy térségi társadalmi kontextusát, ugyanakkor tájékoztató jellegű képet adjanak az adott témával kapcsolatos térségi kutatásokról is. Ebből a tanulmányszerkezeti modellből adódóan minden tanulmány egyben túl is mutat a konkrét kutatási programon, a térségi társadalom működésének egy-egy sajátos vonására fókuszál. A munkamigráció térségi folyamatainak bemutatása (Bodó Julianna tanulmánya) arra is felhívja a figyelmet, hogy a

[13] A korábbi és jelenlegi kutatási programokról, kiadványokról az intézet honlapja kínál tájékoztatást: www.kamintezet.ro)

[14] Ennek a témakörnek a kutatása több, egymáshoz kapcsolódó csoportos DOMUS program keretében zajlott.

[15] Az összefoglaló anyaga a következő linken olvasható: http://www.kamintezet.ro/?q=node/95

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND

térség fontos társadalmi folyamatait a saját világ-idegen világ találkozási felületein kell megragadni. A felnőttképzés kérdéskörének elemzése (Kiss Adél tanulmánya) a tanulással kapcsolatos ambivalens társadalmi beállítódások magatartás-szabályozó erejét mutatja. Székely Kinga Katalin kutatása a település szintű versenyképesség kapcsán azt jelzi, hogy az endogén erőforrásokat és fejlesztési/változási korlátokat együttesen érdemes szemügyre venni. Sárosi-Blága Ágnes elemzése kapcsán azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a kisebb vagy nagyobb léptékű téralapú identitásszerkezetek alakulása és társadalmi szerepe még jó ideig elemzési téma lesz ebben a térségben. A roma oktatás elemzése (Jakab Judit tanulmánya) arra is utal, hogy a roma lakosság helyzetével kapcsolatos szakmai megközelítések a vizsgált térségben még inkább egyféle tabunak számítanak, mintsem kutatói feladatnak.

Összefoglalás

A bemutatásra választott témák köre természetesen tovább bővíthető. Még további három olyan témakör említhető, amelyek kapcsán több éven át, azonos módszertani keretben zajlottak kutatások. Ebben a sorban említhető a térségből kifele irányuló munkamigráció interjúsorozatok révén való elemzése, az agrárinnovációs folyamatok mélyinterjúkra és esetelemzésekre alapozó kutatása, a szimbolikus térhasználat térségi mintáinak kulturális antropológiai elemzése, és nem utolsó sorban a háztartások működésének vizsgálatára irányuló szociológiai adatfelvételek. Az alkalmi jellegű, rövid lefutású, különféle támogatási programok célkitűzéseihez kapcsolódó kutatások száma természetesen ennél sokkal több, ezek a maguk során sok értékes szakmai eredményt kínálnak. Azonban a hosszabb időintervallumot átfogó és azonos módszertani eljárásokat alkalmazó kutatások alkalmasak a leginkább arra, hogy a térségi társadalom egészének vagy egy-egy szegmensének a működéséről képet alkossanak. A térségi „társadalomkép" formálása három szempontból is fontosnak mutatkozik.

Az első szempont a térségi társadalom sajátos jellegéből adódik. A társadalomtörténeti előzmények (elegendő, ha példaként csupán a lokális közösségek belső szerveződési formáira és azokból adódó sajátos működési modellekre gondolunk, vagy az önellátó családmodell mintázatainak a folytonosságára és ezek életmód szervező szerepére, de említhetjük az etnikai meghatározottságú öndefiníciós folyamatokat is) olyan közösségi működési modelleket, közösségi meghatározottságú magatartásmintákat tartanak életben, amelyek a külső szemlélő számára – még ha társadalomkutató is az illető – nehezen megragadhatók, és még nehezebben értelmezhetők. Fontos a térségi „társadalomkép" formálása abból a szempontból is, hogy a térségi vonatkozású társadalomkutatások döntő hányada a magyarországi szakmai kontextusba kerül bele, vagy eleve magyarországi kutatók és szakmai műhelyek a kutatások kezdeményezői, kivitelezői. Ilyen esetekben pedig sokféle gondot okoz

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1
CC BY NC ND

az (nem csupán megértési, hanem akár módszertani gondokat is), hogy más országról lévén szó mások az egyéni életvitel, az intézményműködés jogi, adminisztratív és egzisztenciális keretei. Ilyen esetben pedig a kutatáshoz hozzá kell kapcsolni a vizsgált társadalom felfedezését is. Az „endogén" kutatások megértése sem egyszerű feladat, ha az azokat olvasó szakember a saját országa/társadalmi környezete paramétereit használja értelmezési keretként. Nem utolsó sorban pedig – és térségi kutatóként ezt tartjuk a legfontosabb szempontnak – a „társadalomkép" megalkotása és megjelenítése a térségi társadalom számára lehet a leghasznosabb.

Tematikus összeállításunk kísérlet a térségi „társadalomkép" formálására. Arra törekedünk, hogy képet alkossunk a térségi társadalom működési módjának néhány területéről, ugyanakkor arra is figyelni kell, hogy ezek a szakmai bemutatások követhetők legyenek azok számára is, akik kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik az elemzett jelenségek társadalmi közegét. Elemzéseink és értelmezéseink alapvetően a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja több mint három évtizedes kutatási tapasztalataira alapozódnak, közvetlen vagy közvetett módon az ebben az intézményi keretben végzett tematikus kutatás sorozatok szemléletét és módszertanát jelenítik meg. Ez nem jelenti azt, hogy ne lennének a térségi társadalomra vonatkozóan más szakmai tapasztalatok, kutatási eredmények. Munkánk – minden reményünk szerint – ebben a formában is alkalmas lehet a térségi iránti szakmai érdeklődés növelésére, kutatási együttműködési formák kialakítására. A szerzők meggyőződése, hogy a Metszetek szerkesztősége által kínált publikációs lehetőség fontos lépést jelentheti abban a tekintetben, hogy elindulhasson a térségi társadalomtudományi kutatások programszerű ismertetési folyamata.

Irodalom

Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. J. T. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. European Countryside, 4., 297–306.

Bárdi N. (szerk.) (2005): Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. Térség 2008. 1: 7–26.

Biró A. Z. – Bodó J. (2016): Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával. Státus Kiadó, Csíkszereda, KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

Biró A. Z. – Magyar F. (szerk.) (2016): Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1

Blénesi É. – Mandel K. – Szarka L. (szerk.) (2005): A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Bodó J. (szerk.) (1998a): Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

Bodó J. (1998b): Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. Bodó J. (szerk.) Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 31–80.

Bodó J. (szerk.) (2000): Miénk a tér. Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzet könyvek, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

Bodó J. (2004a): A formális és az informális szféra ünneplési gyakorlata az 1980-as években. Sciantia Humana, MTA PTI Budapest.

Bodó J. (2004b): „Így kollektivizáltak minket…" Kulturálisantropológiai elemzés két székelyföldi településről. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

Bottoni, S. (2008): Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960). Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Czibere I. – Kovách I. (szerk.) (2013): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Gagyi J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

Gagyi J. (2004): A krízis éve 1949, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Gereben F. – Lőrincz J. – Nagy A. – Vidra Szabó F. (1993): Magyar olvasáskultúra határon innen és túl. Közép-Európa Intézet, Budapest.

G. Fekete É. (2008): A fejlődés és a versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I.- Lukovics, M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130–152.

Horváth Gy. (szerk.) (2003): Székelyföld – A Kárpát-medence régiói1. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.

KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/1

KAM (2013): Családok a székelyföldi térségben. Identitás, jövőkép, társadalmi beágyazottság 2013. Székelyföld Fejlesztési Intézet – KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

Kovách I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Argumentum Kiadó, Budapest.

Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, Európa Tanulmányok 6.

OECD (2006): The new rural paradigm: Policies and governance. Paris, OECD publications.

Oláh S. (2001): Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949-1962). Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh S. (2004): Falusi látleletek 1991- 2003. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh S. (2008): Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940-1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh S. (2016): Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Ray, Chistopher (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. Sociologia Ruralis 38: 3–20.

Szabó A. – Bauer, B. – Pillók, P. (2002): Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.

Van der Ploeg, J. D. – Renting, H. – Brunori, G. – Knickel, K. – Mannion, J. – Marsden, T. – Roest, K. D. – Sevilla-Guzmán, E. – Ventura, F. (2000): Rural development: from practices and policies towards theory. Sociologia Ruralis 40: 391–408.

Van der Ploeg, D. – Marsden, Terry. J. (eds.) (2008): Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development. Van Gorcum. Assen.

Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization,hybridity and the reconstitution of rural place. Progress in Human Geography 31: 485–507.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
www. metszetek.unideb.hu

Munkamigráció a székelyföldi térségben

Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala

BODÓ JULIANNA[1]

ABSZTRAKT

A munkavállalás céljából történő migráció napjaink egyik fontos társadalmi jelensége. Az alábbi tanulmány a székelyföldi munkamigráció rendszerváltás utáni helyzetébe nyújt betekintést. Vázolja azokat a legfontosabb trendeket, amelyek 1990-től napjainkig meghatározzák ezt a társadalmi folyamatot, és jelzi azokat a változásokat, amelyek mentén a munkamigráció egyes korszakai elkülöníthetők egymástól. A tanulmány kitér a migráció és a fejlődés kapcsolatának változó megítéléseire. Az utolsó alfejezet egy elemzésrészletet tartalmaz, amely a migráció következtében megmutatkozó új életvezetési tendenciák közegében vizsgálja a migrációs döntések meghozatalának jelenségét.

KULCSSZAVAK: munkamigráció, Székelyföld, fejlődés, migrációs döntés

ABSTRACT

Labor migration in Szeklerland. Migration and development, decision-making

Migration for the purpose of employment is an important social phenomenon. The following study provides insight into the situation of labor migration in Szeklerland after the change of regime. It outlines the most important trends that define this social process from 1990 to the present and indicates the changes along which the different periods of labor migration can be separated. The study discusses the changing perceptions of the connection between migration and development. The last subchapter contains an analysis about the phenomenon of decision-making in the context of new lifestyle trends resulting from migration.

KEYWORDS: labor migration, Szeklerland, development, migration decision

[1] Társadalomkutató, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja; egyetemi tanár, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
www. metszetek.unideb.hu

Bevezetés

A székelyföldi térségben a külföldre irányuló munkamigráció a rendszerváltás óta folyamatosan jelenlévő társadalmi jelenség. Az 1989 utáni külföldre utazás és munkavállalás lehetőségét a térség lakói nagyon hamar megragadták. Ennek több oka is van. Elsőként említhetjük, hogy a rendszerváltás előtti korszakra jellemző romániai megélhetési nehézségek (alapvető élelmiszerek, háztartási cikkek hiánya, a családi háztartások szükségleteinek kielégítési gondjai) olyan helyzetet alakítottak ki, amelyek a mindennapi életvezetést rendkívüli módon megnehezítették. A hirtelen megváltozott körülmények között – közvetlenül a rendszerváltás után lehetővé vált a külföldi utazás – a térség lakói a hiányok pótlásának legmegfelelőbb és leggyorsabb módját a külföldi munkavállalásban látták. Másodikként egy társadalomtörténeti tényszerűségre hivatkozom, amelynek megfelelően ebben a térségben az otthontól távoli, hosszabb-rövidebb ideig tartó munkavállalás egy olyan, a kultúra szövedékébe beépült praxisként működött/működik, amely az itt élők mindennapi gondjainak megoldására gyakrn alkalmazhatónak bizonyult. A térség lakói az adott korszak politikai-gazdasági helyzetének megfelelően választották meg a munkamigráció irányát, időtartamát, és határozták meg az elérendő célokat.

A térségre jellemző munkamigráció dinamikája, intenzitása igen korán felkeltette a kutatók érdeklődését. A rendszerváltás utáni korszakra fókuszálva a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében 1995–1996-ban végeztük el a témával kapcsolatos első kutatást (Bodó 1996). Ezt több olyan program követte, amely módszeresen foglalkozott a kérdéssel. Sor került ugyanakkor több olyan kutatásra is, amelynek fő célja nem a migráció volt, de érintette ezt a kérdést is. A 2000-es évek közepétől a Sapientia – EMTE társadalomtudományi tanszéken megalakult migrációkutató munkacsoport is bekapcsolódott ezekbe a kutatásokba. Vizsgálódásaink elsősorban a kulturális antropológia szemléletét és módszereit követik. Az évek során több száz interjú készült a térségből külföldre vándorló munkamigránsokkal. Ezek elemzése során arra törekedtünk, hogy az érintettek migrációs tapasztalatait belehelyezzük a térség társadalmi-kulturális kontextusába. Olyan képet igyekeztünk felvázolni a jelenségről, amely egyrészt napjaink térségi migrációjának legfontosabb jellemzőit mutatja meg, másrészt feltárja azokat a trendszerű változásokat, amelyek mentén a már több mint két és fél évtizedes folyamat korszakolása is kirajzolódik (Bodó 2008, Biró – Bodó 2009). A jelenség összefüggést mutat a nemzetközi migrációs trendekkel, ugyanakkor továbbra is magában hordozza a helyi kulturális mintáknak megfelelő jegyeket.

A következőkben csak röviden vázolom ezeket a trendszerű változásokat és az ezeknek megfelelő korszakokat. Az 1989 utáni időszakra jellemző, hogy a migráns távolságot tart a befogadó közegtől, a megkereshető pénzre koncentrál, az otthoni hiányok betöltése a kilépés kizárólagos célja. A kétezres évek elejétől már megfigyelhető egy olyan elmozdulás a munkamigránsok magatartásában, amely a transz-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2

nacionalizálódás jeleit mutatja. Ez azt jelenti, hogy a külföldi munkavállaló már nem zárkózik el az idegen világtól, nem a pénzkeresetet tekinti kizárólagos motivációnak, hanem az idegen világ megismerését is fontosnak tekinti. A migráció ebben az esetben nem jelenti sem az idegen közegtől való teljes elhatárolódást, sem az otthontól való elszakadást, hanem az egyszerre, szimultán módon két helyhez kötődést támogatja. Ezt a váltást olyan tényezők teszik lehetővé, amelyek az utazási feltételek megkönnyítéséhez, az otthonnal történő kapcsolattartási formák leegyszerűsödéséhez és nem utolsósorban a külföldi munkavállalás hivatalossá válásához kapcsolhatók. A legutóbbi években pedig egy új, harmadik korszak kezdete látszik körvonalazódni. Ez a korszak továbbra is a transznacionális migráció jellegzetességeit hordozza, de ami a változást mutatja, az elsősorban olyan migráns-magatartásokban érhető tetten, amelyek a munkamigráció jelenségének automatizálódását mutatják. Ez azt jelenti, hogy a térség lakói akkor is a külföldi munkavállalás mellett döntenek, amikor az otthoni viszonyok valamelyest javulnak (munkahely, megélhetés), a kényszerek már nem egyértelműen és kizárólagosan az otthontól távoli munkavégzés irányába taszítják az egyént. Ebben a helyzetben a külföldi munka egyre hosszabb időre nyúlik, előre nem belátható, nincsenek olyan egyértelmű célkitűzések, amelyek a külföldi munkavégzés időtartamát meghatároznák. Előtérbe kerül a projektszemlélet, amely nem a hosszú távú tervezésre, hanem a gyors és előre nem mindig látható váltásokra alapoz (Bodó 2012, 2016a, 2016b).

A migráció és a fejlődés kapcsolata a nemzetközi és romániai tapasztalatok függvényében

Jelen tanulmányban a székelyföldi munkamigrációs kutatásoknak csak egy kis szelete – egy nagyobb elemzés részlete – kerül bemutatásra, amely a migráció és a fejlődés kapcsolatára fókuszál. Előtte egy rövid áttekintésben de Haas (2010), de Haan (2000) és Taylor (1999) munkái nyomán vázolom fel a migráció és fejlődés kapcsolatát vizsgáló munkákban megmutatkozó paradigmaváltás legfontosabb pontjait. A munkamigráció és a fejlődéselméleti megközelítések közti viszony áttekintése különösen alkalmas arra, hogy támogassa a munkamigrációs jelenségek természetes társadalmi folyamatként való kezelését.

Elsőként említem a neoklasszikus migrációelméletet, amely a migránsoknak kulcsszerepet tulajdonít a különböző térségek közti fejlődési különbségek kiegyenlítésében. Ez a migrációs elméletek optimista ágának nevezett szemlélet (Bertram 1986, Fraenkel 2006) a migrációt úgy tekintette, mint ami kiegyenlítődést eredményez a kibocsátó és a befogadó országok, térségek között. Úgy látták, hogy a kibocsátó közegben tapasztalható egyéni hasznosulások összeadódnak (például a hazaküldött pénzek), és makroszintű fejlődési folyamatokat indítanak el a kibocsátó közegben.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

Ez a megközelítés elsősorban gazdasági jellegű, és nem foglalkozik a munkamigráció társadalmi-kulturális aspektusaival.

A fenti, a migráció és fejlődés kapcsolatát taglaló optimista forgatókönyv később pesszimistábbra cserélődik (lásd: Taylor 1999), mert a vizsgálatok nyomán kiderült, hogy a folyamat csak átmeneti jelleggel sikeres, és egyre inkább a jelenség negatív hatásai mutatkoznak meg: erősödik a társadalmi dezintegráció, nő a függőség és az egyenlőtlenség, a kibocsátó közeg fokozódó elszegényedése is megmutatkozik, ugyanakkor a munkamigráció a kibocsátó közegből való végleges eltávozást is támogatja.

A munkamigráció árnyaltabb megközelítése később (Capello 2007, Jenkins 2000) a családot, a háztartást tekinti a munkamigráció meghatározó egységének, amely a megélhetés optikájából közelít a jelenséghez. Ezen elgondolás szerint a migrációs törekvéseket olyan alapvető emberi szükséglet mozgatja, amely a családok megélhetési lehetőségeinek javítási szándékából indul ki. Ehhez kapcsolódik a helyi fejlődés gondolata is (Sen 1999): egy adott térségben élők a térségre jellemző kulturális paradigmák mentén érzékelik azokat az életvezetési forgatókönyveket, amelyek közül választhatnak. Ilyenformán a munkamigráció által kiváltott hatások úgy jelenhetnek meg a migránsok egyéni törekvéseiben, hogy azok az egyéni és térségi/lokális fejlődés elemeivé válhatnak (de Haas 2010). Ebben a megközelítésben a makroszintű hatások szerepe kevésbé látszik fontosnak a család és az egyén szerepéhez viszonyítva.

A Romániára vonatkozó, a rendszerváltás utáni munkamigrációt vizsgáló kutatási anyagokban is kiemelt szerepet kap a migráció és a fejlődés kapcsolatának elemzése. Az Anghel, Botezat, Cosciug, Mana, Roman szerzőcsoport tanulmánya (2016) a romániai Nyugat-Európába irányuló munkamigrációt olyan folyamatként mutatja be, amely ebben a tekintetben a legdinamikusabb az európai térségben. A rendszerváltás utáni migráció gazdasági-társadalmi hatásait tekintve a hazautalt pénzösszegeknek az otthoni gazdasági következményeit vizsgálják, illetve azt, hogy a visszatérő migráció mennyiben segíti az otthoni vállalkozások elindítását, működtetését.

Feraru (2011) a migráció és a fejlődés romániai, rendszerváltás utáni helyzetét vizsgálva szintén a hazautalások hatásaira helyezi a hangsúlyt, de felhívja a figyelmet arra is, hogy a már megjelenő mikroelemzések folytatására van szükség ahhoz, hogy a makrogazdasági mutatókon túllépve lehessen vizsgálni a jelenséget, mert a hazautalások hatását vizsgálva az derül ki, hogy ezek elsősorban mikroszinten, vagyis a családi gazdaságok és a lokalitások szintjén érvényesülnek leginkább.

Dumitru Sandu nevéhez több országos és regionális kutatás, illetve publikáció (Sandu 2000a, 2000b) kötődik, melyeknek fő témája a rendszeváltás utáni munkamigráció. Ha ezekből a munkákból a fejlődésre vonatkozó szegmensekre figyelünk, az derül ki, hogy a migránsok által termelt anyagi haszon elsősorban a családi gazdaságokban mutatkozik meg, illetve az egyéni/családi megélhetés javítására tett kísérletekben látszik leginkább. Legjellemzőbb esetek: a háztartás kurrens költségeinek

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
www. metszetek.unideb.hu

fedezése, adósságok kifizetése, lakásépítés vagy annak felújítása, bővítése, tartós fogyasztási cikkek vásárlása, a jólét növelése, a gyerekek taníttatása.

Anghel (2009) esettanulmánya egy romániai városra koncentrálva azt mutatja be, hogy egy adott lokalitás keretei között a migráció sokkal inkább a lakosok, mint a település fejlődésben mutatkozik meg. Egy másik elemzés (Badescu – Stoian – Tanase 2006) elsősorban a migráció kulturális hatásaival foglalkozik, mintegy társadalmi tőkeként értelmezve a migráció hasznosulását.

A migráció és a fejlődés kapcsolata a székelyföldi kutatási tapasztalatok alapján

A továbbikban a Székelyfölről külföldre irányuló, rendszerváltás utáni migrációs folyamatnak azon a kutatási tapasztalataiból vázolok néhány aspektust, amelyek ugyancsak a migráció és a fejlődés összefüggéseit vizsgálják. A 90-es évek elején a migráció hatása egyértelműen olyan anyagi hasznosulásként mutatkozott meg, amely az előző évtizedek hiányainak pótlását célozta. Később a transznacionális vonások folyományaként a migráció és a fejlődés kapcsolata is új megvilágításba került (Bodó 2016a). Ebben a korszakban a fejlődés továbbra is a családi háztartások keretében mutatkozik meg a legdominánsabban, kevés példát találunk arra, hogy a munkamigráció anyagi hozadéka a kibocsátó régió gazdasági fellendülését segítené elő. Van ugyan néhány példa sikeres vállalkozások elindítására is, de ennél sokkal magasabb azon esetek száma, ahol a háztartásokba fektetik be a megszerzett pénzt. Akárcsak a nemzetközi és a romániai kutatási tapasztalatok esetében, a székelyföldi kutatási eredmények is azt mutatják, hogy a hazaküldött/hazahozott pénz elsősorban a lakáskörülmények javítását, új gépkocsi vásárlását, tartós fogyasztási cikkek beszerzését eredményezi.

Fel kell figyelni ugyanakkor néhány olyan tényezőre, amely a közvetlen anyagi gyarapodásmellett olyan hasznosulási formákat mutat, amelyek közvetett formában fejlődési tényezőként léphetnek fel a kibocsátó közeg számára. Elsőként a tacit tudás, tacit befektetés jelenségét említem. A munkamigráció vonatkozásában gyakran felmerül az agyelszívás témája: azt a jelenséget nevezik meg ezzel a kifejezéssel, amelynek során a képzett munkaerő külföldre vándorlása következtében a kibocsátó közeg produktív, innovatív munkaerőt veszít. Ezzel szemben születtek meg az olyan kifejezések, mint az “agyak cirkulációja”, illetve az “agy-gyarapodás” (De Haas 2010), amelyek azt jelzik, hogy a migránsok a külföldi munka során különböző típusú tudásra is szert tesznek, és hazatérve – amennyiben az otthoni környezet nyitott az új tudásra – anyagi tőkévé is konvertálhatják azokat. Itt a munka során szerzett tapasztalatok jelenthetnek befektethető tudástőkét, de az élettapasztalat, egy másik kultúra, életvitel, időbeosztás, munkakultúra terén szerzett ismeretek is fejlődési tényezővá válhatnak.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

A kibocsátó közeg fejlődését előmozdítható tényező lehet maga a tanulás is. Két esetben figyeltük meg a munkamigráció és a tanulás konkrét összekapcsolási lehetőségét: az egyik az, amikor a munkamigráció egyik motivációja a pénzkereset mellett explicit módon a tanulás, amelyet az otthoni környezetben fel lehet használni a munkaerőpiaci esélyek növelése céljából. A másik, tanulással összekapcsolódó jelenség: a gyermekek továbbtanulására, fiatalok esetében a saját tanulási költségeinek fedezésére fordított munkamigrációs jövedelem.

Meg kell még említeni a családok életminőségének javítására szolgáló hasznosulást is. Ez pénzben nem mérhető fejlődést jelent: nem egyértelműen anyagi gyarapodásról van szó, hanem az értékvilágban bekövetkezett, a külföldi muka hatásaként tételezhető változásokról. A családok mindennapi életében megfigyelhető elmozdulás a materiális értékek felől a posztmateriális értékek irányába azt jelzi, hogy a migránsok a külföldi munka alkalmával egy másik kultúrában tett megfigyelések birtokában olyan változásokat is beépítenek a családi életvitelbe, amely a rekreáció, a családtagok együtt töltött szabadideje, az egymás közti viszonyok megváltozása (a hagyományos paternalista viszonyokról a partneri kapcsolatformák felé) irányába mozdítja el az értékdimenziókat. A családi életvitelre gyakorolt hatás elsősorban a fiatal családok esetében figyelhető meg, és az elkövetkező, ide irányuló kutatások mutatják majd meg, hogy ezekben az életvezetési változásokban a családi jólét, illetve „jóllét" miként kapcsolód(hat) össze egymással.

Az alábbi fejezet egy olyan kutatás részét képezi, amely a székelyföldi munkamigráció vonatkozásában megmutatkozó változó életvezetési tendenciákat, ezen belül is az értékvilág és a fogyasztás új dimenzióit, a munkamigrációnak a tanuláshoz kapcsolódó mozzanatait, a migrációs döntések meghozatalában mutatkozó változó tendenciákat vizsgálta. Ezek a tematizációk a migráció és a fejlődés új megközelítési lehetőségein belül az életmódnak az anyagi vonatkozásain túli dimenzióira figyelnek[2]. A kutatás – folytatásaként az előző években végzett migrációs témájú vizsgálatoknak – a székelyföldi munkamigráció transznacionális jegyeinek erősödését mutatta, ugyanakkor arra is rávilágított, hogy a migrációs magatartásokban egyre inkább előtérbe kerül az egyén szerepe. A vizsgálat során – a kulturális antropológia módszerét alkalmazva (interjúkészítés, esetleírás, megfigyelés) – azt tapasztaltuk, hogy habár a családi közeg továbbra is lényeges tényezőként jelenik meg, egyre meghatározóbb a migrációs hatásoknak az egyéni életvezetésbe történő beépülése. Ez a beépülés a migrációs folyamat olyan mozzanataiban érhető tetten, mint a tanulás, a fogyasztás, a döntési modellek, illetve az ezekhez kapcsolódó magatartások változásai.

Az elemzés négy szempontot követve négy alfejezetre tagolódik, ezek a következők: (1) a fogyasztás és befektetés, (2) a szabadidő eltöltési módja, (3) a tanulás

[2] A kutatás az MTA DOMUS program támogatásával zajlott.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
www. metszetek.unideb.hu

mint az emberi tőkébe való beruházás és (4) a munkamigrációs döntés meghozatala. A következőkben a negyedik témakör, a munkamigrációs döntéshozatal bemutatására kerül sor.

A migrációs döntés meghozatala

A migráció esetében a saját környezetből történő kilépést hosszabb-rövidebb ideig tartó mérlegelés, majd a döntés előzi meg. A döntés meghozatalának helye, aktorai, társadalmi környezete pedig fontos tényezői a migrációs folyamatnak. Nem mindegy ugyanis, hogy a külföldi munkát mérlegelő egyén meghozhatja-e önmaga a döntést, vagy valakinek az engedélyével, beleegyezésével, jóváhagyásával teheti csak meg azt. A döntés meghozatalában olyan szocio-kulturális tényezők játszanak szerepet, amelyek nemcsak a migráció jelenségére világítanak rá, hanem az adott családi, rokonsági, lokális környezet kontextusába is belehelyezik a migrációt. A táradalom mikro, mezo és makro szintje (állami, lokális, családi) különbözőképpen viszonyulnak az egyén migrációs szándékához, ez a viszonyulás pedig a tiltás és az egyéni szabad döntés két végpontja közt számtalan olyan helyzetet alakíthat ki, amely befolyásolja a migrációs attitűdöket.

A munkamigráció új gazdaságtana a 90-es évek első felében a migránsok viselkedését vizsgálva újból a családra, illetve a migránst kibocsátó háztartásra irányította a figyelmet (Massey et al. 1993, Stark 1991). Az egyén migrációs viselkedésének kontextusává a család, illetve a háztartás vált, ide irányult az az érdeklődés is, amely a migrációs döntések meghozatalát igyekezett kontextualizálni.

A székelyföldi munkamigráció esetében a döntések meghozatala annak megfelelően alakult, ahogyan az elmúlt két és fél évtized során maga a migráció jelensége is változott. A rendszerváltás után nagy dinamikával elindult külföldi munkavállalás jelenségét vizsgálva azt láttuk, hogy a migránsok a családi háztartások felhalmozódott hiányait igyekeztek pótolni a vendégmunkán szerzett pénzzel. A döntések is a családi közegben születtek meg, sőt, nem ritkán ennél szélesebb körben, rokoni vagy szomszédsági közegben. A ’89 előttről még érvényes gyakorlat szerint ugyanis a kooperáció volt az egyik leghatékonyabb kezelési módja a hiánygazdaság következményeinek. Ennek megfelelően olyan nagyfokú családi, rokonsági és részben szomszédsági/baráti együttműködésre volt szükség, amely túllépett az egyes családok keretein, és a kölcsönös segítségnyújtások, viszonzások sűrű hálójába vonta az egyéni cselekvési lehetőségeket. Ennek folytatásaként a rendszerváltás utáni években az egyén időszakos kilépése a családi háztartásból olyan fennakadásokat okoz-(hat)ott, amelynek kiküszöbölésére ugyanazokat a hálózatokat kellett működtetni, amelyek a hiánygazdaság éveiben már kialakultak. A döntést tehát sokkal nagyobb szervezéssel és körültekintéssel, szélesebb kapcsolatháló bevonásával lehetett meghozni. A 2000-es évektől kezdve a helyzet megváltozott. A globalizációs tendenciák

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

felerősödésével a migráció egyre inkább transznacionális jegyeket öltött magára. Mindez egy erős individualizációs folyamatot is eredményezett, ez pedig a migrációs döntések meghozatalában is változásokat hozott. A külföldi munkavállalás feletti döntést most már nem a szélesebb kapcsolatháló, de nem is föltétlenül a család hozza meg, hanem az egyén. A döntés meghozatala ugyanakkor mégsem teljesen csak az egyént érinti, hisz minden egyes migránsnak megvan az a családi beágyazódása, amely ha nem is veszi át teljesen a döntés jogát, de véleményezi és nyugtázza, avagy ellenzi azt. Akadályozó tényezőként ha nem is működik, de valamelyest befolyást mégis gyakorol(hat) az egyéni elhatározásra.

A döntések meghozatalának individualizálódásához még hozzájárul néhány tényező:

- A vendégmunka hasznosulása is részben kikerül a családi háztartások köréből. Nem ritkán az látszik, hogy a kereset felhasználása, befektetése, elköltése szintén egyéni meggondolások mentén történik, hisz maga a kitűzött cél is gyakran az egyén elképzeléseihez kapcsolódik.
- Továbbra is gyakori helyzet, hogy a külföldi munkavállalás az egész család anyagi jólétét, valamilyen közös cél elérését szolgálja. De még ezekben az esetekben is megfigyelhető, hogy maga a döntés, amely egy vagy két családtag külföldi munkavállalását határozza el, elsősorban az érintett migráns hatáskörében marad. Ezt a helyzetet a székelyföldi munkamigráció transznacionalizálódó jellege is előidézi: a kilépés már nem a "nagy ugrás", a nagy eltávozás paradigmáival írható le, hanem sokkal inkább egy „normális", már megszokottá vált jelenségkén tételeződik, amely nem föltétlenül igényli az egész család körültekintő megfontolásait. A döntések meghozatalának esetében különbségek is megmutatkoznak: az individualizálódó döntéshozás különböző csoportok és helyzetek mentén eltéréseket mutat. Elsősorban az életkor és nemek mentén mutatkoznak meg ezek a különbségek.

DÖNTÉS MEGHOZATALA AZ ÉLETKOR FÜGGVÉNYÉBEN

Amikor a migrációs döntést az életkorral összefüggésben tárgyaljuk, óhatatlanul felmerülnek azok az életkorhoz kötődő preferenciák, amelyek a migránst a külföldi munkavállalás elhatározására juttatják. Nyilvánvalóan eltérnek a külföldi munka hasznosulásáról megalkotott elképzelések a különböző életkori kategóriák esetében, olyan tekintetben is, hogy azok mennyiben kötődnek a családi háztartáshoz, illetve mennyiben érintik csupán az egyént.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
www. metszetek.unideb.hu

Fiatalok

Mindenekelőtt azt kell megjegyezni a fiatal korosztállyal kapcsolatban, hogy jelenlétük a székelyföldi munkamigránsok körében az elmúlt évtizedben markánsan megnövekedett. A számbeli növekedéssel együtt az is fontos tényező, hogy szimbolikus súlyuk e területen szintén nagyobb lett. A munkamigráció „fiatalodása" nem azt jelenti, hogy valamilyen vezető pozícióra tettek szert a jelenség mentális elfogadtatása terén, inkább arra utal, hogy a székelyföldi munkamigráció egy plurális jelenséggé vált, ahol nincsen már olyan életkori kategória (mint volt a kilencvenes évek első felében: a középkorú férfiak), amely a jelenséget alapvetően meghatározná.

A fiatal migránsok értelemszerűen sokkal individualizáltabb szinten kezelik a kérdést. Céljaik sokkal inkább egyéni célok: kalandvágy, egy másik világ, egy másik kultúra megismerése, nyelvtanulás, saját céljaikra felhasználható fogyasztási javak beszerzése (gépkocsi, elektronikai felszerelések, saját lakás), taníttatási költségek kiegészítése, képzés, tanulás. A döntést befolyásoló tényezőkbe leginkább a kortárscsoport, barátok körében szerzett tapasztalatok játszanak bele. Családjuknak legtöbbször már csak akkor beszélnek elképzeléseikről, mikor a külföldi munkavállalás döntése megszületett bennük. Interjúalanyaink szinte mindannyian beszámolnak arról, hogy családjuk némi aggodalommal vette tudomásul elhatározásukat. Van, akit szülei nagyon féltenek, és nehezen fogadják el gyermekük döntését. Mások könnyebben meggyőzik családtagjaikat elképzeléseik helyességéről, különösen ott tapasztalható ez, ahol a családban már volt példa külföldi munkavállalásra. A családi előzmények a döntés meghozatalát és annak elfogadtatását is megkönnyítik.

> *„Valójában inkább támogattak, csak féltettek, hogy mi lesz, hogy egy idegen, egy teljesen idegen családhoz mentem ki, nem tudtam semmit, és nem hivataloson volt, úgyhogy, ha valami lesz. A mostani fejemmel az is lehet, hogy nem indulnék ki. Annyi mindent hallottam azóta, és akármilyen családhoz kerülhettem volna, úgyhogy nagyon szerencsém volt. Tényleg csak féltettek, amúgy támogattak, mert elmagyaráztam, és anyukámék is megértik, hogy tényleg most van lehetőségem, hogyha nekifogok dolgozni, akkor már vagy szabadságot kell kivenni, vagy ott kell hagyni, tehát már bonyodalmak, és jön a család is lassan, és megértették." (Nő, 24 éves)*

Azok a fiatalok, akik már némileg függetlenné váltak, nem teljesen függnek szüleiktől (befejezték tanulmányaikat vagy már van itthoni munkaerőpiaci tapasztalatuk), sokkal inkább hoznak egyéni döntést, a család tulajdonképpen többnyire csak nyugtázza elhatározásukat. A még tanuló fiatalok (egyetemisták) esetében sem támasztanak akadályt a fiatal munkavállaló útjába, igaz, hogy esetükben legtöbbször csak rövidebb ideig tartó kilépésről van szó. Abban az esetben övezi nagyobb szülői aggodalom vagy lebeszélési kísérlet az elhatározást, amikor a még tanuló fiatal ta-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

nulmányai időleges felfüggesztését is tervezi egy hosszabb kilépés miatt. A tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy ezekben az esetekben is sikerül végigvinni a munkavállalással kapcsolatos elképzeléseket.

Középkorúak

A középkorúak még mindig igen nagy számban képviseltetik magukat a székelyföldi munkamigráció közegében. Már nem játsszák azt a megatározó szerepet, amit másfél évtizeddel ezelőtt, de számuk ma is jelentős. A migráció hasznosulásaként esetükben sokkal inkább a családi hasznosulás érvényesül. Mindezt az a tény is magyarázza, hogy nagy többségükben már régen családot alapítottak, céljaik értelemszerűen elsősorban a család anyagi jólétének emelésére vagy fenntartására irányulnak. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy még ezekben az esetekben is többségük a döntést – elmenjen-e külföldre dolgozni vagy sem – egyénileg hozza meg. A házastárssal való megbeszélés, egyeztetés természetesen nagyon fontos, de a velük készített beszélgetésekből az derül ki, hogy a döntés viszonylag könnyen talált elfogadtatásra családi körben. A célok kisebb mértékben egyéniek, mint a fiatalok esetében: a családi ház kibővítése, modernizálása, gépkocsivásárlás, gyerekek taníttatása, ritkább esetben utazás, pihenés, rekreáció. Ebben a körben gyakoribb a munkanélküliség vagy a csekély kereset taszító hatása, ugyanakkor meglepően sokan említették azt is, hogy csak így volt esélyük – pénzkeresettel egybekötve – világot látni.

> *„Szüleim mind a mai napig ellenzik, azt hogy kimenjek, dehát ha nincs munkalehetőség itthon, rávagyok utalva, hogy kint vállaljak munkát Lányaim azok már megszokták, hogy mennem kell, hiszen csak azért megyek, hogy tudjam őket segíteni." (Nő, 46 éves)*

Idősek

Az idősek korosztálya sem hiányzik a migránsok köréből, természetesen kisebb létszámban vannak jelen. Kutatási tapasztalataink azt mutatják, hogy az ők esetükben még inkább jellemző, mint a középkorúaknál, hogy a külföldi munkamigráció melletti elhatározásukat egyénileg hozzák meg. Döntésüket csak akkor közlik családtagjaikkal, mikor az bennük már alaposan megérlelődött. A családtagok vegyes érzelmekkel viszonyulnak ehhez a döntéshez, de legtöbb esetben elfogadják azt. A célok itt is főleg a családhoz kötődnek, különösen akkor, ha a fiatalabbak szorulnak segítségre. Nem ritkák viszont azok az esetek sem, amikor a már nem fiatal, nyugdíjas személy függetlenül él családjától, és saját egyéni életkörülményeinek javítása okán dönt a külföldi munkavállalás mellett: saját külön lakás felújítása, modernizálása, felszereltségének javítása, vagy akár az egészség megőrzése, utazás, rekreáció. Olyan pél-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

dákat is tudunk, amikor nagyon erős motivációként szerepelt a világ megismerésének vágya. Idősebb beszélgetőpartnereink elmondása szerint fiatal családtagjaik inkább meglepődtek elhatározásukon, mintsem ellenezték azt. Megjegyzendő, hogy az időskorúakról vázolt kép elsősorban a nők tapasztalatai alapján körvonalazódott, mivel több idősebb női munkavállalóval találkoztunk, mint férfival.

> *„Hát elsőre ugye, szóba sem akarták hozni, hallani se akartak róla, de aztán ugye, mindig mesélem, hogy mennyire jól érzem magam, s azután pedig mellettem álltak, mikor mondtam, hogy megyek ki Magyarországra. Megértették, hogy nekem is jól jön a pénz, és így jobban tudom őket is segíteni. És hát a drága unokámnak mindent meg szeretnék adni. Jól fogadták a hírt, persze hiányoznak nekem is, meg én is nekik, de ha jobban lehet keresni, akkor ott jobban megéri. A rokonok is viszonylag jól fogadták, pedig gondoltam, hogy megmondják, hova megyek vén fejjel. De nem, sőt, támogatták a döntésemet." (Nő, 63 éves)*

A DÖNTÉS MEGHOZATALA A NEMEK FÜGGVÉNYÉBEN

Nők

A nők esetében azt a fontos megfigyelést szükséges előrebocsátani, hogy a nők részvétele a munkamigráció területén erőteljesen megnövekedett. Trendszerűnek nevezhető ez a változás, és nem csak a Székelyföldön, hanem nemzetközi szinten is. A nők szerepét a migrációban egy ideig csak úgy tekintették, mint ami a férfiak elhatározásának függvényeként értelmezhető. Ilyenformán a női döntéshozatal sem került a kutatások előterébe, főleg ott nem, ahol a nőknek a férfi családtagoktól való függősége erőteljes volt. A vizsgált régióban (a Székelyföldön) némiképp módosítja a helyzetet az a tény, hogy itt a nőknek az otthonuktól távol történő munkavállalása már jó ideje kulturálisan elfogadott gyakorlatnak minősül (városi cselédkedés, majd később a szocializmus idején a gyári munka és az ezzel járó ingázás). Egyik előző, a nők külföldi munkavállalásával foglalkozó kutatásom már rávilágított arra (Bodó 2017), hogy jelen helyzetben a nők döntésüket egyedül hozzák meg, és családjukkal csak akkor közlik azt, amikor ők maguk már úgymond meggyőzték saját magukat elhatározásuk helyességéről, és erről családtagjaikat is képesek meggyőzni. Motivációik az életkor függvényében eltérnek egymástól: a fiatal lányok a fiatalokra általában jellemző módon fogalmazzák meg elképzeléseiket, az ők esetükben tulajdonképpen nincs különbség férfiak és nők között. A középkorú nők kilépési döntésüket hosszabb gondolkodás, latolgatás után hozzák meg, mint a férfiak. Körükből kerülnek ki azok, akik itthon vagy elveszítették állásukat, vagy nem keresnek eleget, vagy valamilyen magánéleti probléma (megözvegyültek, elváltak) készteti őket arra, hogy komoly lépésre – külföldi munkavállalásra – határozzák el magukat. Ezek a döntések

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

nem is igazán azért nehezebbek, mert a családtagok kemény ellenállásába ütköznek – ezt viszonylag könnyen legyőzik –, hanem azért, mert kilépésüket a családi háztartás közegéből körültekintőbben kell megszervezniük. Amikor ezt az akadályt is sikeresen elhárítják (az otthoni munka, a családi életvezetés megszervezése), a döntés már nem okoz problémát.

> *„Édesanyám egyik felől támogatott, a férjem ellene volt, mivel még soha nem voltam külföldön, és ebben a korban minek akarok kimenni az ismeretlenbe, és féltett, hogy vajon mi fog történni… legelőször a mély vízbe… de aztán elbeszélgettünk, és beleegyezett abba ő is, hogy a kicsengetésekre meg az egyetemre nem lesz elég csak az ő fizetése, és jobb, ha megpróbálom én is. Aztán beleegyezett végül. Ők a rokonok, elsőre benne voltak, és mondták, hogy jól teszem, ha elmegyek, itthon úgysem keresek annyit, hogy kijöjjünk belőle, és pár hónap alatt sokkal többet keresek, mint itthon egy év alatt." (Nő, 44 éves)*

Férfiak

A fiatal férfiak döntési helyzete nem különbözik a fiatal nőkétől. Beszámolóikból kiderült, hogy önállóan döntöttek, és családjuk nem gördített komoly akadályt elhatározásuk útjába. Céljaik inkább egyéni célok voltak, a fiatal korosztályra előbb már említett módon. A középkorúak esetében a kilépés célja sokkal kevésbé tekinthető individuálisnak, inkább a család életlehetőségeinek javítását tekintik szem előtt. Ők azok, akik leghatározottabban állították, hogy elhatározásukat a család is támogatta, és az esetleges kezdeti nézetkülönbségeket, ellenállást könnyű volt leszerelni. Sokan ezt azzal magyarázzák, hogy döntésük annyira logikus volt, annyira célravezető, sőt, egyedüliként célravezető, hogy nem is volt rajta latolgatnivaló, vitatkoznivaló. Kevesebben ugyan, de utaltak a férfi családfői szerepkörére, amely feljogosítja őket arra, hogy elvárják: döntéseiket a családtagoknak vita és ellenállás nélkül kell elfogadniuk.

> *„Végül is nagyon fiatal voltam, mikor először külföldre mentem munkát vállalni. Szüleim nem nagyon egyeztek bele, de én nagyon makacs gyerek voltam, így hát az utat a nyakamba vettem és elindultam a nagyvilágba. Itthon maradt az öcsém, és azért az sokat jelentett nekik. Anyukám sem és én sem bántam meg, hogy akkor kimentem szerencsét próbálni. Akkoriban igaz, nagyon nehéz volt, honvágyam volt, szinte minden héten haza akartam jönni, de hát nem lehetett, és örvendek, hogy a honvágyamat is legyőztem, és 6 évet kint tudtam maradni." (Férfi, 27 éves)*

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
CC BY NC ND

Általában jellemző tehát a vizsgált népesség körében, hogy a döntések az egyén szintjén történnek. A fiatalok esetében a munkamigráció célja is az egyéni elképzelések mentén fogalmazódik meg. Ami pedig a középkorúakat, időseket illeti, a döntést szintén az egyén hozza meg, de a családi kontextusnak mint a vendégmunka célját sokkal inkább meghatározó tényezőnek, erősebb nyugtázó, elfogadó szerepe van.

Összegzés

Napjaink székelyföldi munkamigrációjának vizsgálata során az egyik felmerülő kérdés a migráció és a fejlődés kapcsolatára vonatkozik. A nemzetközi migráció transznacionális megközelítése és a mikroszinten végzett vizsgálatok előtérbe kerülése arra irányította a kutatói figyelmet, hogy a jelenséget érdemes egyrészt a kulturális antropológia holisztikus szemlélete által megközelíteni, másrészt a migráció fejlődésre gyakorolt hatásának vizsgálatát a háztartások szintjén is elvégezni. A szemléletváltásnak és a kutatási irányultságnak a módosulása lehetővé teszi, hogy a migráció hatását ne csupán a pozitív vagy negatív (hasznos vagy káros a kibocsátó közegre nézve) megítélések mentén vizsgáljuk, hanem nézzük meg azt is, hogy a kibocsátó közegben a háztartások és az egyének esetében milyen változó tendenciák érvényesülnek a munkamigráció következtében, és ezeknek a változásoknak a szocio-kulturális dimenziói milyen mértékűek és milyen további változásokat generálhatnak, valamint hogy ezek hordozzák-e a fejlődés tényezőit is.

A rendszerváltás utáni székelyföldi munkamigrációt vizsgáló kutatási tapasztalataink azt mutatják, hogy az azóta eltelt majdnem három évtizedes időszakban a jelenség sokat változott. A kiinduló helyzethez képest (erős határmegvonás a kibocsátó és a befogadó közeg között) a migráció transznacionalizálódása ebben a térségben is megfigyelhető, ami a két szféra – kibocsátó és befogadó közeg – közeledését, a migránsoknak a két világhoz való szimultán kötődését mutatja. A kulturális antropológiai szemléletmód és kutatási módszer felhasználásával elvégzett kutatásaink a migráció és a fejlődés kapcsolatát tekintve azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedekben elsősorban a családi életvezetés terén mutatkoztak meg leginkább a változások.

Ha a családot tekintjük a migráció alapvető egységének, akkor a családi és egyéni életlehetőségek javítási szándékával találkozunk a migrációs döntések meghozatalát tekintve. Az itt bemutatott elemzésrészlet is ezt a tendenciát igazolja. A migrációs döntéseket vizsgálva azt látjuk, hogy ezek a családok szintjén mennek végbe, ugyanakkor erősödik az egyének szerepe a döntés meghozatalában. Minderre azért fontos figyelmet fordítani, mert a döntési mechanizmusok változása azokra a szocio-kulturális tényezőkre is rávilágít, amelyek módosulásai mentén a vizsgált közösség más aspektusai is élesebb megvilágításba helyeződnek. A migrációs döntések meghozatalának helyzetei – életkori (fiatalok, középkorúak, idősek) és nemi (férfi, nő) ka-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2

tegóriák vonatkozásában vizsgálva azokat – azt mutatják, hogy a migráció hatásai elsősorban a család és az egyén szintén jelentkeznek, modernizációs tendenciákat is jelezve, amelyek az individualizáció térnyerésére, a fogyasztói magatartás megerősödésére, az értékvilág esetében pedig a posztmateriális értékek előretörésének irányába mutatnak.

Irodalom

Anghel, R. G. – Botezat, A. – Coşciug, A. – Manafi, I. – Roman, M. (2016): International Migration, Return Migration, and their Effects: A Comprehensive Review on the Romanian Case. IZA DP No. 10445, December.

Anghel, R. G. (2009): Schimbare social sau dezvoltare? Studiu de caz într-un oraş din România: Efectele culturale ale migraţiei forţei de muncă. In: Anghel, R. G. – Horváth I. (szerk.): Sociologia migraţiei. Polirom, Iaşi.

Bădescu, G. – Stoian, O. – Tănase, A. (2006): Efectele culturale ale migraţiei forţei de muncă. In: Anghel, R. G. – Horváth I. (szerk.): Sociologia migraţiei. Polirom, Iaşi.

Bertram, I. G. (1986): Sustainable Development in Pacific Micro-Economies. World Development 14(7): 809–992.

Bodó J. (szerk.) (1996): Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

Bodó J. (2008): Diskurzusok és életutak a migráció tükrében. Scientia Humana, Budapest.

Bodó J. – Biró A. Z. (2009): Értékek a transznacionális térben. Székelyföldi munkamigránsok értékorientációi. Antropológiai Műhely (15) 2009: 7–36.

Bodó J. (2009): Transznacionális migráció – kutatási lehetőségek. In: Bodó J. – Kiss A. (szerk.): Kultúra – kommunikáció – innováció. Státus, Csíkszereda. 32–40.

Bodó J. (2012): Változó életvezetési tendenciák a székelyföldi munkamigráció közegében. Az értékvilág és a fogyasztás új dimenziói. Kézirat.

Bodó J. **(**2016 a): Határátlépések, térbeélések. Iskolakultúra, 2016. január, 20–30.

Bodó J. (2016 b): Migráció és fejlődés napjaink székelyföldi társadalmában. In: Biró A. Z. – Bodó J. (szerk.): Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával. Csíkszereda, Státus Kiadó. 36–54.

Bodó J. **(**2017): A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában. Antro-pólus, 2. évf. 1. sz. 2017, 101–114.

Capello, R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. The Annals of Regional Science, 4, 753–787.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/2

De Haan, A. – Brock, K. – Carswell, G. – Coulibaly, N. – Seba, H. – Ali Toufique, K. (2000): Migration and Livelihoods: Case Studies in Bangladesh, Ethiopia and Mali. IDS Research Report 46. Institute of Development Studies, Brighton, Sussex.

De Haas, H. (2010): Migration and development: a theoretical perspective. International Migration Review. Vol. 44. No. 1, 1–38.

Feraru, D. P. (2011): Migraţie si dezvoltare. Aspecte socio-economice şi tendinţe. Iasi, Editura Lumen.

Fraenkel, J. (2006): Beyond MIRAB. Do Aid and Remittances Crowd Out Export Growth in Pacific Microeconomies? Asia Pacific Viewpoint 47(1): 15–30.

Massey, D. S. **–** Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. In: Poulation and Development Review 19(3): 431–466.

Jenkins, T. N. (2000): Putting postmodernity into practice: endogenous development and the role of the traditional cultures in the rural development of marginal regions. Ecological Economics, 34(3): 301–304.

Sandu, D. (2000a): Migraţia transnaţională a romanilor din perspectiva unui recensământ comunitar, Sociologie Romaneasca 3–4, 5–50.

Sandu, D. (2000b): Lumile sociale ale migraţiei româneşti în străinătate. Iaşi, Polirom.

Sen, A. (1999): Development as Freedom: A Global Perspective. Longman, Essex.

Stark, O. (1991): The Migration of Labor. Blackwell, Cambridge & Oxford.

Şerban, M. (2011): Dinamica migraţiei internaţionale: un exerciţiu asupra migraţiei româneşti în Spania (*International migration dynamics: an exercise on Romanian migration to Spain*) Iaşi, Lumen.

Taylor, E. J. (1999): The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. International Migration 37(1): 63–88.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

A rurális elit téralapú identitásszerkezetének elemzése egy székelyföldi térségben

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES[1]

ABSZTRAKT

A vidéki térségek új kihívásai olyan szakmai elemzések tárházának bővítését támogatják, amelyek a fejlesztés egyik minőségi tényezőjeként a helyi vagy regionális identitásszerkezetek működésére irányulnak. A vidéki térhasználat változásait jelző megközelítések figyelembe vétele különösen fontosnak mutatkozik a posztszocialista országok vidéki térségeiben, amelyekre ez idáig többnyire csak centralizált fejlesztési programok irányultak, és amelyek az endogén fejlesztési paradigmában rejlő lehetőségek felismerésének kezdeti szakaszában vannak. Románia vidéki térségei közül jellegzetesen ilyen a kisebb-nagyobb tájegységekből álló székelyföldi térség, amely esetében az új vidékfejlesztési paradigma alapján fejlesztési potenciált jelenthet az adott tájegységekhez kapcsolódó téralapú identitás. Tanulmányom célja egy kisebb székelyföldi tájegység, a Felcsík kistérség kapcsán bemutatni a téralapú identitásszerkezet fontosabb dimenzióit a térségi elit körében végzett kutatás alapján.

KULCSSZAVAK: téralapú identitás, vidéki elit, vidékfejlesztés, endogén erőforrások

ABSTRACT

Analysis of the space-based identity structure of rural elite in a region of Szeklerland

The new challenges of rural areas support expansion of the range of professional research and analysis focusing on local or regional identity structures as a quality factor of development. These new approaches are particularly important in the rural areas of the post-socialist countries, which are in the initial stages of the recognition of the potential inherent in the endogenous development paradigm. In Szeklerland, according to the new rural development paradigm, place-based identity could be a potential for the sustainable development. The aim of my paper is to present the major dimensions of the place-based identity structure in a micro-region of Szeklerland.

KEYWORDS: place-based identity, rural elite, rural development, endogenous resources

[1] Doktorjelölt, Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; szociológus, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

Bevezetés

Napjaink európai vidéki területein a területi alapú identitásszerkezetekkel kapcsolatos vizsgálatok több szempontból fontossá váltak: felértékelődött a vidék szerepe, a társadalomban megváltozott a térhez való viszony és a kapcsolódási igény. Christopher Ray (1999) munkássága, a kultúragazdaság elméletének megalkotásával a helyi kezdeményezések, helyi erőforrások és a helyben élők fontosságára hívja fel a figyelmet a térhasználat kapcsán. Ebben a megközelítésben a kulturális jegyek (hagyományok, történelem, ünnepek, folklór stb.) kulcserőforrásokat képeznek a területfejlesztésben, ugyanis lokális tartalommal töltik fel a gazdasági ágakat, elősegítik a társadalmi integrációt, illetve a gazdasági stabilitást.

A vidéki terek felértékelődése a '90-es években szakmai fordulathoz vezetett a fejlesztéspolitikai megközelítésekben. A globális folyamatok egységesítő hatására válaszként beinduló lokális folyamatokban tehát felértékelődnek a vidéki terek és az azokhoz szorosan kapcsolódó, fejlesztéspolitikai szempontból is hasznosítható, endogén erőforrások. Ez a minőségi tényezőket szem előtt tartó megközelítés az új vidékfejlesztési paradigma keretén belül értelmezhető (például Van der Ploeg et al. 2015, Woods 2007, Almstedt et al. 2014). Ez a szakmai fordulat hozzájárult a decentralizációs folyamatok előtérbe kerüléséhez, amelyben az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kapnak a regionális és lokális kezdeményezéseknek. A területiség elve révén értelemszerűen növekedik a helyi és regionális aktorok, valamint az azok közötti együttműködések szerepe is, amely növeli a területek versenyképességét, és hozzájárul a területek saját identitásának megerősítéséhez is. Christopher Ray (1998) szerint egyetlen és egységes identitás ösztönzésével a vidéki területek nem csak turista desztinációk megjelölésére és helyi termékek fogyasztására alkalmasak, hanem elősegítik a közösség tagjai között a bizalom kialakulását és az együttműködést. A lokális identitás, és ilyen értelemben a kulturális gazdaság helyi szimbólumok, helyi termékek, láthatóság növelése révén tudatosan alakítható, formálható (például LEADER programok) (Lee J. et al. 2005).

A gazdasági és minőségi tényezőket figyelembe vevő fejlesztéseket az Európai Unió fejlesztéspolitikája is szorgalmazza. Az inkluzív fejlesztési modell alapján a versenyképesség és fenntarthatóság érdekében a beruházásokat az adott terület sajátosságaihoz kell igazítani (Lengyel – Fenyővári 2010). Ebben a megközelítésben a területfejlesztés a projektek intellektuális és kulturális termékeire és az intellektuális tőkére, tehát az erre vonatkozó tudás birtokosaira irányítja a figyelmet, ugyanis a sikeres pályázati részvétel nagymértékben hozzájárul a helyi javak és szolgáltatások eladásához és ezáltal a vidék fejlődéséhez (Kovách – Kristóf 2007).

A fentiekben röviden felvázolt folyamat olyan szakmai elemzések tárházának bővítését támogatja, amely a fejlesztés egyik minőségi tényezőjeként a helyi vagy regionális identitásszerkezetek működésére irányul.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

A vidéki térhasználat változásait jelző megközelítések figyelembevétele különösen fontosnak mutatkozik a posztszocialista országok vidéki térségeiben, amelyekre ez idáig többnyire csak centralizált fejlesztési programok irányultak, és amelyek az endogén fejlesztési paradigmában rejlő lehetőségek felismerésének kezdeti szakaszában vannak. Románia vidéki térségei közül jellegzetesen ilyen a kisebb-nagyobb tájegységekből álló székelyföldi térség, amely esetében az új vidékfejlesztési paradigma alapján fejlesztési potenciált jelenthet az adott tájegységekhez kapcsolódó téralapú identitás.

Tanulmányom célja egy kisebb székelyföldi tájegység, a Felcsík kistérség kapcsán bemutatni a téralapú identitásszerkezet fontosabb dimenzióit a térségi elit körében végzett kutatás alapján.

A tanulmány első részében röviden összefoglalom a székelyföldi térség azon jellemzőit, amelyek a téralapú identitásszerkezetek vizsgálatához fontos kiindulópontot jelentenek. Ezt követően röviden bemutatom a térségben korábban végzett identitáselemzések fontosabb eredményeit. Ez a térségi és szakmai kontextus adja a keretet saját elemzési eredményeim bemutatásának.

1. Tájegységek vidéki térségben

A székelyföldi térség egymástól különböző, kisebb-nagyobb tájegységekre tagolódik, amelyek bár nem minden esetben különülnek el valamilyen adminisztratív elhatárolódás révén, sajátos téralapú identitásszerkezettel rendelkeznek. Ezek az identitásszerkezetek több tényező együttes fennállásának következtében alakultak ki. Tanulmányomban három tényezőt emelek ki.

(1) Az első tényező a földrajzi paraméterek (folyóvölgyek, medencék, hegyek), amelyek meghatározzák a települések mai szerkezetét. Például az alcsíki és felcsíki térséget a csíkszeredai dombok különítik el egymástól, és mivel a települések az Olt folyó és mellékvizei mentén helyezkednek el, a folyásirány határozza meg, hogy a csíkszeredai dombokhoz képest melyik település tartozik alcsíkhoz és felcsíkhoz.

(2) A másik tényezőt, pontosabban tényezőegyüttest a társadalomtörténeti előzmények jelentik, ugyanis több mai tájegység korábban adminisztratívan is elkülönült (szék, vármegye, járás, rajon, megye), saját székhellyel és kapcsolódó intézményekkel, elittel és szolgáltatásokkal működtek. Például iskola, piac, adminisztratív és jogi ügyintézés, újságok.

(3) A szocialista iparosítás éveire jellemző gyakorlatban ezek a tájegységek úgy működtek, mint egy városközpont és vonzáskörzete: például ingázással elérhető munkahelyek, középfokú oktatási központ, élelmiszer beszerzési lehetőség.

A fenti tényezők együttes hatásaként tájegység szintű, tartós identitásszerkezetek alakultak ki, amelyek a köznyelv szintjén olyan esetekben is erősek voltak, amikor egy-egy tájegységet egy nagyobb szerkezetbe integráltak. Például a politikusok

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

és szakemberek is törekedtek a felsorolt tényezők figyelembevételére a Hargita megyei kistérségi társulások létrehozásakor az ezredforduló elején.

A lokálisnál nagyobb léptékű, tájegység szintű identitásszerkezetek kialakulását támogató tényezők mellett számos korlátozó tényezőt is meg lehet említeni.

(1) Ilyen például a székely communitas modell. A történeti munkák az egyes településekhez kapcsolódóan foglalkoznak a vagyonközösségek (pl. közbirtokosság), a helyi közösségi intézmények (informális intézmények), az egyházközségek lokális identitást erősítő szerepével (Egyed 1975, 1981, 1997, 2006; Imre 1983), ez a modell ma is hat a helyi közösségek működésére.

(2) Az 1900-as évek fordulóján történt gazdasági beruházások (fűrészüzemek) sem lépték túl a lokális kereteket. A szocialista iparosítás pedig a vizsgált térség települései közül leginkább Karcfalvát hozta helyzetbe a bútorgyár révén, azonban a nagy mérete ellenére ez sem eredményezett jelentősebb településközi mobilitást. Az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés a települések összevonásával megváltoztatta a településközi viszonyokat, és ez az intézkedés az együttműködési formák helyett a függőségi viszonyokat erősítette fel, és nem ösztönözte az alulról való szerveződést.

(3) Az 1989-es társadalmi fordulat a lokális léptékű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a téeszek megszüntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, szimbolikus térfoglalás (Biró 2006, Bodó – Biró 2011). Ez a folyamat végül 2004-ben a települések szétválásához vezetett, amely napjainkig hatással van a településvezetési gyakorlatokra.

(4) Az EU csatlakozást megelőző és követő fejlesztéspolitikai beruházások és programok döntő része lokális jellegű volt, és a térségben beindult LEADER támogatási gyakorlat is alapvetően a pontszerű, egyes településekhez kapcsolódó kezdeményezéseket támogatta.[2]

(5) A térséggel foglalkozó kutatások eredményeinek elemzése, illetve az ide vonatkozó szakirodalmi anyagok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a kistérségi keretek nem vezetnek identitásépítési folyamatokhoz (Biró 2008, KAM-Intézet 2011, Gagyi 1998, 2004, Oláh 2004, 2008, 2016, Biró et al. 2012, Ray 1998, Granberg et al. 2015, Messeley et al. 2015).

A térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi és területi identitásalapú projektek. Erős a lokális, a megyei, és újabban a székelyföldi lépték. A köztes, valós kistáji identitások csak a mindennapi életvezetés és a mindennapi nyelvhasználat szintjén jelennek meg. Ezeket a térségi elit és a fejlesztéspolitikai szakértők a mindennapi gyakorlatban sok esetben korlátként, akadályként kezelik, ami miatt „nem lehet együttműködni". A köztes, kis-

[2] Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

táji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre nem társul konkrét fejlesztéspolitikai koncepció és hasznosítás, illetve kevés vizsgálat irányul ennek okaira.

2. Térségi elemzések

A székelyföldi térség településeihez vagy kisebb-nagyobb tájegységeihez kapcsolódó identitáskutatások az 1989-es romániai fordulat után indultak el. Ezek száma kevés, szemléleti és módszertani megközelítéseiket tekintve eltérnek a tanulmányomban tárgyaltaktól.

A térségre irányuló, többnyire magyarországi indíttatású survey kutatások – különösen az 1990-es években és a 2000-es évek fordulóján – gyakran iktattak be a kutatásokba a nemzeti vagy etnikai identitásra vonatkozó kérdéseket, és több kutató foglalkozott az identitáskérdésekkel az interetnikus kapcsolatok függvényében[3], azonban konkrétan a területi identitás problémaköre ezekben a vizsgálatokban nem jelent meg. A kérdőíves adatfelvételek körében a 2008-ban zajlott Foresight kutatás foglakozott azzal a kérdéssel, hogy a térségi elitek miként viszonyulnak a lokális és kistáji identitások várható társadalmi szerepéhez.

Az 1989 előtti időszakból szakmai előzményként a „Néphagyományok új környezetben" című tanulmánygyűjtemény említhető, amely már kísérletet tett a szimbolikus térhasználat elemzésére (Bodó 1987). A téralapú identitásépítés egy esetének elemzésére a „hargitaiság" kapcsán került sor (Biró – Bodó 1992). Szorosan kapcsolódnak a területi alapú identitásszerkezetek elemzésének témaköréhez azok a kutatások, amelyek az elmúlt két évtizedben a szimbolikus térhasználat gyakorlatát, eseményeit, valamint a lokális identitást elemezték több kutatási program és tanulmány keretében (a témával kapcsolatos áttekintések és fontosabb eredmények például Bodó – Biró 2011, Kiss 2011). Székelyföldi viszonylatban a nemzeti identitás és versenyképesség témakörhöz kapcsolódóan került sor a lokális identitás szerkezetek elemzésre a 2011-ben zajlott DOMUS program keretében (Domus 2011). A székelyföldinél kisebb tájegység jellegű kutatások a Csíki medencéről készültek (például SOCO 2001, György 2011).

A téralapú identitásépítés fejlesztéspolitikai megközelítésben többnyire fejlesztési stratégiák készítéséhez kapcsolódó helyzetleírásokban szerepel.[4]

[3] Az ilyen jellegű kutatások jellegzetes példája a magyarországi Ifjúság2000 című kutatás (Szabó et al. 2002), illetve a határon túli magyar kulturális intézményrendszer átfogó vizsgálatát megcélzó kutatás (Blénesi et al. 2005). A székelyföldi térségben végzett, a szimbolikus térbeéléssel, valamint az identitásépítési folyamatokkal kapcsolatos további kutatásokról Biró A. Zoltán készített áttekintést (Biró 2006, kézirat)

[4] Ilyen például a 2003-ban készült megyeelemzés, amely a téralapú identitásépítés külső és belső társadalmi feltételeit igyekezett számba venni, fejlesztéspolitikai megközelítésben (Bálint és társai, 2003, kézirat).

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

A fejlesztéspolitikai szakértők régiófejlesztési szempontból a kistérségeket legtöbb esetben korlátként értelmezik (például Csutak 2011).

A térségre irányuló kutatások rövid áttekintése alapján azt láthatjuk, hogy közülük kevés irányul a kisebb tájegységek elemzésére, illetve a tájegység szintű elemzések döntő többsége stratégiák elkészítéséhez kapcsolódó helyzetleírás. A téralapú identitás téma kutatásának előzményeként értelmezhető elemzések három kategóriába sorolhatók: lokális identitáskutatások (településszintű), tájegység szintű (Csíki-medence) kutatások, illetve fejlesztési stratégiák helyzetleírásai. A köztes, kistáji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre kevés tudományos és fejlesztéspolitikai vizsgálat társul. Tanulmányomban ezt a hiányosságot szeretném pótolni a Felcsík kistérség kapcsán bemutatott téralapú identitáselemzéssel.

3. A kutatás tárgya és módszere

Kutatásom során harminckét fejlesztési kulcsszereplővel készítettem interjút, akik munkahelyi, vagy közösségi pozíciójuk révén direkt vagy indirekt módon fontos szerepet játszanak a fejlesztési folyamatokban. A vizsgált székelyföldi térség esetében ezek a szereplők helyi közintézmények és civil szervezetek alkalmazottjai, illetve a közösségi életben aktív magánszemélyek. Az interjúk révén fontos kutatási kérdés, hogy Felcsík kistérség esetében fejlesztéspolitikai szempontból az elemzett célcsoport téralapú identitása milyen dimenziók mentén épül fel, illetve válik értelmezhetővé.

Jelen tanulmány célja a szakirodalmi anyagok, a témában végzett térségi kutatások és a doktori kutatásom terepmunkája révén meghatározni a rurális elit téralapú identitásának elemzési dimenzióit, valamint azokon belül, előzetesen kidolgozott szempontrendszer alapján elemezni az interjúalanyok narratíváit.

Az interjúalanyok térhez való viszonyulása kapcsán összesen öt elemzési dimenziót (identitás komponenst) határoztam meg:

- térelemek,
- fontos események,
- nehézségek,
- közösségi és munkahelyi szerep,
- idő.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

4. A kutatás terepe

Kutatásomat a Székelyföldön, és azon belül a Hargita megyében található Felcsík Kistérségben végzem. A Kistérségi Társulás az ezredfordulón jött létre 15 másik fejlesztési kistérségi társulás mellett. Az akciót a Hargita Megye Tanácsa kezdeményezte és a létrehozásban közreműködött a Regionális Képzési Központ, valamint magyarországi vidékfejlesztési szakemberek.

A Felcsík Kistérségi Társulás földrajzilag Hargita megye középső részének keleti oldalán helyezkedik el és Balánbánya városon kívül nyolc vidéki település alkotja: Csíkcsicsó, Madéfalva, Csíkrákos, Csíkmadaras, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva, Csíkszenttamás, valamint Csíkszentdomokos. Ezek a települések 2004-től önálló közigazgatási egységet képeznek. A térség összlakossága 18 790 fő. Területe 58408 ha, melynek 13%-a szántó, illetve 30%-a erdő. A terület természeti értékekben gazdag (Fejlesztési Stratégia, 2007–2013).

5. Elemzés

Tanulmányom elemzési részében a rurális elit identitászerkezetének öt komponensét elemzem: térelemek, fontos események, nehézségek, közösségi és munkahelyi szerep, idő. Az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

5.1. A TÉR ELEMEI

A téralapú identitáskomponensek elemzése kapcsán fontos dimenziót jelölnek az interjúalanyok narratíváiban körvonalazódó térelemek. Kutatásom esetében a térelemek az interjúalany közvetlen környezetében megtalálható helyek, de lehetnek kiemelt helyekhez vagy a hagyományokhoz, kulturális és történelmi eseményekhez kötött szimbolikus tárgyak is, mint például a székelyruha. Fontos megjegyezni, hogy ezek a narratívákban megjelenő térelemek az adott közösség tudása és sajátos használata révén válnak szimbolikusan jelentésessé. Tehát Felcsík kistérség esetében egyfajta „térelemek tárházáról" beszélhetünk, amelyből az interjúalanyok kontextustól és saját meggyőződéstől függően válogatnak, és ilyen értelemben, ezáltal fejeződik ki a térhez való viszonyuk.

A térhez való kötődés szempontjából fontos a viszonyítási alap, tehát az, hogy az adott térelem a narratívákban mihez (pontosabban milyen téregységhez) képest válik jelentésessé.

(1) Az első, narratívákban dominánsan megjelenő térelem az egyházi épületek és más, vallásos helyek, amelyek a vallási komponens és az ahhoz szorosan kapcsolódó rituálék révén válnak kiemelt helyekké az interjúalany közvetlen környezetében.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

Ebből a szempontból kivétel nélkül mindenik interjúalany elsősorban a saját településén található templomokat és kápolnákat emeli ki. A viszonyítási alap a narratívákban gyakran túlmutat a település és a kistérség szintjén is, ami elsősorban a vallásos helyeknek tulajdonított turisztikai értékkel magyarázható.

> *„Jajj hát itt Karcfalvának van a Vártemplom, amelynek 1 évvel ezelőtt végezték el a felújítását, az ejsze Székelyföld egyik legszebb Vártemploma, oda nagyon sok turista jár." (13. int.)*

A más, Felcsík kistérség településein található vallásos helyek a narratívákban csak felsorolásszerűen, tájékoztató jelleggel kerülnek megemlítésre, érzelmi azonosulás nélkül.

> *„Ha azt nézzük, akkor vannak vallási helyek, akár a templomok, melyek szerintem egyedülállóak, mert minden templomnak megvan a maga jellegzetessége. (…) Vagy ott van az a sok kicsi elhagyatott, vagy keveset látogatott kápolna, ami egy adott ünnepkörhöz kapcsolódik, egy búcsúval kapcsolatosan látogatják meg, az is szerintem pár száz éves, szóval egyedülálló." (17. int.)*

A települések határain túlmutató, a narratívákban megjelenő, kiemelkedő vallásos hely Csíksomlyó, amely bár a pünkösdi búcsú alkalmával mozgat meg nagy tömegeket (és ilyen értelemben jelent turisztikai vonzerőt is a térség számára), az év többi napján, az eseménytől függetlenül is az egyik legfontosabb, „közös" térelem. Ebben az esetben az interjúalanyok viszonyítási alapja az ország határain túlmutató, európai szintű.

(2) A második, narratívákban megjelenő térelemek csoportját azok az emlékhelyek (szobrok, emlékművek) képezik, amelyek valamilyen, a település és a térség életében fontos történelmi eseményhez kapcsolódnak. Ezek a térelemek erőteljesen lokálisak, így a narratívákban körvonalazódó viszonyítási alap is ezen a szinten marad. Bár a narratívákban dominánsan megjelenő emlékhelyek a kistérség közösségének történelméhez és általános értelemben a közös, magyar történelmi eseményekhez kapcsolódnak, az interjúalanyok ebben a kontextusban a saját településeiken található szimbolikus helyeket emelik ki. Kivételt képez a Madéfalvi Siculicidium emlékmű.

Az emlékhelyek esetében három olyan fordulópont volt a kistérség életében, amely nagymértékben meghatározta (és megváltoztatta) az emlékhelyekhez való viszonyulásmódot: a rendszerváltás, 2004-ben a települések adminisztratív önállósodása és az EU-hoz való csatlakozás. A rendszerváltás után lehetővé vált a magyar nemzethez való tartozás szabad kifejezése az emlékhelyeknél szervezett ünnepségek révén. A 2004-es adminisztratív önállósodás után felerősödött a települések

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

életében minden szempontból és ilyen értelemben az emlékhelyek szempontjából is a „sajáthoz" való ragaszkodás. Az EU-hoz való csatlakozás után pedig új értelmet és értéket nyertek ezek a történelmi emlékhelyek a hozzájuk rendelhető uniós projektek révén.

(3) A harmadik elemcsoport az állami intézmények épületei: iskola, helyi önkormányzat épülete, kultúrház. Ezek a helyek a mindennapi használat és funkciójuk révén válnak a közösség és ilyen értelemben az interjúalanyok számára is jelentésessé. A viszonyítási alap az előző elemcsoporthoz hasonlóan itt is erőteljesen lokális, a településhez kötött.

Itt fontos megemlíteni, hogy a narratívákban kiemelt épületek multifunkcionálisak, az állami tevékenységet legitimáló szerepen túlmutatóan könyvtáraknak, kulturális eseményeknek, civil kezdeményezéseknek, közösségi eseményeknek (pl. szüreti bál, nagykorúsító bál, falunapok) és a családok fontos eseményeinek (pl. lakodalom, temetés utáni tor) is helyet adnak.

> *„Van egy jó nyugdíjas csoport, ahová szívesen mennek az idősebbek. Az heti rendszerességgel működik. Aztán ha könyvtári szervezés van, oda is hála Istennek mindig eljönnek jól az emberek. Ha néptánccsoport előadás van, akkor ugye a szülő, nagyszülő, meg az ismerősök… Visszaszerveződtek a bérletes színházelőadások is." (18. int.)*

(4) A negyedik elemcsoport a természetben található helyek, a térség természeti értékei, amelyekhez a narratívákban erős érzelmi kötődés mutatkozik.

Az előző térelemekhez képest a természeti értékek csoportja a narratívákban dominánsan közös elemként jelenik meg.

Ilyen értelemben a viszonyítási alap kontextustól függően megyei, országos vagy európai szintű. Ide sorolható, közös térelem a Hargita, az erdők, a hegyek, patakok, az Olt folyó, ásványvizek, legelők, kaszálók. Ezek a narratívákban gyakran a megélhetési lehetőségekhez, gazdasághoz, turizmushoz kapcsoltan körvonalazódnak. A viszonyulásmód a legtöbb narratívában egy jövőbeli, a térség boldogulását elősegítő terv, ideális kép vagy épp egy múltban elmulasztott jó lehetőség formájában körvonalazódik. Az interjúalanyok számára a természeti értékek tehát egy kiaknázatlan területet jelentenek, amellyel szemben cselekvési vágyat fejeznek ki. Ez a cselekvési vágy értelemszerűen azoknál az interjúalanyoknál jelenik meg erőteljesebben, akik politikai funkcióval, vagy olyan munkahellyel, érdeklődési területtel rendelkeznek, amelynek következtében jól ismerik a természeti értékekhez kapcsolódó pályázati és gazdasági lehetőségeket.

Fontos megjegyezni, hogy van olyan természeti érték is, amely kizárólag csak egy településre jellemző vagy egy településhez tartozó. De ezek inkább egyedi esetek. Ilyen például Csíkszentdomokoson a kőbányászat, a Madarasi Hargita, Piricske.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

(5) Az ötödik csoportba azokat a szimbolikus tárgyakat soroltam, amelyek direkt módon fejezik ki a viszonyulásmódot a hagyományokhoz és a történelemhez. Ilyen például a székely és a magyar zászló, a kokárda, vagy a székelyruha.

5.2. FONTOS ESEMÉNYEK

A térhez való viszonyulásmódot jelölő második identitáskomponens csoportot képezik az interjúalanyok narratíváiban megjelenő események. Ezek olyan közösségi események, amelyek bár szorosan kapcsolódnak a helyekhez és a tér sajátos beélésével összefüggésben értelmezhetők, mégis a fentiekben bemutatott térelemektől elkülönülő és önmagában is helytálló kategóriát képeznek. Az általam elemzett kistérségben a vallási, humán, kulturális és történelmi komponensek határozzák meg a térséghez való kötődés szempontjából fontos eseményeket. Lényeges kiemelni, hogy a térelemekhez viszonyítva az események szempontjából a narratívákban többször megjelennek a települések határain túlmutató, akár a székelységhez és magyarsághoz való tartozást is kifejező, közös elemek. Információértékkel bír továbbá, hogy a narratívákban egy közösségi esemény a helyiek vagy az idegenek szempontjából kerül kiemelésre.

A fentiek értelmében, a narratívákban összességében három eseménytípus különül el:

(1) Azok a hagyományos, kulturális, vallási vagy történelmi események, amelyek bár elsősorban a település közösségének életéhez kapcsolódóan kerülnek kiemelésre, minden településen megtalálhatók, kevés egyedi elemet tartalmaznak és indirekt módon a települések hasonló működési mechanizmusait igazolják. Ilyen például a szüreti bál, falunapok, búcsú ünnep, egyházi szertartások, ünnepkörhöz kapcsolódó rendezvények, iskolai rendezvények, történelmi megemlékező ünnepségek, amelyek sok embert megmozgatnak.

> *„A falunapok, ami még nagyméretű rendezvény, ahol az iskolánk egy szeletet vállal belőle, akkor még nagyméretű rendezvénynek mondhatom, hogy az utóbbi időben kitágult a tanévkezdés tanévzárás, mert most egyre többen jönnek el szülők is." (16. int.)*

Ezek a helyi események inkább a szűk, településen élő közösség szempontjából jelentősek, de a narratívákban, sok esetben az esemény fontosságát igazoló elem a más települések lakosságának részvétele vagy akár a turisták megjelenése.

(2) A második, interjúalanyok narratíváiban elkülönülő eseménytípus a települések határain túlmutató, közös vallási és kulturális események. Az előző kategóriához viszonyítva a lényeges különbség abban áll, hogy ebben az esetben direkt módon nyilvánulnak meg a kistérség településeinek hasonló működési mechanizmusait iga-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

zoló közösségi elemek. Ilyen „közös" esemény például az Ezer Székely Leány Találkozója, Csíksomlyói Búcsú, felcsíki néptánctalálkozó, tantárgyversenyek.

(3) A harmadik esemény-típus az egyedi események/rendezvények, amelyeknek csak egy településen van hagyományuk, sajátosan egy településhez kapcsolódnak, de a célcsoport túlmutat a település határain. Ilyen például a Siculicidium ünnep vagy a Hagymafesztivál, Madéfalván, Márton Áron-konferencia vagy Lovasnap Csíkszentdomokoson, szentgyörgynapi állatkiállítás Csíkdánfalván, Gálnapi káposztavágás Csíkcsicsóban. Ezeket az eseményeket gyakran ihleti egy másik település hasonló jellegű rendezvénye vagy egy más, akár más országban levő térség példája. Ennél az eseménytípusnál fontos megemlíteni a pályázati lehetőségek és források fontos szerepét is.

> *„Hát én, ha Madéfalvára kell gondoljak, akkor egyből a Siculicidium jut eszembe, tehát a madéfalvi vérengzés, amit január 7-en ünneplünk meg, egyik nagy megmozdulás ez, amikor több településről eljönnek megemlékezni a hősökre." (16. int.)*

5.3. NEHÉZSÉGEK

A térhez való viszonyulásmódot nagymértékben meghatározzák a narratívákban megjelenő nehézségek. Ebben az elemzési dimenzióban azokat a térhez kapcsolódó identitáskomponenseket mutatom be, amelyek a térséget sajátosan meghatározó, általános nehézségként körvonalazódnak a narratívákban. Nehézség tehát az, amit az interjúalanyok a település fejlődése és működése szempontjából nehézségként határoznak meg. Az előző elemzési dimenzióhoz hasonlóan ebben az esetben is erőteljes befolyásoló tényező a munkahelyi/közösségi szerep, tehát az interjúalany érdeklődési területe, tevékenységtípusai.

Az interjúalanyok narratíváiban megjelenő nehézségek összesen négy problématerületet jelölnek.

(1) Az első problématerület a földtulajdonhoz kapcsolódó jogok tisztázatlansága, ami leginkább a helyi önkormányzat alkalmazottai, illetve polgármesteri, alpolgármesteri funkcióban levő interjúalanyok narratíváiban jelenik meg markánsan. Munkahelyi tevékenységükből adódóan az említett közösségi szereplők gyakran találkoznak ezzel a problématerülettel, illetve a közösségi elégedetlenséggel, nyugtalansággal, amit a település lakossága kifejez ezzel kapcsolatban. Ez a problématerület a közösségi fejlődést akadályozó tényezőként körvonalazódik.

(2) A narratívákban egy második problématerületet jelölnek az infrastrukturális hiányosságok, illetve az infrastrukturális fejlesztésekkel kapcsolatos fenntarthatósági problémák. Az általam elemzett Felcsík kistérség esetében fontos megjegyezni, hogy a települések között egyfajta versenyhelyzet alakult ki arra vonatkozóan, hogy

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

az infrastrukturális fejlesztésekre szánt EU-s forrásokból ki mekkora összeget tud megszerezni és abból milyen fejlesztéseket valósít meg. Ennek a versenyhelyzetnek van egy fejlődést generáló szerepe, ami számos fejlesztési projekt megvalósítását eredményezte a térségben. Ugyanakkor a lassabban fejlődő települések közösségei esetében a közvetlen környezetben látható eredmények számos elégedetlenség forrásai is.

A több infrastrukturális fejlesztést megvalósító települések esetében jelentkeznek már a fenntarthatósági problémák is.

(3) A narratívákban megjelenő harmadik, domináns problématerületet képezik a gazdasági nehézségek. Ehhez kapcsolódik a munkanélküliséggel, rossz minőségű termőföldekkel, nehéz megélhetéssel, elvándorlással, elöregedéssel kapcsolatos aggodalmak kifejezése.

> *„Az egyik legnagyobb baj, amit most én az utóbbi időben látok az az, hogy a fiatalság megy el a településről. Nagyon sokan elvégzik az iskolákat, egyetemeket, líceumokat, és egyetemmel, líceummal is kint dolgoznak Nyugaton, farmokon, ilyen cégeknél, és öregedik ki a falu. Tehát akik egyszer elmennek, azok elmennek, vannak, akik vissza se jönnek, még az a szerencsés eset, akik visszajönnek. Öregedik a falu, ez az egyik legnagyobb baj, amit látok, tehát építhetünk szép kultúrotthonokat, építhetünk hockey pályákat, műjégpályákat, csinálhatunk akármit nagyon nagy az öregedés." (13. int.)*

(4) A negyedik problématerület a tudáshiány, ami összegzi az oktatási rendszer és a kulturális élet hiányosságaival, az értelmiségiek elvándorlásával, utánpótlás neveléssel, mentalitással kapcsolatos aggodalmak körvonalazódását a narratívákban.

> *„Kulturális jellegű fejlesztésről nem erőst beszélhetünk. Én úgy látom, hogy a kultúra beleolvadt teljesen a politikába...nincs. Na most az, hogy vannak kultúrházak, ott is inkább a lakodalmakat tartják, elég ritkán fordul elő olyan, hogy színháztársulat, vagy bármi hasonló. Tudjuk, hogy Csíkszereda is alig tudja kigürizni a színháztársulatának az évi költségeit, tehát elég kevés a kiszállás." (14. int.)*

5.4. KÖZÖSSÉGI ÉS MUNKAHELYI SZEREP

A téralapú identitás egyik fontos, meghatározó komponense a rurális elit közösségi és munkahelyi szerepe, mivel a településen és/vagy a térségben domináns tevékenységformát többnyire ez körvonalazza. Ez az identitáskomponens ilyen értelemben szoros összefüggésben áll több identitáskomponenssel. Például a fentiekben is jelzésre került, hogy a nehézségek és a település sajátosságai esetében a narratívákban

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
www. metszetek.unideb.hu

körvonalazódó identitáskomponensek az interjúalanyok munkahelyi és közösségi szerepével összefüggésben értelmezhetők.

Ilyen szempontból lényeges kérdés, hogy az adott interjúalany milyen tevékenységeket végez, illetve tart fontosnak, mennyire integrálódott a közösségbe, önmagát a közösség tagjaként, vagy kívülállóként határozza meg, egyes számban vagy többes számban beszél, a településen született vagy néhány éve költözött a településre, a település sikereit minek tulajdonítja, illetve ebben milyennek ítéli meg a saját és munkatársai szerepét.

A megjelölt elemzési szempontok alapján az általam vizsgált térség rurális elitje körében három szereplőtípust azonosítottam be. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az interjúalanyok meghatározó szerepe a településeken bár szoros összefüggésben áll a munkahelyi szereppel, nem kizárólag azáltal meghatározott.

(1) Intézményvezetők: ide tartoznak a polgármesterek, alpolgármesterek, iskolaigazgatók, kulturális intézmények vezetői, akik a térség településeinek fontosabb intézményeit vezetik. Bár az adott intézmények tevékenységterülete alapján eléggé eltérők a vezetők tevékenységei, prioritásai, összességében a közösségbe jól integrálódott személyekről van szó, akik elhivatottságot éreznek szakmájuk iránt és a közösség életében, és a munkahelyükön elért eredményeik függvényében kerültek valamilyen vezető funkcióba. Kivétel nélkül minden ide sorolható interjúalany munkahelyi szerepén túl is feladatokat vállal és végez a településeken. A terepmegfigyelések során bebizonyosodott, hogy ez egyfajta elvárás is a helyi közösség részéről. Ezek az egyének a nap huszonnégy órájában a munkahelyi funkciójuk alapján vannak számontartva a közösségben, ami a magánélet és a munkahelyi szerep összemosódását eredményezi. Ez sok esetben kihívást jelent az interjúalanyok számára.

Az intézményvezetők kategóriáján belül egy elkülönülő csoportot képeznek a papok. Mivel az elemzett térség közössége esetében erős a valláshoz való kötődés, a papoknak mint vezető és véleményhordozó személyeknek, meghatározó szerepük van a településeken.

Egy másik különálló vezetőkategóriát képeznek a közbirtokossági elnökök, akik a települések erdő, legelő és kaszáló területeit közös vagyonként kezelik. Mivel a térségben ez a közös vagyon egy nagyon fontos endogén erőforrás, a közbirtokossági elnökök funkciójuk révén számos helyi kezdeményezést és fejlesztést támogatnak.

(2) Külön szereplőcsoportba sorolhatók a civil szervezetek munkatársai és vezetői.

A hagyományos vidéki elithez képest az általam vizsgált térség rurális elitszereplői körében egy újfajta csoportot képeznek a pályázatok megírásához és lebonyolításához is jól értő közösségszervezők. Ezek az egyének sok esetben pedagógusok, akik civil szervezeteket vezetnek, vagy ilyen jellegű szervezetek keretén belül végzik a települések kulturális és közösségi életének szervezését. A megjelölt szereplőcsoport a legtöbb településen szorosan együttműködik az intézményvezetőkkel, ilyen

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

értelemben tevékenységük sok esetben függ is egy-két intézményvezető elismerésétől és támogatásától.

A vizsgált térségben kiemelkedőnek számítanak azok a civil kezdeményezések és szervezetek, amelyek önmagukban is életképesek. Ezek általában főállású munkatársakat tudnak foglalkoztatni, rendszeresen pályáznak és gyakorolják a forrásbevonás más formáit is.

(3) A harmadik szereplőcsoportot azok az önkormányzati alkalmazottak alkotják, akik munkahelyük mellett aktívan tevékenykednek a közösségben, illetve támogatják a vezető emberek elképzeléseinek megvalósulását. Ezeket a személyeket polgármesterek, alpolgármesterek és civil szervezetvezetők utánpótlásaként is lehet definiálni.

5.5. IDŐ

A téralapú identitás szempontjából az interjúalanyok narratíváiban információértékkel bír az idő komponens. Ebben a dimenzióban fontos kérdés, hogy a múlt, jelen és a jövő milyen mértékben jelenik meg a narratívákban, illetve meghatározó szempont az interjúalanyok életkora.

(1) A múlthoz kapcsolódó narratívaelemek többnyire egy múltbeli, a közösség élete szempontjából meghatározó esemény, vagy egy múltbeli állapot utáni vágyakozás formájában körvonalazódnak. Több interjúalany esetében meghatározó eseményként fogalmazódik meg az 1989-es rendszerváltás, 2004-ben, a települések adminisztratív önállósodása, valamint az EU-hoz való csatlakozás. Ez a három múltbeli esemény meghatározó változási folyamatokat indított el a térségben, amelyet a rurális elit kontextustól függően pozitívan vagy negatívan értékel.

Jelentős számú narratívában pozitívumként szerepel a régi rend, szabályrendszer. Ebben az esetben a változási és fejlődési folyamatok szembeni kritikus magatartásról beszélhetünk.

> *„Az hogy mi jó, s mi nem jó... ha… nem tudom, hogy ha mérlegre rakjuk, akkor… Az, hogy a pályázati rendszerben nyílt lehetőségünk infrastruktúra fejlesztésre, ez igaz... Ez mind az Uniónak, vagy majdnem mind az Uniónak köszönhető, viszont a mezőgazdaságra tükrözött vetülete az elég negatívumot hozott." (2. int.)*

> *„Hát az Uniós csatlakozással jöttek a pályázati lehetőségek, sikerült a csatornázási lehetőségeket megoldani, az utakat, amennyire tudtuk, s ilyen-olyan pályázatokat, mint a műjégpálya, kultúrotthonok, piacterek." (13. int.)*

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

(2) A jelenhez kapcsolódó narratívaelemek többnyire a próbálkozás, kínlódás, a sok és nehéz munka leírásában körvonalazódnak. Az interjúalanyok számára leginkább az uniós források megszerzéséhez kapcsolódó bonyolult pályázati és elszámolási rendszer, a bürokratikus intézmények vezetése, együttműködő partnerek megszerzése, valamint a közösségszervezés jelent kihívást.

(3) A jövőhöz kapcsolódó narratívaelemek két csoportját lehet elkülöníteni: vannak az optimista, a jövőre nézve bizakodó narratívák, amelyek gyakran társulnak konkrét tervekkel, stratégiákkal. Ezek olyan interjúalanyok esetében jelennek meg markánsan, akik csapatban dolgoznak, sokat utaznak és van már több pozitív tapasztalatuk a település fejlődése kapcsán. A másik csoport a jövőre nézve pesszimista narratívák, amelyeket nagymértékben meghatároz néhány múltbeli negatív tapasztalat vagy a támogatók hiánya.

> *„Van elmaradás a sportnál, tehát azzal foglalkoznék én legalábbis, amit úgy látom. Na most éppen készülnek a következő… ki is vannak írva a pályázatok… van még némi útszakasz, amit le kellene aszfaltozni, rendbe rakni… Tehát mindenképp azokkal foglalkoznék, s aztán utána új dolgokat kell kitalálni, ami, amivel érdemes is… igény van rá… tehát mindenképp a szépítésben mennék, a parkosítás, a zöldövezet, a szebb életkörülmények, közterek és a többi és a többi… ez irányba mozdítanám ki, pontosan az említett turisztikai okok miatt, hogy akkor látszana is, legyen egy szép település." (1. int.)*

Összegzés

Tanulmányomban egy székelyföldi kistérség területi identitásszerkezetét elemeztem a rurális elittel készített interjúk alapján. Az interjúalanyok térhez való viszonyulása kapcsán összesen öt elemzési dimenziót (identitáskomponenst) határoztam meg. Az első, térelemek dimenzióba azok a helyek és szimbolikus tárgyak tartoznak, amelyek szimbolikus jelentőségét a közösségi tudás és sajátos használat adja. A második elemzett dimenzió az interjúalanyok narratíváiban megjelenő közösségi események, amelyek a tér sajátos beélésével összefüggésben értelmezhetők. A harmadik, nehézségek dimenzióban azokat a térhez kapcsolódó identitáskomponenseket elemeztem, amelyek sajátosan meghatározzák a kistérséget.

A rurális elit közösségi és munkahelyi szerepe mint identitáskomponens, szoros összefüggésben áll a többi identitáskomponenssel, és meghatározza a térségben domináns tevékenységformákat. Az idő komponens pedig a múlthoz, jelenhez és jövőhöz kapcsolódó narratívaelemek révén a fejlesztési folyamatok elemzését támogatja.

A tanulmányban elemzett dimenziók a téralapú identitások komplexitására, valamint meghatározó fejlesztéspolitikai szerepére hívják fel a figyelmet.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3
CC BY NC ND

A téralapú identitáskomponensek elemzése kapcsán további kutatási feladat annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen vidékimázs körvonalazódik az interjúalanyok narratíváiban, az identitáskomponensek nyomán milyen identitástípusok azonosíthatók be. Fejlesztéspolitikai szempontból az egyik leglényegesebb kérdés, hogy az identitástípusok milyen tudásformákkal társulnak, illetve hogy melyek azok a közös identitáselemek, amelyek kooperációra való nyitottságot eredményeznek egy adott területen belül.

Irodalom

Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. J. T. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. European Countryside, 4., 297–306.

Bálint B. – Biró A. Z. – Miklós I. (2003): Társadalmi helyzetkép az „Észak-Kelet Hargita" Kistérségi Társulásról. Kézirat.

Biró A. Z. (2006): Vidéki térségek: illúzió vagy esély? Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. (szerk.) (2008): Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. – Gergely O. – Székely K. – Biró Z. Z. (2012): Település – Érték – Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a Székelyföldi térségben. DOMUS Program. Összegző tanulmány. Fejlesztéspolitikai csomag térségi szereplők számára (javaslatok, modellek). Kézirat.

Biró A. Z. – Bodó J. (1992): A „hargitaiság" - egy régió identitásépítési gyakorlatáról. Átmenetek – a mindennapi élet antropológiája. 1. szám, oldalszám?

Bodó J. – Biró A. Z. (2011): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó J. (szerk.): Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 23–36.

Csutak I. (2011): Székelyföld EU-forrásokra alapozott fejlesztése. Támpontok egy átfogó fejlesztési tervhez. Státus, Csíkszereda.

Egyed Á. (2006): A Székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.

Felcsík Kistérség Fejlesztési Stratégiája (2007–2013) az utolsó két irodalmat be kellene helyezni az ABC-sorrendnek megfelelően a felsorolásba.

Gagyi J. (1998): Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Helyzet könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.

Gagyi J. (2004): A krízis éve 1949, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3

Granberg, L. – Anderson, K. – Kovách I. (2015): Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme. Ashgate.

György O. (2011): A terület- és településfejlesztés legfontosabb feladatai a Csíki medencében. Scientia Kiadó, Kolozsvár.

Imre I. (1983): A törvényhozó székely falu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Jó gyakorlatok (2015): Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén

http://docplayer.hu/2045524-Jo-gyakorlatok-megvalositott-projektek-a-csik-leader-helyi-akciocsoport-teruleten.html *[utolsó letöltés dátuma: 2017.01.15.]*

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.

Kiss A. (2011): Helyi fejlesztés, helyi identitás. A Sikeres Székelyföld Szakmai Fórumsorozat kiadványa. Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Kovách I. – Kristóf L. (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 105–119.

Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.

Lee, J. – Árnason, A. – Nightingale, A. – Shuchsmith, M. (2005): Networking: Social Capital and Identities in Europe Rural Development. Sociologia Ruralis 45/4, 269–283.

Lengyel I. – Fenyővári Zs. (2010): Az Észak-magyarországi és Dél-alföldi régiók versenyképességének főbb mutatói. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 7(1) 3–18.

Messeley, L. – Dessein, J. – Lauwers, L. (2015): Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In: Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT. Agroinform Publishing House, Budapest.

Oláh S. (2004): Falusi látleletek 1991–2003. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh S. (2008): Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Oláh S. (2016): Kényszerek – tanúságtevék. Történetek a legrosszabb évszázadból. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/3

Ray, C. (1998): Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy, Newcastle.

Ray, C. (1999): Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. Sociologia Ruralis, 39/4.

Van der Ploeg, JanD. – Schneider, S. – Ye, J. (2015): Rural Development: Actors and Practices. Research in Rural Sociology and Development, 22. 17–30.

Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. Progress in Human Geography 31(4): 485–507.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

A vidéki térségek pozicionálási lehetősége a Csíki-medence településeinek példáján

SZÉKELY KINGA KATALIN[1]

ABSZTRAKT

A gazdaságilag és társadalmilag is hátrányos helyzetben lévő rurális térségek, illetve azon perifériikus települések számára, amelyek kimaradtak a fejlődés fő áramlatából, új esélyt, alternatívát jelenthetnek azok az irányzatok, amelyek az endogén erőforrások kiaknázását, a közösségfejlesztést, a társadalmi befogadást támogatják. Az új vidékfejlesztési szemlélet és az ehhez kapcsolódó térségfejlesztési megközelítések, mint a marketingorientált településfejlesztés, egy újfajta, piaci szemléletet feltételező, közösség-alapú irányzatra hívják fel a figyelmet, ahol sokkal jelentősebb szerepet kapnak a helyek, a helyi közösségek, megváltozik a helyi vezetőség funkciója és az endogén tényezők válnak a fő erőforrásokká. Középpontba kerül a kommunikációs tevékenység és a pozicionálási gyakorlat.

KULCSSZAVAK: településmarketing, rurális település, pozicionálás, fejlesztés

ABSTRACT

Positioning Opportunities for Rural Areas Through the Example of Ciuc-Basin

Those development approaches that support social inclusion, exploitation of endogenous resources and community development may be an alternative, and can offer new opportunities for the economically and socially disadvantaged rural areas and for peripheral settlements that have missed the mainstream of development. The new rural paradigm, and the related regional development approaches, such as marketing-oriented settlement development, point to a new community-based trend, where places, local communities get a more important role, the function of local management changes and endogenous factors become the main resource. The communication activity and positioning practice becomes more important.

KEYWORDS: place marketing, rural settlement, positioning, development

[1] Egyetemi adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

Bevezetés

A térségmarketing szemlélete, alkalmazásának lehetőségei ma már egyre gyakrabban jelennek meg a térségfejlesztési és vidékfejlesztési szakmai diskurzusokban. Ez a törekvés tapasztalható a pozicionálással, a helyi identitással, a kommunikáció felértékelődésével kapcsolatos vizsgálatokban, a vidékkutatási és fejlesztéspolitikai megközelítésekben. Az új vidékfejlesztési paradigma több képviselője is (Van der Ploeg 2000, Woods 2007, Almstedt 2014) fontosnak tartja az egyes marketingeszközöknek a fejlesztési folyamatokban való alkalmazását, meglátásuk szerint a rurális térségeknek új narratívákra van szükségük, a helyi attrakciók újfajta megfogalmazására és a rurális településeknek az újrapozicionálására, illetve egyre fontosabb feladattá válik a vidékről, mint elmaradt térségről való kép megváltoztatása, az imázs javítása is (Nagy 2015).

A térségek és kistérségek vonzerejének növelése, a népszerűsítés, a kommunikációs tevékenységek hangsúlyozása egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a székelyföldi térségben készült térségfejlesztési stratégiákban is. Jellemző azonban egyrészt az, hogy általában régiók és térségek marketingjéről szól a tematizálás. Amikor a településszintű marketingről esik szó, akkor rendszerint városi települések képezik az elemzés vagy a fejlesztéspolitikai javaslatok tárgyát. Rurális településekről jóval ritkábban van szó, de a településmarketing lehetőségeiről és ennek a térségmarketingre gyakorolt hatásáról sem születtek nagyobb számban elemzések, tanulmányok.[2]

Jelen tanulmány a településmarketing szemléletét, a helymárkázást és kommunikációs, pozicionálási gyakorlatot helyezi középpontba mint a rurális települések egy lehetséges fejlődési esélyét. Első lépésben arra vállalkozik, hogy ismertessen egy sajátos helyzetben, fejlődési szakaszban lévő térséget (Csíki-medence), valamint azokat a társadalmi, gazdasági előzményeket, jelenségeket, amelyek ennek a helyzetnek a kialakulásához vezettek. Majd ezt követően olyan szakmai megközelítéseket mutatok be, amelyek alátámasztják azt, hogy nem egyedi esetről van szó, hanem több rurális térség is hasonló fejlődési pályát jár(t) be mint az általam vizsgált Csíki-medence. Ezek a megközelítések, az endogén adottságok központba helyezésével megfogalmazzák azokat a szakmai lépéseket, irányokat, amelyek elmozdulási, továbblépési alternatívákat jelenthetnek ezen térségek számára. Az egyik ilyen irány a helyi márkázás, pozicionálási gyakorlat és településmarketing szemlélete.

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a vizsgált térség számára is ezek a megközelítések egy potenciális fejlődési lehetőséget kínálhatnak, elkészült egy komplex településszintű térséganalízis[3], amelynek a kommunikációs tevékenységre vonatkozó részeredményeit ismertetem e tanulmány keretein belül.

[2] Kivétel: Horváth A. (2013): *Turizmusfejlesztés Székelyföldön* és Nagy B. (2013): *A turisztikai helymarketing Székelyföldön – Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása.*

[3] Székely K. (2016): *A Csíki-medence településeinek típusai és azok marketing szempontú vizsgálata. PhD dolgozat, Szent István Egyetem, Gödöllő.*

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

Társadalomtörténeti előzmények

A vizsgált térség alaposabb megismeréséhez szükségszerű számba vennünk a főbb társadalomtörténeti előzményeket is, hiszen ezek jelentősen befolyásolják a Csíki-medence jelenlegi fejlesztési gyakorlatát, a vele kapcsolatos attitűdöket, elgondolásokat, illetve a rurális települések működését. Ugyanakkor meg kell említenünk azokat a társadalmi, gazdasági tényezőket, amelyek a települések egymáshoz viszonyított fejlődésbeli különbségeit eredményezték.

A mai tevékenységeket és gondolkodásmódot alakító társadalomtörténeti összetevők sok esetben több évtizeddel korábbi társadalmi események termékei, s a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek igen gyakran sokkal inkább rutinok, modellek, kulturális minták, mintsem tudatos, explicit módon megnyilvánuló konstrukciók. Ez a jelenség egy olyan, erőteljes lokális léptékű rehabilitációs folyamattal magyarázható, amely az 1989-es romániai politikai-gazdasági változást követően indult el. Ez a rehabilitációs folyamat jóval korábbi időszakok egész sor életvezetési, magatartási, tudásbeli összetevőjét elevenítette fel, korábbi formájában rehabilitálta vagy kisebb-nagyobb változtatásokkal újramodellezte (Biró et al. 2016). Ezzel a folyamattal részletesebben egy korábbi csoportos kutatás is foglakozott[4].

A rehabilitációs folyamat egyéni/családi működési modelleket és közösségi jellegű szerveződési-működési mintákat hívott életre. Az etnikai összetevők fontos szerepet játszottak ennek a folyamatnak az elindításában, ugyanis lehetővé vált azoknak a közösségi jellegű jogfosztásoknak a helyreállítása, amelyeket az 1968-as területi újjászervezés okozott. Ugyanakkor megszűntek az olyan intézkedések, amelyek a 80-as években éleződtek ki, többek között az, hogy tilos volt a művelődési-kulturális élet szervezése rurális településeken, a települések nevét hivatalosan csak az állam nyelvén lehetett használni, a nem községközpont falvak intézményei megszűntek. Az 1989-es romániai változások után rurális térségben – s a Csíki-medencében kiemelten – nagy lendülettel, egyszerre több szinten indult be egyrészt a lokális identitás, másrészt a korábbi életforma rehabilitációja, s ehhez a máig tartó meghatározó szerepű folyamathoz a korábbi évtizedek tapasztalata és gyakorlata szolgáltatta a kivitelezési mintákat (Biró et al. 2016).

Az 1990-es évek az identitás rehabilitációs gyakorlat felpörgését hozták, ekkor stabilizálódott – elsősorban a kulturális élet és a szimbolikus térhasználat (Bodó 2000, 2011) előtérbe kerülése révén – a bottom-up típusú fejlesztési modellnek az úgynevezett befele forduló, máig domináns modellje.

Ezek a folyamatok kihatottak a térség egészére, befolyásolva a mai tevékenységeket, szemléleteket és attitűdöket, azonban a Csíki-medence településein a fejlődés

[4] *Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek* MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram (2011) Kutatási jelentés. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

nem egyenlő arányban történt (történik), ezért is érdemes településszintű fejlesztésekről beszélnünk, nem csak regionális szintűről. A következőkben azokat a tényezőket ismertetem, amelyek meghatározták és befolyásolták a települések közti különbségek kialakulását.

A Csíki-medencére (Hargita megye, Románia) földrajzi, történelmi, kulturális, vallási szempontból is egységként tekinthetünk, de számos olyan társadalmi, gazdasági tényezőt tudunk felsorolni, melyek hatására fejlődésbeli különbségek alakultak ki a települések között. A térség települései az országos rendszer részei (jogi, adminisztratív, finanszírozási szempontból központilag vannak irányítva), viszont több tényezőnek (pl. erősödő lokális identitástudat, hagyományok, sajátos településirányítás, magyarországi kapcsolatok stb.) köszönhetően eltérő módon működnek, mint az ország többi települése, ez a kisebbségi helyzetből is adódik.

A kialakult helyzetre hatással voltak a társadalomtörténeti hagyományok (a lokalitás, a helyi identitásoknak az erőssége, a helyi intézményekhez, saját intézményekhez való viszonyulás), a településcentrikusság (falucentrikusság). Emellett egy másik meghatározó tényező az országos jogi adminisztratív keret (milyen helyi jogosítványok, intézmények vannak, létezhetnek a településeken). Szintén nagy hatása volt az 1989 utáni bejárt fejlődési pályának, ami településenként nagyon különböző. Ezt befolyásolta az, hogy kinek milyen kapcsolatai voltak – voltak-e parlamenti képviselői, támogatói –, miként használták ki az országos forráslehetőségeket (mire volt finanszírozás – itt fontos megjegyezni, hogy főleg infrastrukturális fejlesztési támogatások voltak).

A kisebbségi plusz támogatások is meghatározó tényezőként említhetők, ezeknek két típusa van, az egyik a megyei tanácsok támogatása – az ösztönzések, a szervezés, hálózati kezdeményezések – térségi erőforrásokból. A másik kisebbségi plusz a tudástranszfer, magyarországi kapcsolatok, képzések, a vidékfejlesztés ösztönzése, szakemberképzés, kistérségi kezdeményezések.

A táji, földrajzi adottságok, illetve azok társadalmi szervező hatása folyamatosan megjelenik a térséggel kapcsolatos történelmi és társadalomtörténeti (Vitos 1894/2002, Szádeczky 1927/1993, Endes 1937/1994, Venczel 1988, Hankó 1993, Ambrus 2012, Egyed 2013) elemzésekben. Ezek a vizsgálatok a Csíki-medencét, illetve annak társadalmát gyakorlatilag mindig egyedi, sajátos egységként említik vagy kezelik („Csíkszék", „csík népe", „Csíkország", „csíki székelyek" stb.).

A történelmi elemzésekben és kutatásokban megjelenő egyediség mai napig hatással van a térségi identitással (csíkiak) kapcsolatos ismeretekre és narratívákra.

Meg kell említeni ugyanakkor a közigazgatás szerepét is a jelen helyzet kialakulásában. A táji, földrajzi adottságok és a térség társadalomtörténete gyakran összekapcsolódott a közigazgatási szerveződési formákkal, ennek egyik sajátos formája a Székelyföldön belüli széki (Csíkszék) szerveződés (Endes 1937/1994, Hankó 1993).

A megyerendszer 1876-os kialakítását követően alakult meg Csík vármegye (amelyhez hozzákapcsolódik a Gyergyói-medence is), és erre az adminisztratív, tér-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

beli egységre vonatkozóan már alapos és sokrétű társadalmi, gazdasági elemzések is épültek (Vitos 1894/2003, Vámszer 1970/2000).

A két világháború közötti időszakban a Csíki-medence (Románia részeként) továbbra is egy perifériku térség maradt, nem történtek fejlesztések, a medence központja, Csíkszereda fejlődése is stagnált ebben az időszakban. Egyre inkább fokozódott az elköltözés Erdély nagyvárosaiba, illetve a fővárosba, Bukarestbe is. Főként a fiatalok költöztek el, ugyanis sokgyerekes székely családok számára (6-8 gyerek is született családonként) a családi földbirtok, erdőgazdálkodás nem jelentett megélhetést, ezért szakmát tanultak a nagyvárosokban (Biró – Laki 2001).

A második világháború utáni időszakban a térség Csík rajonként válik önálló területi egységgé, ez a státusz 1968-ban szűnik meg, amikor megalakul az új területi struktúra révén Hargita megye, amelyen belül a csíki térség Székelyudvarhely és Gyergyó vidéke mellett, a megyét alkotó három nagy tájegység egyikét képezi.[5]

A közigazgatási szerveződés éppen aktuális formáitól eltekintve is jellemző volt az, hogy a térség társadalma a központot képező város (Csíkszereda) és a medencében lévő rurális települések – város és vonzáskörzete – funkcionális egységeként működött (adminisztratív ügyintézés, munkahely, tanulás, kereskedelem, kulturális és egyházi élet).

A társadalomtörténeti, közigazgatási és a társadalomszerveződési jellemzők mellett meg kell említenünk a mentális-identitásbeli összetevőket is, amelyek a csíki térségre sajátosan vonatkoznak, ezek egyrészt megjelennek a néprajzi leírásokban (népviselet, folklór, tárgyi néprajz, székely humor stb.), másrészt pedig a térségi identitással kapcsolatos hétköznapi narratívákban (milyen a „csíki ember").

Rurális térségek újrapozicionálása

Amint a térségtörténeti áttekintésből is kiderült, az 1989 előtti időszak többféle módon korlátozta a Csíki-medence településeinek a fejlődését (települések összevonása, az egyéni tulajdonok megszüntetése, a fejlesztési erőforrásoknak a városokba való átcsoportosítása stb.). Az 1989 utáni változások sem kedveztek annak, hogy ezek a települések megerősödjenek és fel tudjanak zárkózni. Ez a jelenség azonban nem egyedi, a posztszocialista országok többsége küzd ezzel a problémával. Ahhoz, hogy jobban megértsük és értelmezni tudjuk a Csíki-medence társadalmi jelenségeit, több szakmai megközelítés is hasznos lehet. A következőkben ezek kerülnek rövid ismertetésre.

[5] Az adminisztratív szerveződéssel kapcsolatosan lásd Kánya 2003, Agyagási 2006, Demeter 2014.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

A PERIFÉRIKUS, RURÁLIS TÉRSÉGEK ÉS TELEPÜLÉSEK FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI

Beluszky (1993) az alföld periferizálása kapcsán megemlíti, hogy a falvak nem tudtak lépést tartani, nem tudtak élni a piacgazdaság lehetőségeivel, továbbra is jellemző a lakosságszám csökkenése, fennmaradtak a foglalkoztatottsági és megélhetési gondok.

Megállapítható, hogy főként az uniós csatlakozást követően elindult egy felzárkózási folyamat, de ha fejlődtek is ezek a települések, a városokhoz képest sokkal kisebb mértékben, mint ahogyan azt G. Fekete (2008) is említi, néhány éve lehet, hogy az önmagához képest pozitív irányba elmozduló, a helyi szükségleteket kielégítő folyamatokat fejlődésként, a jólét növekedéseként észlelték a helyi lakosok, azonban ma már a globalizációnak, az uniformizálódásnak köszönhetően ez nem így van. A lakosság elégedettsége egyre inkább attól függ, hogy milyen mértékben csökken a másoktól való lemaradás.

A téma szempontjából fontos említést tenni a perifériákról, illetve a gazdaságilag és társadalmilag is hátrányos helyzetben lévő rurális településekről, ugyanis a vizsgált térség ebbe a kategóriába sorolható. Perifériáknak nevezi G. Fekete (2008) azokat a térségeket, amelyek kimaradnak a fejlődés fő áramlatából, és csak alárendelt szerepben tudnak ehhez csatlakozni. Szerinte a jelenlegi perifériák alkalmatlannak bizonyultak a modernizációba való bekapcsolódáshoz, mert nem rendelkeznek azokkal az értékekkel, amelyek az ipari társadalomban fejlődést hoztak volna számukra. Ezen térségek számára jelenthetnek új esélyt, alternatívát azok az irányzatok, amelyek környezeti fenntarthatóságot, társadalmi befogadást, az egyénre szabott szomszédsági gazdaságot támogatják (Laville et al. 2005).

A rurális térségek helyzetének elemzésével, illetve a változás lehetőségével foglalkozó szakirodalmi anyagok (Van der Ploeg et al. 2000, Woods 2005, 2007, Almstedt et al. 2014) egyértelműen hangsúlyozzák azt, hogy a rurális térségeknek a pozitív irányú változása, fejlődése – ami alatt ők a globális kihívásoknak való megfelelést értik – alapvetően a rurális település gazdaságának az átalakulásához kell kapcsolódjon. Felhívják a figyelmet egy másik nagyon fontos tényezőre, amitől szintén nem lehet eltekinteni, ez a komplex értelemben vett gazdasági változás együtt kell járjon a potenciális fogyasztók megszólításával (turisták, új lakosok – városból kiköltözők, gazdasági szereplők, befektetők, szervezetek stb.). Az idézett szerzők szerint a rurális térségeknek új narratívákra van szükségük. A helyi attrakciók újfajta megfogalmazására és a rurális településeknek az újrapozicionálására és arra hogy megváltoztassák azon képzeteket, miszerint a vidék fogalma egyenlő az elmaradottsággal.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

A TELEPÜLÉSMARKETING ÉS MÁRKÁZÁS SZEREPE
A HELYI FEJLESZTÉSI GYAKORLATBAN

Ezek a változások szorosan kapcsolódnak a helyi márkázás elméletéhez és gyakorlatához. A San Eugenio – Barniol (2015) szerzőpáros azt hangsúlyozza, hogy egymással szorosan összefügg a területi alapú identitásnak az építése, a helyi fejlesztési gyakorlat és a téralapú identitás egészének a promoválása, népszerűsítése *(1. ábra).* Utalva Gold és Ward (1994), Messely et al. (2010), Zimmerbauer (2011) munkáira megállapítják, hogy ez a fajta megközelítés nagyon megerősíti a vidéki térségek márkázásának *(rural branding)* gyakorlatát. Ez a három elem összefügg, és ugyanakkor hatnak egymásra. Ez a megközelítés szemlélteti leginkább az általam is képviselt nézetet, amelyet főként tereptapasztalataim során alakítottam ki. Azokon a településeken ahol erős, elkötelezett közösség alakult ki sokkal inkább megfigyelhető, hogy a helyi fejlesztési gyakorlatokban is elől járnak. A jól működő gyakorlatok általában nagyobb hírverést is kapnak, beszélnek róluk úgy a közösségen belül, mint kívül, ez hozzájárul ismét a közösségépítéshez, erősítéshez.

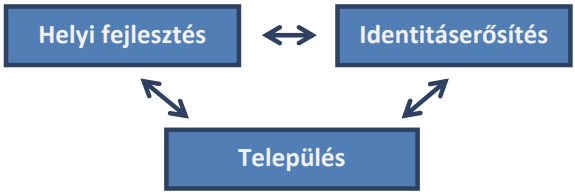

1. ábra: Helyi fejlesztés, identitás és márkázás összefüggései
Forrás: San Eugenio – Barniol (2015) alapján saját szerkesztés

A fent említett folyamat része az új vidékfejlesztési paradigmának (new rural development) OECD (2006), amely jelentős mértékben elfordul a központi irányításra alapozó fejlesztési modelltől, és egyre nagyobb hangsúlyt fektet az endogén adottságokra alapozó megközelítésre.

Több szerző is (Vik – Villa 2010, Mettepenningen et al. 2012) kiemeli a helymárkázási kezdeményezések fontosságát a közösség-alapú vidékfejlesztés keretén belül. Véleményük szerint a helymárkázás hatásai erőteljesen érzékelhetőek a helyi közösségek megerősödésében, a helyi identitás konszolidációjában, valamint az endogén tényezők újraértékelésében.

A helyi identitás és márkázási tevékenység szoros kapcsolatban áll egymással, Kavaratzis és Hatch (2013) megközelítésében a márkázás során olyan elemeket kell bevonni és kommunikálni, amelyek meghatározzák egy adott hely identitását, amelyek egyaránt elfogadottak a helyiek és a külső szemlélők által is. Ez a megközelí-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

tés túlmegy azon az általános elképzelésen, miszerint a márkázás egy jól kigondolt (szakértők és településvezetők által elfogadott) képet próbál kialakítani a helyről.

A közösség-alapú vidékfejlesztési modell a párbeszédet, a kommunikációt helyezi középpontba a korábbi vezetőségi központú megközelítéshez képest, és ennek megfogalmazott célja összekötni a helyi tervezési folyamatokat a helyek vonzerejének növelésével (Healey 2006, Lysgárd – Cruickshank 2013).

Ntounis (2013), Niedomysl – Jonasson szerzőpárosra hivatkozva, bevezeti az imázs szerepét is. Úgy határozza meg a helymarketinget, mint azok a helyi szereplők által irányított kezdeményezések, amelyek a külső tőke bevonását célozzák azáltal, hogy törekednek a hely imázsának versenyképessé tételére. Az ő megközelítésében a holisztikus marketingfolyamat közvetlenül és közvetve is hozzájárul a települések versenyképességének növeléséhez, a márkaszemélyiség kialakításához, helyi identitáserősítéshez és nem utolsósorban a helyi lakosság életminőségének javításához (Ntounis 2013).

Jellemző azonban, hogy maguk a rurális települések idegenkednek a marketingszemlélettől. Egyrészt azért, mert sok esetben úgy gondolják, hogy „nincs mit eladniuk", nem rendelkeznek olyasvalamivel, amivel a településen kívül élők (turisták, befektetők stb.) érdeklődését igazán fel tudnák kelteni. Ez sok esetben igaz lehet, de csak akkor, ha csupán a település „termékeit" tekintjük értéknek, például a településre jellemző népies tárgyakat, műemlékeket, különleges épületeket, egyedi természeti értékeket, látványosságokat, kiállításokat, eseményeket, és ezeket külső célcsoportoknak akarjuk „eladni".Másrészt pedig, ha meg is születik az igény az ilyen jellegű tevékenységek iránt, a településmarketing alkalmazásához fontos lenne külön, megfelelő kompetenciával rendelkező munkaerőt bevonni a fejlesztési munkákba, vagy a meglévőt kiképezni, és erre ritkán tudnak elkülöníteni forrásokat.

Ezzel szemben nagyobb települések vezetőségei sokszor szükségesnek látják azt, hogy népszerűsítsék településeiket, foglalkozzanak a külső, belső kommunikációval annak érdekében, hogy növeljék a pozitív megítélést, az ismertséget. A településmárkázás jelentősebb szerepet kap a globalizálódási folyamatok kapcsán (Knox – Marston 2001), hisz egyre inkább felértékelődnek a helyek, és sok település arra törekszik, hogy felkerüljön a „térképre".

Sok rurális szereplő a márkázási tevékenységre úgy tekint, mint ami ellensúlyozni tudja a szociális és gazdaságfejlesztési problémákat. Az olyan társadalmi problémák, mint az elöregedő falvak, fiatalok migrációja, alacsony iskolázottsági szint számos vidéki település számára jelentenek valós problémát (Stockdale 2006), és közvetlenül befolyásolják a települések megítélését. Ezek a szociális problémák sokszor elrejtik a települések valós értékeit, éppen ezért a megfelelő márkázási tevékenység által előtérbe kerülhetnek azok a természeti, kulturális és egyéb értékek, amelyek segíthetnek a települések életképességének javításában.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

A CSÍKI-MEDENCE MARKETINGSZEMLÉLETŰ TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSÉRE IRÁNYULÓ VIZSGÁLATOK ÉS GYAKORLATOK

Ha összevetjük a fentiekben bemutatott nagyon lényeges vidékfejlesztési fordulatot mint kihívást, másfelől pedig a vizsgált térség településeinek adottságait és a jelenlegi fejlesztéspolitikai gyakorlatot, akkor hangsúlyozható a *pozicionálás, településmarketing*, a *településimázs* és *településmárkázás* alakításával, helyi identitás erősítésével kapcsolatos szempontok és módszerek vizsgálata, amelyekre ebben a térségben a továbblépéshez nagy szükség van.

Megvizsgálva azonban az eddigi térségi elemzéseket, szakmai anyagokat, megállapítható, hogy ezzel a területtel foglalkozó, komplex, célirányos munkák nem születtek. Viszont megemlíthető néhány olyan kutatás, elemzés, ami részben kapcsolódik ehhez a témához. A székelyföldi turisztikai helymarketing helyzetét kutatta Nagy Benedek (2013). A turisztikai fejlesztési lehetőségek vizsgálata (Horváth 2013) a helyek megjelenítését, illetve a regionális identitástudatnak a térségmarketingben betöltött szerepét is érintette.

Az elkészült fejlesztési stratégiák többsége is a hagyományosabb térségfejlesztési szemléletmódot követi, amelynek elsődleges céljai az infrastrukturális fejlesztések, valamint a gazdaságfejlesztő tevékenységek kialakítása (kiemelten koncentrálva a turizmus és agrárgazdaság fejlesztésére). Ritkábban kerül említésre a marketing szempontú szemléletmód integrálása a fejlesztési tervekbe vagy egyáltalán a térségmarketing eszközeinek az alkalmazása. Ahol pedig megjelentek a marketingstratégiai kezdeményezések, jellemző, hogy ezek pontszerűek, nincsen köztük szinergia.

Kommunikáció és pozicionálás a Csíki-medence településein

A tanulmányban bemutatott elemzés része egy komplex marketingszempontú, településszintű térséganalízisnek, amely során vizsgáltam azokat a történelmi, társadalmi, gazdasági tényezőket, amelyek meghatározták a Csíki-medence településeinek jelenlegi fejlettségi szintjét és fejlődési pályáját. A terepen szerzett tapasztalatok, valamint az elérhető településspecifikus adatok alapján öt mutatócsoportot alakítottam ki, amelyek – a térségi viszonyokat és a települések jellegét figyelembe véve – alkalmasak lehetnek településanalízis végzésére, ill. kellő szakmai alapot biztosítanak a településtípusok megalkotásához és szem előtt tartják a marketingszempontú megközelítést is (Sikos – Tiner 2008). Ezek a mutatócsoportok a következők voltak: demográfiai mutatók, gazdasági helyzet, fejlesztési lehetőségek, intézmények-szolgáltatások és pozicionálási gyakorlat.

Az öt mutatócsoport egyike volt a *pozicionálási gyakorlat*, azaz a kommunikációs tevékenység és a kommunikációs csatornák elemzése, ami elengedhetetlen szempont egy település marketingszempontú fejlesztését illetően, ugyanis – mint

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

ahogyan azt előző kutatások és tereptapasztalatok is bizonyították – befolyásolja az egyes települések fejlődési pályáját.

A lakosság tájékoztatása hat a település általános megítélésére és belső image alakulására. A települések pozicionálását nagymértékben befolyásolják azok a külső és belső események, rendezvények, amelyeket közvetlenül a településhez tudunk kapcsolni.

Ezt az aspektust három változó mentén vizsgáltam: rendezvények, külső kommunikáció és belső kommunikáció. Minden változó esetében öt kategóriát határoztam meg, amelyben az 1-es jelentette a legalacsonyabb, az 5-ös a legmagasabb értéket. Így minden egyes települést a meghatározott változók mentén 1-től 5-ig terjedő értékkel jellemeztem (Székely 2016).

Az elemzéseimet az alábbi 32 településre végeztem el:

Csatószeg	Csíkmindszent	Csíkszenttamás
Csíkbánkfalva	Csíkpálfalva	Gyimesfelsőlok
Csíkborzsova	Csíkrákos	Gyimesközéplok
Csíkcsekefalva	Csíkszentdomokos	Karcfalva
Csíkcsicsó	Csíkszentgyörgy	Kászonaltíz
Csíkcsomortán	Csíkszentimre	Kozmás
Csíkdánfalva	Csíkszentkirály	Madéfalva
Csíkdelne	Csíkszentmárton	Szépvíz
Csíkjenőfalva	Csíkszentmihály	Tusnád
Csíkmadaras	Csíkszentmiklós	Vacsárcsi
Csíkmenaság	Csíkszentsimon	

Az alábbiakban ismertetem a pozicionálási mutatócsoport három változója mentén elvégzett értékelés eredményeit.

a) RENDEZVÉNYEK A CSÍKI-MEDENCÉBEN

A rendezvények jellege, tartalma és az általuk elért célcsoportok hatást gyakorolnak a települések kialakított képére, arra, hogy milyen imázs alakul ki róluk. Egy-egy sajátos esemény pozicionálási tényezőként is funkcionálhat, ha megfelelő publicitást kap, idővel összekapcsolódik a település nevével. Ez főleg a nagyobb térségi kereteket túllépő rendezvények esetében valósul meg.

A kisebb léptékű, többnyire befelé irányuló, a helyi lakosságot célzó események az identitásépítésben és erősítésben bírnak nagyobb szereppel, hozzájárulnak a belső imázs alakításához.

A változó kategóriáinak meghatározásához azt vettem figyelembe, hogy az egyes településeken milyen gyakorisággal szerveznek eseményeket, és ezeknek milyen a

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

jellege, irányultsága. A kategóriák kialakításában szakértői véleményeket is segítségül hívtam. Az öt meghatározott kategória: *rendezvények hiánya*, *befelé irányuló kis rendezvények*, *befelé irányuló rendszeres rendezvények*, *kifelé és befelé irányuló rendezvények*, *kifelé és befelé irányuló kiemelkedő rendezvények*

A helyi rendezvények szervezése a rendszerváltást követően a legtöbb településen előtérbe került, ezek a folyamatok szoros kapcsolatban vannak a lokális identitás visszaállításával (amelyet a kommunista rezsim 1989 előtt több vonatkozásban megkérdőjelezett vagy pedig felfüggesztett, esetleg kiiktatott), illetve programszerű építésével. A lokális identitás építésnek több fontos eleme is van: magyar településnevek (táblák) használata, helyi intézmények átnevezése, helyi vonatkozású emlékművek, emléktáblák elhelyezése. Ebben a tevékenységsorban jelentős szerepük volt a rendezvényeknek (helyi identitásépítésnek), ezek az aspektusok sokszor össze is kapcsolódtak – pl. Csíkszépvízen a Szent László hagyomány felélesztése, Csíkszentdomokoson a Márton Áron kultusz ápolása és építése. Az események, rendezvények is rákapcsolódnak az identitásépítés egyéb elemeire.

A megyei önkormányzat évente kínál pályázati lehetőséget a helyi rendezvények támogatására – ennek is szerepe van a rendezvények számának szaporodásában. Többnyire azok a települések élnek ezzel a lehetőséggel, ahol az alternatív forrásbevonási gyakorlat is erősebb.

A falunapok előtérbe helyezése a közösség összefogást is erősíti (identitásépítés – a „mi falunk"). Kevés helyen és kisebb helyen jelentek meg olyan törekvések, hogy a rendezvények túllépjenek a lokális kereteken, és turisztikai vagy csak településpozicionálási szempontból kiterjedjenek a térségre vagy még szélesebb körben. A rendezvények száma, gyakorisága, hatóköre nyilvánvalóan összefügg a települések méretével, történelmi hagyományaival, a községközpont státusszal, a helyi elitek közösségi szerepével.

A helyi erőforrások is befolyásolják a rendezvények gyakoriságát, jellegét.

A kategóriák a rendezvények száma, gyakorisága, irányultsága és jelentősége szerint lettek meghatározva. A rendezvények teljes hiánya kevésbé jellemző a térségben, viszont egy-két település esetében nem tapasztalunk semmilyen szerveződést, így egy ilyen kategóriát is szükséges volt kialakítani. A befelé irányuló, kisrendezvények szervezése főleg az olyan települések esetében jellemző, ahol évente pár alkalommal a helyi lakosság számára szerveznek valamilyen eseményt, de ezeknek jelentősége nem túl nagy. A következő kategória a befelé irányuló rendszeresen megszervezésre kerülő rendezvények sora. A települések többsége ide sorolható, ugyanis sok helyen éves rendszerességgel megszervezik az olyan eseményeket, mint a falunapok, szüreti és farsangi bálok, kortárstalálkozók. Ezek a rendezvények azonban főként a helyi lakosságot szólítják meg, nem törekednek arra, hogy külső érdeklődőket is bevonjanak. A helyi identitás erősítését, a közösségi érzés kialakítását célozzák főként. Már egyfajta igény, „elvárás" is megfogalmazódik a lakosság részé-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

ről, hogy minden évben megszervezésre kerüljenek ezek az események. A következő kategória településein a rendszeresen megszervezésre kerülő belső rendezvények mellett külső célcsoportokat is megszólító eseményekre is sor kerül alkalmanként, ezek többsége olyan alkalmi rendezvény, ami főként a közeli települések, esetleg a térség többi lakóját célozzák meg (fúvós találkozók, farsangi rendezvények, színjátszó találkozók, sportesemények, lovas versenyek stb.). Végül pedig néhány település esetében beszélhetünk kifelé és befelé irányuló jelentősebb rendezvényekről (ezek alkotják az ötödik kategóriát). A kifelé irányuló rendezvények már túlmutatnak a közvetlen térségen, és akár a medence vagy a megye egészére is kiterjednek. Ezek olyan események, amelyeknek pozicionáló szerepük is van, hiszen legtöbbjük már hagyományszerűen kerül megszervezésre évente, így összekapcsolható a település nevével (ilyen pl. a csíkszépvízi káposztavágás vagy a madéfalvi hagymafesztivál és a dánfalvi állatvásár is).

A vizsgált települések közül kettő esetében tapasztalhatjuk a *rendezvények hiányát.* Csíkjenőfalván és Csekefalván még a hagyományosnak tartott településnapokat sem szervezik meg. Az említett települések viszont szervesen kapcsolódnak a közigazgatási központ eseményeihez (Karcfalva és Csíkszentmárton), így általában az ott szervezett eseményeken vesznek részt leginkább.

Befelé irányuló kisrendezvények szervezése elég gyakori a települések többségének életében, azonban néhány esetében ez korlátozódik a településnapokra (falunapokra), amit évente – sokszor inkább szokásból, kényszerből – szerveznek meg. A vizsgált települések közül hat esetében (pl. Tusnád, Csíkpálfalva, Csatószeg, Csíkszentmihály) tapasztalható, hogy a belső rendezvények száma minimális, évente egy-két eseménynél többre nem kerül sor. Ezek a rendezvények pedig főként belső irányultságúak, a helyi lakosság számára szervezik. Visszhangjuk pedig jelentéktelen.

A falvak jelentős részében azonban a falunapokon túl több *rendszeresen szervezett, befelé irányuló rendezvényt* találunk. A térségben megvannak azok a hagyományos események, ünnepek, amelyek a legtöbb helyen megszervezésre kerülnek. Ilyenek a vallási ünnepek (búcsúk, szent-napok), nemzeti ünnepek (március 15., október 23.), a bálok (szüreti bál, farsangi bál, hagyományos karácsonyi és húsvéti bálok), hagyományőrző ünnepek (farsangbúcsúztató, húsvéti határkerülés), az egyes szervezetek által megrendezett események (önkéntes tűzoltó alakulatok versenyei, báljai, ifjúsági szervezetek rendezvényei, fúvós találkozók, színjátszó találkozók) és a kortárstalálkozók is. Ezek olyan rendezvények, amelyek nem föltétlenül a település teljes lakosságát mozgatják meg, hanem sokkal inkább egy-egy csoport számára szervezik. Az egyes találkozók, bálok, sportversenyek ugyan nem csak kifejezetten a helyieket szólítják meg, hanem a környékbelieket is, viszont jellegükből adódóan elég zártnak tekinthetők és inkább belső irányultságúak. Ebbe a kategóriába összesen 14 települést soroltunk. Ezeken a helyeken minden évben megszervezésre ke-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

rülnek a fent említett események, azonban visszhangjuk minimális, kevésbé szánják ezeket a külső érdeklődőknek, sokkal inkább identitáserősítő funkciójuk van.

Néhány település esetében, az előzőekben említett rendezvények mellett megszervezésre kerülnek olyan események is, amelyeknek külső irányultságuk is van. A *kifelé és befelé irányuló rendezvények* kategóriába hat olyan települést soroltunk, ahol az egyes rendezvények „kinőtték" magukat és a szélesebb közönség számára is érdekesekké váltak. Legtöbbjük esetében ez nem volt föltétlenül egy tudatos döntés, sokkal inkább a rendezvények jellege miatt kerültek az érdeklődés központjába. Ilyen rendezvények a csíkszentmiklósi kolbászfesztivál, a dánfalvi és kozmási állatvásárok, a csíkszentmártoni Márton-napi búcsú, a kászoni farsangtemetés (bikaütés).

Kifelé és befelé irányuló jelentős rendezvénye négy településnek van (Csíkszentdomokos, Madéfalva, Csíkszépvíz és Gyimesközéplok). Jellemző ezekre a falvakra, hogy elég aktív a kulturális szervezőerő, ez hatással van a rendezvények számára és jellegére is. Az olyan nagyobb rendezvények, mint a Madéfalvi Hagymafesztivál, Csíkszentdomokosi Lovasnapok, a szépvízi Káposztafesztivál vagy a gyimesközéploki Csángó Túrós Puliszka Fesztivál évről-évre egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek, számos vendéget és érdeklődőt vonzva a településekre. Itt már megjelent egyfajta tudatosság az események kommunikációjában. Sokkal nagyobb a visszhangjuk (akár az országos és magyarországi médiában is beszámolnak ezekről), saját arculattal rendelkeznek, és egyre inkább próbálják alkalmazni a települések pozicionálásában is ezeket a rendezvényeket.

A kategória települései nem csak a külső rendezvények szervezésére fektetik a hangsúlyt, hanem a rendszeres belső rendezvényekre is. A hagyományos térségi események mellett szinte hetente rendeznek valamilyen kisebb előadást, vetélkedőt, vásárt, foglalkozást, különböző táborokat.

Összességében elmondható, hogy a Csíki-medence településein szervezett rendezvények többségének főként közösségépítő, identitáserősítő funkciója van, a kifelé irányuló, kifejezetten „turistacsalogató" rendezvények koncepciója még nagyon kevés helyen született meg. Nem jelentenek prioritást a pozicionálási gyakorlatban sem.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

1. táblázat: Települések besorolása rendezvényeik szerint

Kategóriák	Települések
Rendezvények teljes hiánya	Csíkcsekefalva, Csíkjenőfalva
Befelé irányuló kisrendezvények	Csíkcsomortán, Csíkpálfalva, Csíkdelne, Csíkszentmihály, Csatószeg, Tusnád
Befelé irányuló rendszeres rendezvények	Vacsárcsi, Csíkborzsova, Csíkmenaság, Karcfalva, Csíkmindszent, Csíkrákos, Csíkbánkfalva, Kozmás, Csíkszentgyörgy, Csíkmadaras, Csíkszentsimon, Csíkcsicsó, Csíkszenttamás, Csíkszentkirály
Kifelé és befelé irányuló rendezvények	Csíkszentmiklós, Csíkszentmárton, Csíkszentimre, Csíkdánfalva, Kászonaltíz, Gyimesfelsőlok
Kifelé és befelé irányuló jelentős rendezvények	Szépvíz, Madéfalva, Gyimesközéplok, Csíkszentdomokos

Forrás: saját szerkesztés

b) KÜLSŐ KOMMUNIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG A CSÍKI-MEDENCE TELEPÜLÉSEIN

A térségi ismertség megteremtésének, az értékek, tevékenységek bemutatásának az egyik legalkalmasabb módja a tudatos, folyamatos kommunikáció. A hatékonyan működő kommunikációs folyamat számos tényezőre van jelentős hatással. Egyrészt javítja a településképet, hozzájárul ahhoz, hogy szélesebb körben megismerjék az adott települést, ami közvetve hat az idegenforgalom alakulására, másrészt a pozitív településimázs növeli az együttműködések, befektetések és támogatások esélyét is.

A változó kialakításakor figyelembe vettem az alkalmazott online kommunikációs eszközöket, a sajtójelenlétet, valamint a települések bemutatását segítő promóciós anyagok formáját és számát. A felállított öt kategória a következő: *kommunikációs gyakorlat hiánya*, *részleges kommunikációs gyakorlat*, *mérsékelt kommunikációs gyakorlat*, *jelentős kommunikációs gyakorlat*, *kiemelkedő kommunikációs gyakorlat.*

A külső kommunikáció, az egyes kommunikációs eszközök, csatornák alkalmazása jelentősen befolyásolja a településekről alkotott képeket, a falvak ismertségét és legfőképp azt, hogy miként sikerül megmutatkozniuk, miként tudják megjeleníteni tevékenységüket, értékeiket, kínálatukat. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ez egy olyan terület, amivel még nagyon kevesen foglalkoznak tudatosan. Egyre inkább kezd megfogalmazódni az igény rá, viszont sok helyen, éppen a tapasztalatok ill. szakértelem hiányában ez a tevékenység háttérbe szorul, vagy ha igyekeznek is foglalkozni vele, kevésbé rendszeres, megtervezett és nem érzékelhető a hatékony-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

sága. Az elemzés során hat olyan szempont került megvizsgálásra, amely tükrözi az egyes települések külső kommunikációjának jellegét és aktivitását. Minden település esetében számba vettem, hogy rendelkeznek-e saját, működő honlappal, van-e olyan hivatalos közösségi oldal, ami információkat szolgál a településről, megtalálható-e az online térben valamilyen bemutató, ismertető kisfilm az adott településről. Ezen tényezők mellett a sajtómegjelenések, promóciós, ismertető anyagok és a Wikipédia szócikkek is bekerültek a vizsgált szempontok közé. A sajtómonitoring úgy történt, hogy a *székelyhon.ro* helyi hírportál keresőjében, a település nevekre kiadott találatok száma került feljegyzésre. Mint a többi mutató esetében, itt is öt kategóriát határoztam meg aszerint, hogy milyen kommunikációs eszközöket alkalmaznak az egyes települések. A kommunikációs gyakorlat hiánya jellemzi a települések egy részét, ezeken a helyeken egyáltalán nem foglalkoznak a kifelé irányuló kommunikációval, még saját település-honlapot sem működtetnek, sőt, ha információt szeretnénk keresni ezekről a településekről, csupán hiányos és nagyon alapszintű információkat tartalmazó Wikipédia szócikkeket találunk. Részleges kommunikációs gyakorlata van annak a néhány településnek, amelynek már van valamilyen közösségi oldala vagy kezdetleges honlapja, esetleg néhány hírt is találunk a regionális sajtóban róluk, azonban ezek sok esetben nagyon rendszertelenek, és feltehetőleg nem a település részéről érkezett az információközlés, hanem az újságok megkeresésére. Mérsékelt kommunikáció jellemzi a települések legnagyobb részét, ez azt jelenti, hogy működtetnek weboldalt, meg közösségi profil oldalakat, amelyek többé-kevésbé aktuálisak, viszont technikai szempontból már régen elavultak. Jelentős, illetve kiemelkedő kommunikációval nagyon kevés település esetében találkozunk. Általában valamelyik önkormányzati alkalmazott kapja meg feladatként ennek a tevékenységnek az ellátását, így valamennyire rendszeres a kommunikáció, viszont tartalmilag és formailag sok esetben hiányos. Néhány falu számára készítettek promóciós anyagokat és bemutató kisfilmeket is, viszont tervezett, hosszútávú marketingkommunikációs kampányról sehol nem beszélhetünk.

Hiányos és részleges kommunikációs gyakorlat

A megvizsgált szempontok szerint (online kommunikáció, lakossági kommunikáció és külső megmutatkozás) összesen nyolc település sorolható ebbe a két kategóriába. Ezek a következők: Csíkdelne, Csatószeg, Csíkmindszent, Csekefalva, Csíkszentmiklós, Kozmás, Tusnád, Gyimesfelsőlok. A felsorolt települések közül az első öt nem közigazgatási központ, ezért feltételezhető, hogy az adott települések kommunikációja az egyes községközpontokra van bízva, amelyek kivétel nélkül mind a harmadik kategóriában kaptak helyet. Amellett, hogy ezek a települések nem önállóan működnek, az is közös vonásuk, hogy kis települések alacsony lakosságszámmal, így kicsi az igény az önálló bemutatkozásra. Ezeknek a településeknek nincsen önálló

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

honlapjuk, közösségi oldalt sem működtetnek, csupán néhány, a lakosság által kezdeményezett belső csoportot találunk a Facebook közösségi oldalon. A sajtómegjelenések száma is viszonylag alacsony, jellegükből adódóan pedig feltételezhető, hogy nem a települések kezdeményezésére jöttek létre ezek a sajtóhírek. Amivel mind az öt település rendelkezik, az a Wikipédia bejegyzés, azonban ezek a szócikkek is nagyon általánosak, rövidek. A három községközpont esetében (Kozmás, Tusnád, Gyimesfelsőlok) is az online jelenlét nagyon mérsékelt, hisz Gyimesközéplok egyáltalán nem rendelkezik weboldallal, míg a másik két település honlapja is tartalmilag nagyon szegényes és elavult, hivatalos közösségi oldala egyik településnek sincs. A rendelkezésre álló információk alapján elmondható, hogy a sajtóval való kommunikáció is hiányos, többnyire sporteseményekkel, balesetekkel kapcsolatos hírekben kerülnek említésre a települések nevei, ritkábban néhány helyi eseménnyel, rendezvénnyel hozzák kapcsolatba.

Összességében megállapítható, hogy az ebbe a csoportba tartozó falvak menedzsmentje nem fektet hangsúlyt a kommunikációs tevékenységre, egyáltalán nem tartozik a prioritások közé, ennek következtében a települések bemutatása, nyilvános megjelenítése, a róluk összegyűjthető információk összessége mérsékelt, így a kialakult arculatuk is vagy nagyon hiányos és torz képet nyújt, vagy ismeretlenek maradnak a külvilág számára.

Mérsékelt kommunikációs gyakorlat

A vizsgált települések többsége ebbe a kategóriába sorolható (21 falu). Ezen települések alkalmazzák az egyes kommunikációs csatornákat, de kevésbé van szó összehangoltságról, integrált kommunikációról és tudatosságról.

Az összes település, amely ebbe a kategóriába került, rendelkezik saját honlappal, azonban fontos megjegyeznünk, hogy a weboldalak tartalma, interaktivitása, aktualitása és design-ja nagyon változó. Találunk néhány olyan korszerű honlapot, amely követi a legújabb irányzatokat – pl. Csíkmadaras, Csíkrákos esetében – de olyat is, amelyet hosszú évek óta nem módosítottak, megtartva egy hagyományosabb, kevésbé felhasználóbarát felületet. Ilyen weboldalakkal rendelkezik pl. Kászonaltíz, Csíkszentmárton vagy éppen Gyimesközéplok.

A honlapok aktualitását vizsgálva megállapítható, hogy a települések többsége igyekszik az éppen aktuális híreket mindig frissíteni, azonban az oldalakon található információk többsége az indítás óta nem lett frissítve, kiegészítve.

Ha a honlapok tartalmát vizsgáljuk, általánosan elmondható, hogy főként település ismertetőket, a lakosoknak szánt fontosabb információkat, a helyi önkormányzat hivatalos dokumentumait és a törvény által előírt információkat találjuk az oldalakon. Turisztikai célzatú tájékoztató anyag kevés van, és nem is jelenik meg mindenhol.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

A csoportból érdemes kiemelni néhány olyan települést, amelyek ugyan közigazgatási központokhoz tartoznak, de mégis rendelkeznek saját honlappal, ilyenek pl. Csíkcsomortán, Vacsárcsi, Csíkborzsova és Csíkbánkfalva. Egyik weboldal sem a legkorszerűbb, azonban mindegyiken aktuális híreket tesznek közzé és kifejezetten a faluval kapcsolatos információkat találunk. Ez a tény is jelzi, hogy egyfajta önállósodásra törekednek, és amellett, hogy általában a községi honlapon találunk némi tájékoztatót ezekről a falvakról is, mégis fontosnak tartják, hogy saját online felületet működtessenek, egyrészt a helyi közösség informálása, de a külvilág irányába való megmutatkozás céljából is.

A csoport települései közül összesen kilenc olyan település van (Csíkcsomortán, Csíkpálfalva, Csíkszentmihály, Csíkrákos, Csíkbánkfalva, Csíkmadaras, Csíkszentsimon, Csíkszenttamás, Kászonaltíz), amelyik rendelkezik hivatalos közösségi oldallal, ezek általában össze vannak kötve a honlapokkal. Jellemzően a Facebook oldalak sokkal aktívabbak, a tartalmak közzététele rendszeresebb és gyakoribb, mint a honlapokon. Több száz, akár ezer követője van ezeknek az oldalaknak. Legfőképp a lakosság körében közkedvelt ez a kommunikációs csatorna. A kászonaltízi és bánkfalvi oldalak esetében nem észlelhető olyan jelentős aktivitás, mint a többi hét oldalon.

Bemutató kisfilmje egyetlen településnek, Csíkszentimrének van. A videómegosztó portálokon találunk ismertető videókat más településekről is, ezek azonban az egyes televízió csatornák (Hargita TV, Erdély TV és Székely TV) adásainak részletei, és nem kifejezetten településnépszerűsítő filmek.

A csoportba sorolt településekről szóló sajtóanyagok viszonylag gyakoriak, a legfontosabb eseményekről, rendezvényekről, illetve fejlesztésekről találunk hírösszefoglalókat, beszámolókat és felhívásokat is. Ugyanakkor a települések sokszor helyi sportesemények kapcsán kerülnek említésre egy-egy cikkben.

Megvizsgálva a csoportba tartozó falvak kommunikációs tevékenységét, összességében elmondható, hogy ezeken a településeken kezdték felismerni a kommunikációs eszközök alkalmazásának fontosságát, próbálnak párhuzamosan több csatornán is szólni a helyi lakossághoz és a környezethez, azonban sokszor hiányosságok észlelhetőek. A kommunikáció többnyire rendszertelen, kevésbé van összehangolva, a tartalmi követelményeknek sem felel meg mindig. Ennek legfőbb oka az, hogy az önkormányzatok nem foglalkoztatnak olyan szakembert, aki tudatosan megszervezné a kommunikációs tevékenységet, vagy legalább az online felületeket megfelelően menedzselné.

A kommunikáció főként a helyi lakosságot célozza, kevésbé fektetnek arra hangsúlyt, hogy a környezet számára is megmutatkozzanak. A jelentősebb ünnepek, események vagy akár a helyi értékek nem kerülnek megfelelő megjelenítésre.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
CC BY NC ND

Jelentős és kiemelkedő kommunikációs gyakorlat

Az elemzett szempontok szerint három település sorolható ezekbe a kategóriákba: Csíkszentdomokos, Madéfalva és Csíkdánfalva. Ezek a települések közigazgatási szempontból is önálló települések, nem tartozik hozzájuk közigazgatásilag más falu, ez könnyítő tényezőnek számít kommunikációs szempontból.

Mindhárom település esetében jellemző, hogy tudatosabban és rendszeresebben adnak hírt magukról, mint a másik két csoportba sorolt falvak. Mindig aktuális információkat találunk a közösségi oldalakon és a honlapokon is. Tartalmilag színesebbek és változatosabbak a bejegyzések, ugyanis az eseményekről szóló tájékoztatások mellett találhatóak fotók, videók, beszámolók is. Több kommunikációs eszközt is alkalmaznak párhuzamosan, többnyire összehangolva. Ugyanakkor az is jellemző, hogy a helyi sajtóban sokkal gyakrabban jelennek meg hírek, beszámolók ezekről a településekről. A kommunikációs csatornákon keresztüli információ közvetítés sokkal tudatosabb és rendszeresebb, de ezeknek a településeknek az esetében is főként a belső közönség elérése a cél. A kifelé irányuló kommunikáció néhány esemény beszámolójában kimerül és a település megjelenítése, az értékek, a sajátosságok megmutatása továbbra is hiányos.

2. táblázat: Települések besorolása külső kommunikációs gyakorlatuk szerint

Települések	Kategóriák
Kommunikációs gyakorlat hiánya	Csíkdelne, Csatószeg, Csíkszentmiklós, Csíkmindszent, Csíkcsekefalva
Részleges kommunikációs gyakorlat	Kozmás, Tusnád, Gyimesfelsőlok
Mérsékelt kommunikációs gyakorlat	Csíkcsomortán, Vacsárcsi, Csíkpálfalva, Csíkborzsova, Csíkmenaság, Csíkszentmihály, Karcfalva, Csíkrákos, Csíkszentmárton, Csíkbánkfalva, Csíkjenőfalva, Szépvíz, Csíkszentgyörgy, Csíkszentimre, Csíkmadaras, Csíkszentsimon, Csíkszentkirály, Csíkcsicsó, Csíkszenttamás, Kászonaltíz, Gyimesközéplok
Jelentős kommunikációs gyakorlat	Csíkdánfalva, Madéfalva, Csíkszentdomokos
Kiemelkedő kommunikációs gyakorlat	–

Forrás: saját szerkesztés

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4
www. metszetek.unideb.hu

c) A CSÍKI-MEDENCE TELEPÜLÉSEINEK BELSŐ KOMMUNIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE

A lakossági kommunikációnak két fontos szempontját kell még megemlíteni, egyrészt a tájékoztatási funkciót, másrészt az identitáserősítő funkciót. A belső kommunikáció rendszeressége, tartalma, formája (közlemények, szóbeli tájékoztatás, lakossági fórumok, helyi újság) meghatározza azt, hogy a helyi lakosság mennyire fogja magáénak érezni a település ügyeit, mennyire lesz jelentős a lakossági aktivitás, részvétel, a településvezetés támogatása. A helyi identitás erőssége a településhez való kötődést, ragaszkodást befolyásolja leginkább.

A mutató meghatározásához a belső kommunikációs eszközöket vizsgáltam (online és hagyományos eszközök). Az öt kialakított kategória a következő: *kommunikációs gyakorlat hiánya*, *részleges kommunikációs gyakorlat*, *mérsékelt kommunikációs gyakorlat*, *jelentős kommunikációs gyakorlat*, *kiemelkedő kommunikációs gyakorlat.*

A belső kommunikációs tevékenységnek két olyan fontos szerepe is van, amiért érdemes vizsgálni. Egyrészt a belső kommunikáció rendszeressége, formája utal arra, hogy milyen a lakosság tájékoztatása, másrészt a tartalma, jellege, a használt csatorna azt is megmutatja, hogy van-e identitáserősítő funkciója. A tapasztalat azt mutatja, hogy a térségben összességében inkább a nem formális kommunikációs gyakorlat működik. A falvakban általában még mindig a személyes kommunikációs csatornák működnek a leginkább, és ezek hatékonyságával a lakosság többnyire meg is van elégedve. Ezek a kommunikációs csatornák településléptékűek, nem községszinten működnek. Éppen ennek köszönhetően a formalizált belső kommunikációra vonatkozó lakossági igények nem erősek (az évi egy hivatalos beszámolóval megelégszik a helyi lakosság).

Jellemző, hogy minden településen évente egyszer (kivételes alkalmakkor kétszer) falugyűlést szerveznek, ahol a vezetőség beszámol tevékenységéről, és a lakosoknak is lehetőségük van kérdezni, megvitatni bizonyos témákat. Ezeknek a fórumoknak a szerepe inkább az, hogy nyilvános teret biztosítsanak a település problémáinak megvitatására. Emellett formalizált kommunikációs módszer a hirdetőtáblák használata, ill. a fogadóórák (ez utóbbiakat a polgármesterek elmondása szerint ritkábban veszik igénybe a lakosok).

Néhány településen helyi újságot is szerkesztenek, ezek általában inkább községi újságok. Megjelenési gyakoriságuk nagyon változó. Van, ahol évente csupán néhány alkalommal jelentetik meg, máshol pedig rendszeresen, havonta. Helyi rádióval is próbálkoznak egy-két helyen, de nincs állandó műsor. Az utóbbi években egyre inkább elterjedtté vált a közösségi oldalak használata, több Facebook csoport is működik, amelynek kifejezetten a belső tájékoztatás a célja, tagjai a település lakói, és viszonylag erős aktivitás jellemzi.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

Kommunikációs gyakorlat teljes hiányáról egy település esetében sem beszélhetünk, hisz mindenhol valamilyen szinten működik legalább az informális, személyes tájékoztatás. Részleges kommunikáció főleg a nem községközpontok esetében történik, ezekre a helyekre kissé nehezebben, esetleg később jutnak el az információk, mint a központokban. A mérsékelt kommunikáció jellemzi a települések többségét, itt a formális eszközöket is igyekeznek alkalmazni (hirdetőtáblák, falugyűlések, tájékoztató lapok) a személyes kommunikáció mellett. Jelentős és kiemelkedő kommunikációs gyakorlatról tulajdonképpen nem beszélhetünk, viszont van néhány település, ahol a helyi újságnak és a jól működő közösségi oldalaknak köszönhetően a belső hírközlés hatékonyabban történik.

Részleges kommunikációs gyakorlat főleg a kis lakosságszámú településeken jellemző (Csobotfalva, Vacsárcsi, Csíkdelne, Csatószeg, Csekefalva stb.). Itt a személyes kapcsolati hálóknak köszönhetően nagyon gyorsan terjed a hír, tulajdonképpen nincs is szükség formalizált eszközökre.

Mérsékelt kommunikáció jellemzi a térség szinte minden települését. Itt is nagyon erősek a személyes kommunikációs kapcsolatok, de ezek mellett más eszközöket is próbálnak alkalmazni a lakossági tájékoztatásra. Az önkormányzatok elmondása szerint a honlapoknak is ezt a célt kellene szolgálniuk, viszont a tapasztalat azt mutatja, hogy nagyon kevés helyi lakos szokta látogatni a települések honlapjait, sokkal nagyobb sikerük van a közösségi oldalaknak. Azonban ezeknek az a veszélye, hogy legtöbbször személyfüggők, nem az önkormányzattól függ a megosztott tartalom milyensége, gyakorisága, minősége, hanem attól a személytől, aki adminisztrátora az oldalnak.

A *jelentős kommunikációs gyakorlattal* rendelkező települések kategóriájába soroltam azokat a falvakat, ahol saját újságot, rádiót is működtetnek. Rendszeresen megjelenő lappal csupán néhány település rendelkezik. Karcfalva és Jenőfalva egy községet alkot, így közös újságot szerkesztenek Székaszó néven, Szépvízen szerkesztik a Nádi Suttogót, ami Csíkszentmiklósra és Csíkborzsovába is jár. Csíkcsicsóban a Csíkcsicsó.ma című havilap jelenik meg míg Csíkszentdomokoson a Domokosi Kitekintő. Ugyan a legtöbb helyi lap havilapként van meghatározva, de megjelenésük elég rendszertelen, többnyire két-három havonta adják ki, ez alól kivételt képez a szépvízi újság.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

3. táblázat: Települések besorolása belső kommunikációs gyakorlatuk szerint

Kategóriák	Települések
Kommunikációs gyakorlat hiánya	–
Részleges kommunikációs gyakorlat	Csíkcsomortán, Vacsárcsi, Csíkpálfalva, Csíkmenaság, Csíkdelne, Csatószeg, Csíkmindszent, Csíkcsekefalva, Csíkbánkfalva, Tusnád
Mérsékelt kommunikációs gyakorlat	Csíkborzsova, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkrákos, Csíkszentmárton, Kozmás, Csíkjenőfalva, Csíkszentgyörgy, Csíkszentimre, Csíkmadaras, Csíkszentsimon, Csíkszenttamás, Madéfalva, Kászonaltíz, Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok
Jelentős kommunikációs gyakorlat	Karcfalva, Szépvíz, Csíkdánfalva, Csíkszentkirály, Csíkcsicsó, Csíkszentdomokos
Kiemelkedő kommunikációs gyakorlat	–

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

A települések megfelelő pozicionálása egyrészt versenyelőnyt jelenthet egy-egy település számára, de emellett a márkázási folyamat arra is törekszik, hogy megerősítse a helyi identitást és a településimázst. A márkázási folyamat kiindulópontja a helyi identitásban keresendő, a helyi értékekre, normákra alapozható a márkázási tevékenység és ezáltal erősíthető a helyi identitás is. Ideális esetben a márkázási folyamat során a település azon tényezői kerülnek bemutatásra, amelyekre a hely büszke, és amelyek leginkább tükrözik identitását. A településmarketing feladata lenne minél közelebb hozni az identitást, az imázst és a márkát (azaz a valóságot, valamint a kialakult és kialakítani kívánt képet). Azért, hogy ezek tartalma minél inkább fedje egymást szükséges a hely egyedi sajátosságainak és megkülönböztető előnyeinek folyamatos kommunikációja (Hospers 2004: 274). Ezt egy nagyon fontos megállapításnak tartom, mert lehet a helyeknek bármilyen különleges, egyedi sajátossága, ha arról nem beszélnek, nem ismertetik, nem tudatosítják úgy a külső, mint a belső célcsoportokban nem fog meghatározó tényezővé válni és nem segít a versenyképesség növelésében.

A Csíki-medence településeinek kommunikációs tevékenységének elemzése során beigazolódott az, hogy ebben a térségben is jellemző a marketingkommuniká-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

ciós tevékenységektől való idegenkedés. Ennek több oka is van, egyrészt a „nincs amit megjeleníteni", „nincsenek hírek" szemlélet jellemző. A kommunikáció legfőképp a rendezvények, események népszerűsítésére terjed ki, a belső kommunikációban a hivatalos információk közlésére fektetik a hangsúlyt, míg a külső kommunikációban is inkább a formális, „kötelező" információk megjelenítésére törekednek (lásd monográfiák, honlapokon szereplő hosszú településleírások). Tudatos, következetes és tervezett kommunikációról szinte egyáltalán nem beszélhetünk, egy település estében sem találkoztam a vizsgálat során olyan elemmel, ami hosszútávon a település tervszerű márkaépítéséhez járulhatna hozzá. Ugyanakkor jelentkezik a szakember- illetve a kompetenciahiány. A településeken nincsenek foglalkoztatva olyan személyek, akiknek kifejezetten a kommunikációs tevékenység lenne a feladatuk, ezt a munkát sok esetben valamelyik önkormányzati alkalmazott vagy vezető végzi. A weboldalak sok esetben megrendelésre készülnek és külső üzemeltetőjük van, ez a rendszer pedig hosszútávon nem működőképes.

Ha összevetjük a fentiekben bemutatott nagyon lényeges vidékfejlesztési fordulatot mint kihívást, másfelől pedig a vizsgált térség településeinek kiváló adottságait és a jelenlegi fejlesztéspolitikai gyakorlatot, akkor ebből az a következtetés adódik, hogy az erőforrások feltérképezésében, értékek beazonosításában, a települések márkázási, megjelenítési gyakorlatában (külső kommunikáció), a közösségek bevonásában, mozgosításában (belső kommunikáció) illetve az ehhez szükséges képességekben mutatkoznak a legnagyobb hiányosságok. Ez egy olyan komplex helyzetet eredményez, amely csak tervezett, összehangolt tevékenységek sorozatának hatására képes átalakulni, megváltozni. Ezen szemlélet szélesebb körben való érvényesítéséhez szükséges az állandó tematizálás, a kommunikációs tevékenység fontosságának a kiemelése, magyarázata, további ilyen irányú kutatási és elemzési munkák megvalósítása, illetve olyan szakpolitikák és javaslatok kidolgozása, amelyek kifejezetten a rurális települések pozicionálására, illetve újrapozícionálására fektetik a hangsúlyt.

Irodalom

Agyagási L. (2006): Régió. Fejlesztési törekvések a Székelyföldön. Csíkszereda, Alutus Kiadó.

Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. (2014): Beyond Post-Productivism: from Rural Policy Discourse to Rural Diversity. *Europe Countryside*, 4, 297–306.

Ambrus T. (2012): Székely falutízesek. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

Beluszky P. (1993): „Tradicionális" területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948–1992*).* In: Kovács K. (szerk.): *Település, gazdaság, igazgatás a térben*. Pécs, MTA RKK. 49–64.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

Biró A. Z. – Laki L. (2001): On he Edge of Globalisation. *Central Europen Political Science Review,* 5(2) 185–218.

Biró A. Z. – Csomortáni E. – Ozsváth B. H. – Biró Z. Z. – Aczél Zs. (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram. Kutatási jelentés. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

Biró A. Z. – Gergely O. – Székely K. K. – Ozsváth B. H. – Bogyor I. – Biró Z. Z. (2016): Helyi fejlesztés és innováció a székelyföldi rurális térségben. Domus program. Kutatási jelentés. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja.

Bodó J. (szerk.) (2000): Miénk a tér. Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzetkönyvek. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

Bodó J. (szerk.) (2011): Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. A Sikeres Székelyföld Szakmai Fórumsorozat kiadványa. Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy, Alutus Kiadó.

Demeter Cs. (2014): Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989. Csíkszereda, Státus Kiadó.

Egyed Á. (2013): A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

G. Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése a kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk): *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében.* Szeged, JATEPress, 130–152.

Hankó V. (1993): Székelyföld. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Healey, P. (2006): Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies. Basingstoke, Pelgrave MacMillan.

Horváth A. (2013): Turizmusfejlesztés Székelyföldön – Hargita megyei szemszögből. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, melyi település?

Hospers, G. J. (2004): Place Marketing in Europe. The Branding of the Øresund Region. *Intereconomics*, 5, 271–279.

Kánya J. (2003): Történeti áttekintés. In: Horváth Gy. (szerk): *Székelyföld.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Kavaratzis, M. – Hatsch, M. (2013): The dynamics of place brands an identity-based approach to place branding theory. *Marketing Theory,* 13, 69–86.

Knox, P. L. – Marston, S. A. (2001): Places and Regions in Global Context: Human Geography. Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

Laville, J. L. – Lévesque, B. – Mendell, M. (2005): The Social Economy. Diverse Approaches and Practices in Europe and Canada. In: *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development. Background Report. OECD/OCDE et LEED*, Párizs, 125–173.

Lysgard, H. K. – Cruickshank, J. (2013) Creating attractive place for whom? A discourse-theoretical approach to knowledge and planning. Environment and Planning 45(12): 2868–2883.

Mettepenningen, E. – Vandermeulen, V. – Van Huylenbroeck, G. – Schuermans, N. – Van Hecke, E. – Messely, L. – Dessein, J. – Bourgeois, M. (2012): Exploring synergies between place branding and agricultural landscape management as a rural development practice. Sociologia Ruralis 52(4): 432–452.

Nagy B. (2013): A turisztikai helymarketing Székelyföldön – az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Nagy A. J. (2015): A városmarketing és a gazdasági szerkezetváltás összefüggései Manchesterben. Tér és Társadalom 4, 97–115.

Ntounis, N. (2013): The Role of Place Marketing in the Regeneration of Deprived Places. Master of Philosophy, Manchester Metropolian University.

San Eugenio, V. J. – Barniol, C. M. (2015): The Relationship Between Rural Branding and Local Development. A case study in the Catalonia's Countryside: Territoris Serens (El Llucanes). *Journal of Rural Studies.* 37(2): 108–119.

Sikos T. T. – Tiner T. (2008): Határmentiség és fejlődési térpályák: a regionális együttműködés lehetőségeinek vizsgálata a településmarketing eszközrendszerével a magyar-szlovák határ déli oldalán. Tata, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája.

Stockdale, A. (2006): Migration: per-requisite for rural economic regeneration? In: *Journal of Rural Studies*, 22(3): 354–366.

Szádeczky K. L. (1993): A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Székely K. (2016): A Csíki-medence településeinek típusai és azok marketingszempontú vizsgálata. Gödöllő, Szent István Egyetem.

Vámszer G. (2000): Csík vármegye településtörténete. Csíkszereda, Pallas–Akadémia Könyvkiadó.

Van Der Ploeg, J. – Renting, H. – Brunori, G. – Knickel, K. – Mannion, J. – Marsden, T. – Roest, K. – Sevilla-Guzmann, E. – Ventura, F. (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis,* 40(4): 391–408.

Venczel J. (1988): Székely népfelesleg. In: Székely B. (szerk.): *Erdély föld – erdélyi társadalom. Válogatott írások.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 115–117.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/4

Vik, J. V. (2010): Books, branding and boundary objects: on the use of image in rural development. Sociologia Ruralis, 50(2): 156–170.

Vitos M. (2002): Csikmegyei Füzetek I. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez. Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal.

Vitos M. (2003): Csikmegyei Füzetek II. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez. Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal.

Woods, M. (2005): Rural Geography. Process, Responses and Experiences in Rural Restructuring. London, Sage Publications.

Woods, M. (2007): Engaging the Global Countryside: Globalizations, Hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress of Human Geography,* 31(4): 485–507.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Roma oktatási helyzetkép Hargita megyében – pedagógusi viszonyulások

JAKAB JUDIT[1]

ABSZTRAKT

A tanulmány roma gyerekeket oktató pedagógusokkal készített interjúk alapján mutatja be azokat a pedagógusi attitűdöket és magatartásokat, amelyek a mindennapi oktatási gyakorlatot alakítják. Intézményes programok, infrastrukturális és személyi feltételek hiányában a pedagógusoknak személyesen kell megoldásokat találniuk az adódó nehézségekre. Így válnak az integrációs folyamat kulcsszereplőivé, és ezért viszonyulásaik, attitűdjeik meghatározóak a roma gyermekek iskolai eredményességének szempontjából. A kutatás célcsoportját olyan pedagógusok képezik, akik a Csíki-medence (Hargita megye, Románia) olyan általános iskoláiban tanítanak, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 25 százalékot. Az országos szakpolitika fontosabb irányainak jelzése és a székelyföldi magyar-roma viszonyt vizsgáló szakirodalom bemutatása szélesebb értelmezési keretet kínál a vizsgált témakörnek.

KULCSSZAVAK: Románia, roma oktatás, országos szakpolitika, Székelyföld, magyar-roma viszony, pedagógusi attitűdök

ABSTRACT

The situation of Roma education in Harghita county – attitudes of pedagogues

The study presents the attitudes and behaviours of pedagogues, based on interviews with teachers working with Roma children which constitute the quotidian educational practice. In absence of institutional programs, infrastructural and personal conditions, the teachers need to find solutions for the given difficulties. They become the key figures of the integration process and hence their attitudes and approaches are determining from the point of view of Roma children's school efficiency. The target audience of the research are composed by pedagogues, who teach in elementary schools in the Csiki Basin in Harghita county, where the rate of Roma learners exceeds 25 percents. Signalling the main directions of the national policy and the presentation of literature examining the Hungarian-Roma relationship in Szeklerland offer a broader framework for the interpretation of the subject.

KEYWORDS: Romania, Roma education, national policy, Szeklerland, Hungarian-Roma relationship, attitudes of pedagogues

[1] PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

Bevezetés

A romák oktatásának szükségességéről értekezni szinte közhelynek számít, különösen, ha a vonatkozó országos dokumentumokat, tervezeteket és stratégiákat tanulmányozzuk. Az Európai Unióhoz való csatlakozással Romániának[2] is igazodnia kellett azokhoz a nemzetközi szabályozásokhoz, előírásokhoz, amelyek kiemelten fontosnak tartják a romák helyzetének javítását és társadalmi integrációját. A kezdeti tapogatózások, tájékozatlanság után sorra alakultak a különböző bizottságok, intézmények, megszülettek az első stratégiák, majd azok módosításai, bővítményei. Elkezdődött a roma gyermekek tömeges beiskolázása, amely új helyzetet teremtett sok iskola számára. Ez a folyamat Székelyföldön, Hargita megyében is sok iskolának kihívást jelent, hiszen egyre több roma többségű csoport, osztály, iskola jön létre. Az iskolák felkészületlenek a feladatra, gyakran kényszerhelyzetben vannak, egyfelől be kell tartaniuk a vonatkozó törvényeket, előírásokat, másfelől hiányoznak azok az infrastrukturális és személyi feltételek, amelyek ezt lehetővé tennék. Hiányzik a szakmai megalapozottság, az összehangolt térségi, megyei roma politika, hiányoznak a befektetésekhez szükséges források. Intézményes programok, infrastrukturális és személyi feltételek hiányában a pedagógusoknak személyesen kell megoldásokat találniuk az adódó nehézségekre. Így válnak az integrációs folyamat kulcsszereplőivé, és ezért viszonyulásaik, attitűdjeik meghatározóak a roma gyermekek iskolai eredményességének szempontjából.

Tanulmányomban roma gyerekeket oktató pedagógusokkal készített interjúk alapján mutatom be azokat a pedagógusi attitűdöket és magatartásokat, amelyek a mindennapi oktatási gyakorlatot alakítják. A kutatás célcsoportját olyan pedagógusok képezik, akik a Csíki-medence (Hargita megye, Románia) olyan általános iskoláiban tanítanak, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 25 százalékot. Az országos szakpolitika fontosabb irányainak jelzése és a székelyföldi magyar-roma viszonyt vizsgáló szakirodalom bemutatása szélesebb értelmezési keretet kínál a vizsgált témakörnek.

Az első alfejezetben azokat az országos léptékű oktatáspolitikai intézkedéseket mutatom be, amelyeket a roma tanulók iskolai integrációjának támogatása céljából foganatosítottak. Az anyagi jellegű támogatások (ingyenes tanszer, ingyenes tej-kifli program) mellett figyelmet kapott a roma pedagógusképzés, a romani nyelvű tankönyvek és segédanyagok megjelentetése, a romák oktatásáért felelő tanfelügyelők és iskolai mediátorok kinevezése. A második alfejezetben azokat a fontosabb térségi kutatásokat tekintem át, amelyek a romák és a többségi magyar lakosság együttélési modelljeit, gazdasági kapcsolatait, a romák intézményekhez való viszonyulását, öndefiníciós kísérleteit vizsgálják. Ezek a kutatási eredmények az általam vizsgált témakör szélesebb értelmezési keretét biztosítják. A tanulmány további részében

[2] Románia 2007-ben csatlakozott az Európai Unióhoz.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

a Hargita megyei roma oktatás rövid bemutatása és a kutatás módszertanának ismertetése után előzetes kutatási eredményeimet mutatom be. A pedagógusokkal készített interjúk alapján a kirajzolódó pedagógusi attitűdöket és „stratégiákat" tipologizálom és értelmezem a társadalmi környezet kontextusában.

Országos szakpolitika

Az 1990-es években a román oktatás a nagy átszervezések, reformok korát élte, az előző rendszer hiányosságait, rendellenességeit próbálták korrigálni, törvényes, jogi kereteket szabni az új helyzet lehetőségeinek[3] Ez a folyamat igen nehézkesnek, ellentmondásosnak és összehangolatlannak bizonyult, az „átmeneti állapot" hosszasan elhúzódott. Az oktatási rendszer számára sokáig láthatatlan maradt a hátrányos helyzetűek, az iskolaelhagyók, a be nem iskolázottak egyre szélesedő tömege. Az abban a periódusban készülő, a roma családok helyzetét, a roma gyermekek iskolai beilleszkedését vizsgáló kutatások (Zamfir – Zamfir 1993, Jigau – Surdu 2002) elmélyülő szegénységről, nagyszámú iskolaelhagyásról, gyenge iskolai teljesítményekről számolnak be. Bár elszigetelten elindultak különböző kezdeményezések, főleg nemzetközi szervezetek finanszírozásával (pl. néhány roma nyelvű osztály, roma pedagógusok képzése), egyes kutatók ezt az időszakot a tapogatózások, a tájokozódás időszakaként tartják számon (Ionescu – Cace 2006).

Tulajdonképpen a kétezres évek elejétől, amikor Románia Európai Unióhoz való csatlakozásának szándéka egyre erősebben körvonalazódott, kaptak helyet a romániai kormányhatározatokban, kormánystratégiákban olyan EU-konform alapelvek, célkitűzések, amelyekben prioritásként jelenik meg az esélyegyenlőség elvének érvényesítése az oktatásban, a hátrányos helyzetű rétegek széleskörű beiskolázása, illetve az oktatásban való benntartása. A 2001–2002-es tanévtől minden szakiskolában, középiskolában osztályonként két-két helyet tartanak fenn roma tanulók részére.[4] Szintén a kétezres évek elejétől néhány főiskola és egyetem (főleg szociális munkás-, pedagógus és rromani nyelvtanár jelölteknek) biztosít ingyenes helyeket roma fiatalok számára, és bár szórványosan, de elindult a roma pedagógusok képzése is, amely az évek során néhány egyetemre terjedt ki. A Megyei Tanfelügyelőségek kinevezték az első roma oktatásért felelő tanfelügyelőket (3363 sz. Határozat, 1999), akiknek a hatáskörébe tartozik az egyes megyék roma oktatásának szervezése, követése, vonatkozó statisztikai adatok begyűjtése. Megírásra kerültek az első roma nyelvű tankönyvek és segédanyagok, amelyeknek száma az évek során növekedett.

[3] Új Alkotmány –1992, új Tanügy Törvény – 1995 stb.

[4] A jelentkezőknek egy törvényesen bejegyzett roma párt vagy szervezet által kiállított ajánlással kell bizonyítaniuk, hogy roma nemzetiségűek. Több jelentkező esetén a legjobb tanulmányi átlaggal rendelkezők foglalhatják el a helyeket.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

Románia Európai Uniós csatlakozásával megsokasodtak azok a rendeletek, határozatok, amelyek a roma gyermekek iskolai integrációját szabályozzák. 2007-ben jelent meg az iskolai szegregáció megszüntetésére vonatkozó határozat (1540. sz. Határozat 2007), amelyet 2016-ban frissítettek. A 2014–2020-as időszakra vonatkozó kormánystratégia előirányozza az iskolai mediátor alkalmazását minden olyan iskolában, ahol a roma tanulók aránya több mint 15 százalék. Sajnos a gyakorlatban forráshiány miatt ez kevés településen valósulhat meg. A kormány, az egyes minisztériumok keretében különböző szakbizottságok, hivatalok, ügynökségek alakultak különböző stratégiák, programok, tervek megfogalmazása, megvalósítása céljából. Tehát ebben az időszakban fokozatosan kiépült az az intézményhálózat, amelynek faladata, felelőssége lett az EU-konform irányelvek „meghonosítása", a romák helyzetének javítását célzó stratégiák elkészítése.

Az egyes nemzetközi szervezetek jelentései, a kapcsolódó kutatások eredményei azt mutatják, hogy a különböző stratégiák célkitűzései közül nagyon kevés valósul meg (Moisa 2016, World Bank Jelentés 2014). Az iskolák hétköznapi valóságában nehezen érvényesülnek a deklarált alapelvek, célkitűzések, a roma gyermekek iskoláztatása nagyon sok nehézségbe ütközik. Az okok sokrétűek, elsősorban hiányoznak azok a konkrét operatív programok, amelyek lehetővé tennék a stratégiák életbeültetését. Ugyanakkor az egyes lépésekhez nincsenek hozzárendelve a források, azok biztosítását gyakran a helyi önkormányzatokra hárítják. Az általában szűkös költségvetésű önkormányzatok nem tudják előteremteni a szükséges összegeket, ezért sok esetben elmaradnak az intézkedések (Ionescu – Cace 2006, Moise 2016). Ez különösen érvényes azokra a vidéki településekre, ahol a romák nagy számban élnek. A stratégiák tartalomelemzését végző kutatók (Moisa 2016) szerint a célkitűzések megfogalmazása is nagyon általános, hiányoznak a konkrét adatok, amelyek segítenék a tervezést, az eredményesség mérését. Hiányzik az összehangoltság az egyes szektorok között, az eredmények gyakran egy-egy személy elköteleződésének, kitartásának és szakértelmének köszönhetőek.

Székelyföldi helyzetkép

Székelyföld viszonylatában hiányoznak a roma népességet, annak identitásépítési gyakorlatát, életmódját, többségi társadalomhoz való viszonyát vizsgáló átfogó, rendszeres kutatások. Az eddigi kutatások egy-egy település vagy településcsoport roma lakosságát vizsgálják különböző szempontok szerint, amelyek többnyire esettanulmányok formájában adnak bizonyos képet a romák etnikai hovatartozásáról, egy-egy település etnikai térszerkezetéről, mások pedig az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás közötti összefüggéseket elemzik, vagy az együttélést befolyásoló tényezőket teszik vizsgálat tárgyává (Biró A. – Bodó – Gagyi – Oláh – Túros 1996, Biró A. – Bodó – Gagyi – Oláh 2002, Fosztó 2003, Kinda 2007, Pozsony 2003, Szabó Á.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

2002). A roma népesség igen heterogén, a különböző vidékeken, különböző településeken élő helyi roma társadalmak hierarchikus szerveződésűek, *„a társadalmi rang körükben nemzedékről-nemzedékre öröklődik*" (Biró – Oláh 2002:29). A lakóhelyül szolgáló település földrajzi, gazdasági, társadalmi tényezői szintén meghatározzák a helyi roma közösség helyzetét, a roma-magyar viszonyok alakulását. Az egyes kutatási eredmények nem általánosíthatóak, a lokális szintű vizsgálatok elengedhetetlenek.

A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának kutatói több program keretében is végeztek roma kutatásokat székelyföldi, főleg Hargita megyei településeken. A két kötetben[5] is megjelenő tanulmányaik alapján körvonalazódik egy mozaikszerű helyzetkép a romák létfenntartási módozatairól, a romák és a többségi magyar lakosság együttélési modelljeiről, a romák intézményekhez való viszonyulásáról, a térfelosztás változásairól, a romák öndefiníciós kísérleteikről. Összegző tanulmányaikban (Biró – Oláh 2002, Oláh 1996) egy sor fontos következtetést fogalmaznak meg, amelyek alapját képezhetik a további vizsgálatoknak és irányt szabhatnak bizonyos fejlesztéspolitikai lépéseknek.

A rendszerváltozás után változások sorozata indult el a roma közösségekben (létszámbeli növekedés, belső rétegződés, migráció felerősödése, intézményekhez való viszony módosulása, öndefiníciós kísérletek, amelyek a magyar-roma viszony alakulását is befolyásolják. Az 1989 előtti roma-magyar „egy más mellett élési" modellt fokozatosan felváltja *„az egyre több ponton egymásba csúszó*" két világ, amely a *„tranzakciós költségek*" növekedését eredményezi a magyar népesség körében, amelyet ők „veszteségként" élnek meg (Biró 2017).

A rendszerváltozás után az önálló gazdálkodásra visszatért magyar háztartások és a roma családok között az együttműködések, kölcsönös kapcsolatok hálózata bizonyos településeken meggyengült, amely a roma-magyar viszony társadalmi aspektusát is befolyásolta (Biró – Oláh 2002). Máshol az előző rendszerben bejáratott a magyar patrónus – roma kliens viszony 1989 után is fennmaradt, a romák napszámosként dolgoznak gazdáknál. Ezek szigorúan aszimmetrikus munkakapcsolatok, nincsenek személyes vonatkozásaik (Kiss 2009, Kulcsár – Varga – Obádovics 2013*).* Ugyanakkor vannak települések, ahol a *„romák közül kiemelkedett egy elit réteg, amely hatékonyabb stratégiái következtében nagyobb tőkeerővel rendelkezik, mint a magyar gazdák*" (Szabó Á. 2002:215). A magyar-roma gazdasági kapcsolatokat elemezve Szabó Á. Töhötöm megállapítja, hogy az általa vizsgált székelyföldi településen már nem kizárólag a korábban jellemző magyar patrónus-cigány kliens viszony működik, hanem megjelentek a cigány patrónus–magyar kliens viszonyok,

[5] Gagyi József (szerk.): Egymás mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról (1996), KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, illetve Bodó Julianna (szerk): Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön (2002) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

valamint az egyenrangú gazdasági kapcsolatok is. És bár *„a gazdasági érdek kimozdítja a romák megítélésére vonatkozó korábbi mentalitást merevségéből, de átstrukturálni azt nem képes*" (Szabó Á. 2002: 215). Ugyanerre a következtetésre jut Peti Lehel (2007) is egy Kis-Küküllő menti településen végzett kutatásában. *„A cigányság adaptációs törekvései és sikerei ellenére sincsenek alapvető jelentőségű módosulások a cigányokról alkotott kép vonatkozásában. A cigányoknak a magyarokhoz tudatosan igazodó életformája, a gazdasági különbségek csökkenése, esetenkénti kiegyenlítődése, vagy éppen a cigányok javára billenése sem tudja megváltoztatni a cigánysággal kapcsolatos, súlyos előítéletekkel terhes mentális beállítódásokat*" (Peti 2007: 170). A rendszerváltást követő években felgyorsult a romák körében a belső rétegződés, ezt sokszor a külföldi munkavállalás segítette elő. *„A téglavetői gyakorlat és a migráció sajátos összefonódása eredményeképpen a cigány csoporton belül horizontális törésvonalak jöttek létre, a gazdasági helyzetek kétpólusossága kiélezetté (nagyon gazdag – nagyon szegény) vált*" – állapítja meg Kinda István a 2004-2005-ben végzett, a társadalmi rétegződésre és a gazdasági stratégiákra vonatkozó nagyborosnyói (Háromszék) kutatása nyomán (Kinda 2007: 619). A kutatások eredményei arra engednek következtetni, hogy egyes településeken körvonalazódnak bizonyos modernizációs, integrációs törekvések a roma népesség részéről, annak ellenére, hogy ezek sok esetben a többségi lakosság ellenszenvével, elutasításával találkoznak. Ezek a folyamatok településenként, csoportonként más-más fázisban vannak, és nem föltétlenül a különböző hivatalos intézmények (iskola, egészségügyi intézmények, önkormányzatok) modernizáló, integráló hatásának a következményei, hiszen a roma lakosság *„a társadalmi környezet intézményes modernizációs ajánlatának jelentősebb részével szembehelyezkedik, vagy csak részlegesen él ezekkel a lehetőségekkel*" (Biró 2017: 147).

Oktatási gyakorlat, pedagógus viszonyulások Hargita megye példáján

A többségi magyar lakosság romák iránti ellenszenve, előítéletes beállítódása igen megnehezítette (megnehezíti) az iskolák integrációs törekvéseit is, hiszen az adott helyzetben az iskola gyakorlatilag képtelen olyan „befogadó közeget" teremteni a roma tanulóknak, ahol ők elfogadottnak és befogadottnak érezhetnék magukat. Nem ritka, hogy a magyar szülők egy jelentős része inkább a szomszéd településre vagy a közeli városi iskolák valamelyikébe íratja át gyerekét. A spontán migráció nyomán pedig egyre nagyobb számban jöttek (jönnek) létre a roma többségű osztályok. A 2014–2015-ös tanévben Hargita megye 78 iskolai intézményében 261 olyan csoport vagy osztály volt, ahol a roma tanulók aránya meghaladta a 25 százalékot (Tanfelügyelőségi beszámoló 2014–2015[6]).

[6] Nyilvánosan nem jelent meg.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5

A Hargita Megyei Tanfelügyelőség évente begyűjti a megye iskoláitól a roma tanulók, diákok számára vonatkozó adatokat A roma tanulók számának megállapítása az iskolákban nagyon gyakran ún. szakértői besoroláson alapul, sok esetben az iskolák vezetősége vagy a pedagógusok döntik el, hogy kit tekintenek románok. Ez magában hordozza annak a lehetőségét, hogy az intézmény szempontjából „problémásnak" ítélt romák gyerekei, azaz szociális segélyezett, roma negyedekben, roma telepeken lakó családok, gyenge iskolai eredményeket felmutató tanulói kerülnek az adatbázisba, és kimaradnak azok az integrálódott „házi cigányok", akik a települések „belsejében" laknak, akik a többségi magyar lakosság életvitelét követik és rendszeresen járatják gyerekeiket iskolába. A statisztikák az óvodák, általános iskolák, szakiskolák és középiskolák roma tanulóinak, diákjainak összesített adatait tartalmazzák.

1. táblázat: Beiskolázott roma tanulók és diákok száma Hargita megyében (fő)

Tanév	2006–2007	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016	2016–2017
Roma tanulók, diákok száma	1167	2503	3581	3909	3720	3634	3779	4084	3809	4544	4501

Forrás: Saját szerkesztés a Hargita Megyei Tanfelügyelőség adatai alapján

Az Országos Statisztikai Hivatal adatai alapján Hargita megyében 2017-ben az általános iskolákban tanulók 85,75 százaléka magyar nyelven, a maradék 14,25 százalék román nyelven tanult (INSS). A romák általában jól beszélik a mellettük élő többségi lakosság nyelvét, a székelyföldi (Kovászna, Maros, Hargita) megyékben élő roma lakosság kétharmada magyar nyelven is beszél, és a népszámlálások során gyakran magyarnak vallja magát. 2011-ben 56 százalékuk vallotta magát magyarnak (Kiss – Barna 2012). Hargita megyében többségük magyar iskolába járatja gyerekeit.

A „standard" oktatásra berendezkedett iskolákat, pedagógusokat felkészületlenül érte az új helyzet, a korábban bejáratott módszerek gyakran nem működtek, megsokasodtak a fegyelmi gondok, betarthatatlanná váltak a tantervi előírások. A helyzet szakszerű kezelésének a térségben nem voltak előzményei, hiányoztak (hiányoznak) a szakmai segítséget nyújtó szakemberek, fórumok, a pedagógusok nem rendelkeztek ilyen jellegű képzettséggel. Románia Európai Uniós csatlakozása után megsokasodtak azok a projektek, amelyek a „veszélyeztetett csoportok" életkörülményeinek javítására, a hátrányos és/vagy roma gyermekek oktatásának támogatására irányultak (beiskolázás, nyári óvodáztatás, iskoláztatásukhoz szükséges felszerelések, ruházat biztosítása, roma pedagógusok képzése). A projektek befejeződése után nagyon kevés településen tudta felvállalni az iskolafenntartó a programok folytatását, így azok általában megszűntek (saját kutatási tereptapasztalat). Mi-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND

vel a vonatkozó oktatáspolitikai dokumentumokban megfogalmazódó célkitűzések megvalósításához nincs hozzárendelve a *finanszírozás* és a *konkrét koncepció (Moisa 2016, World Bank Jelentés 2014: 27),* a roma gyermekek beiskolázásával megjelenő problémák sokaságával (szociális jellegű nehézségek, az eltérő szocializációból fakadó különbségek, nyelvi nehézségek, az óvodáztatás hiánya, az alacsony tanulási motiváció, a szülőkkel való kommunikáció nehézségei, a nem roma közösség elutasítása) gyakran a pedagógusok szembesülnek, akik saját elköteleződésük, szakértelmük, problémamegoldási készségük függvényében megpróbálták (megpróbálják) kezelni a helyzeteket.

A romák oktatása és a pedagógusok

A magyarországi és nemzetközi kutatási eredmények (Falus et al. 1989, Polónyi – Timár 2001, Hanushek – Kain – Rivkin 2005) egybehangzóan azt bizonyítják, hogy az oktatásban a legfontosabb tényező a pedagógus minősége. A tanulói teljesítményt leginkább a tanár személyisége, elkötelezettsége, kommunikációs és a csapatmunkára való képessége, a gondolatok átadásának kompetenciája befolyásolja, és csak kevésbé meghatározó a pedagógus végzettsége, szaktárgyi tudása, a tanításban szerzett gyakorlatának hossza.

Számos kutatási eredmény (Deci – Ryan 2008, Wigfield et al. 2006) bizonyítja, hogy azok a pedagógusok tudják diákjaikat „megtartani", motiválni, tanulásra ösztönözni, akik bíznak tanítványaikban, akik meg tudják teremteni a hatékony tanuláshoz szükséges megfelelő érzelmi légkört, akik segítséget nyújtanak a továbblépéshez, akik elkötelezettek a tanítás iránt. A tanulók pedagógushoz való kötődése szintén pozitív hatással van az iskolai motiváció alakulására, az elköteleződés fenntartására (Deci – Ryan 2008, Howes 2000). Eccles (2004) az iskolai értékelés motiváló/demotiváló szerepére hívja fel a figyelmet. Ha az értékelés csak a végső teljesítményre vonatkozik, és nem veszi figyelembe a tanulási folyamatot, könnyen motiválatlansághoz vezethet azoknál a tanulóknál, akik bizonyos okok miatt (egyéni sajátosságok, szülői támogatás hiánya) bár próbálkoznak, mégsem nyújtanak kimagasló teljesítményt. Megállapítja, hogy „az iskolai értékelési rendszer nem méltányolja a tanulási folyamatba fektetett erőfeszítés jutalmazásának lehetőségét, így a pedagógusok gyakorlatának sem válik részévé. Bár fontosságát felismerik, ritkán alkalmazzák (Eccles 2004, idézi Kacsó-Dávid 2017: 51).

Egyes kutatók (Bacskai 2015) arra is rámutattak, hogy az alacsony státusú diákkompozíciójú iskolákban a pedagógusok gyakran az átlagosnál szélesebb körű szerepelvárásokkal találkoznak az intézményekben, speciálisak a munkakörülményeik, más módszerekkel tudnak eredményeket elérni, és hogy speciális felkészítést és szakmai segítséget igényelnek. Ugyanakkor előfordul, hogy a középosztálybeli ta-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

nár és a más szellemi és anyagi (más etnikai) háttérből érkező diák kultúrája olyan mértékben eltér, hogy az megnehezíti a tanuláshoz szükséges légkör kialakítását, a pedagógiai feladatok ellátását (Nagy J. 2002).

Liskó Ilona a roma tanulókat tömörítő iskolákban végzett kutatás[7] eredményeiről készített tanulmányában a pedagógus közvetítő szerepének nehézségeire világít rá, és számbaveszi azokat a „feladatokat", amelyekkel a roma gyerekeket nagy létszámban oktató iskolák pedagógusai szembesülnek: „*az átlagosnál szegényebb családi környezet miatt keletkezett szociokulturális hátrányok kompenzálása; a többségi társadalométól eltérő szokások és viselkedésmódok elfogadása; a többségi társadalométól eltérő családi értékrend elfogadása; a nyelvi hátrányok kompenzálása; a kisebbségi létből és a többségi társadalom előítéleteiből fakadó komplexusok és frusztrációk kezelése; a nem cigány környezet (például szülők és gyerekek) részéről megnyilvánuló előítéletes magatartás megváltoztatása; a saját előítéletek leküzdése*" (Liskó 2001: 35). A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a feladatok társadalmi és szociálpszichológiai szempontból is rendkívül „kényesek", és a pedagógusok munkája csak akkor lehet eredményes, ha mind a roma gyermekek, mind a szüleik elfogadják a pedagógust és kialakul egyfajta kölcsönös bizalom. A roma szülők és gyerekek, ha előítéletességet éreznek a pedagógusok részéről, elutasítással, ellenállással reagálnak rá. Az elutasító, diszkriminatív magatartások hatására csökken tanulási motivációjuk, közvetve pedig az iskolai eredményességük is. Az előítéletesség a tanulók önértékelésére is negatívan hat, ugyanakkor zavart, szerepkonfliktusokat, szégyenérzetet vált ki a gyerekekből (Liskó 2001).

Babusik a romák oktatásában az iskolai hatékonyság kulcstényezőit vizsgálva arra kereste a választ, hogy a sikeresség milyen arányban függ az iskola működési paramétereitől (iskolaszervezet), a roma tanulók szociális hátterétől, az iskolában tanító pedagógusok értékvilágától és szemléletétől (Babusik 2003). Megállapította, hogy a roma tanulók releváns továbbtanulási esélye az intézmény, a pedagógusok, valamint a környezet mint komplex rendszer eredménye. Szoros pozitív kapcsolatot fedezett fel a pedagógusok felsőoktatási képzés keretében abszolvált romológiai képzési ideje és az iskolai eredményességük között. Azok a pedagógusok, akik nagyon eredményes iskolában dolgoznak és rendelkeznek romológiai képzettséggel, kétszer kisebbnek ítélték meg a romák és nem romák közötti konfliktusokat, ugyanakkor az átlagnál lényegesebben pozitívabb viszonyt, elfogadást jeleztek a cigányokkal kapcsolatban (Babusik 2003: 34). A kutatás keretében a pedagógiai szemléletmód, stílus elemzésének vizsgálata nyomán a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a pedagógusok „értékvilága, attitűdjei meghatározzák magát a pedagógiai munka

[7] A kutatásban az MTA Szociológiai Intézetéből Kemény István és Havas Gábor, az Oktatáskutató Intézet részéről pedig Fehérvári Anikó és Janni Gabriella vettek részt. A kutatás mintájában 192 olyan általános iskola szerepelt, ahol 1993-ban 25% fölött volt a cigány tanulók aránya.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND

egész folyamatát, következésképp mélyen kihatnak a tanulókkal elért eredményekre", illetve a pedagógusok „*romológiai képzettsége növeli a megfelelő pedagógiai eljárások használata iránti igényszintjüket*" (Babusik 2003: 35–36).

A kutatás módszertana

A Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájának keretében készülő kutatásom témája „*Roma gyermekek oktatása – pedagógusi attitűdök vizsgálata a Csíki-medencében (Hargita megye, Románia.*" Kutatásom egyik alapkérdése, hogy vajon a pedagógusok mennyire vannak tudatában a roma gyermekek iskoláztatásában betöltött kulcsszerepüknek? Hogyan viszonyulnak az új helyzet kihívásaihoz, az átlagosnál szélesebb körű szerepelvárásokhoz? Tudnak-e azonosulni szerepükkel, milyen szerepkonfliktusokat fogalmaznak meg, milyen stratégiáik vannak ezek feloldására? Mit tekintenek sikernek, miben látják saját „hozzáadott értéküket"?

a) A MINTA

A Hargita Megyei Tanfelügyelőség 2016/2017-es tanévre vonatkozó, a roma tanulók számát tartalmazó adatbázisból választottam ki azokat a Csíki-medencében[8] található általános iskolákat, amelyekben a roma tanulók aránya 25 százalék fölött van. Négy intézmény került kiválasztásra, amelyek közül egy városi, a többi pedig vidéki iskola. Iskolánként 7-8 pedagógussal készítettem félig strukturált interjút, összesen 31 interjú készült. A pedagógusok kiválasztásánál arra törekedtem, hogy minél több „kategória" (településtípus, életkor és régiség, alsó tagozatos-felső tagozatos, vizsgatantárgyat tanító-készségtárgyakat tanító, csak roma osztályban-vegyes osztályban tanító) képviseltesse magát. A megkérdezett pedagógusok egyharmada alsó tagozatos tanító, a többiek felső tagozatos tanárok. A felső tagozatos tanárok fele osztályfőnök is. A megkérdezettek közül heten olyan osztályokban tanítanak, ahol csak roma gyermekek tanulnak. Tanítási régiségüket tekintve kétharmaduk több mint húsz éve van a pedagóguspályán, negyedük fiatalabb (kevesebb, mint tíz éve vannak a pályán), nyugdíjkorhatárhoz közeliek alig ketten vannak.

[8] A Csíki-medence egy 600-700 m magasságban elterülő hegyközi medence Hargita megyében (Románia), amely a Hargita-hegység és a Csíki-havasok között húzódik. Három részre oszlik: Felcsík, Középcsík és Alcsík. A választóvonal a régió legnagyobb települése, Hargita megye megyeközpontja, Csíkszereda.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

b) MÓDSZEREK

A pedagógusokkal készített interjúban két fő dimenzió mentén fogalmaztam meg kérdéseket. Az első részben a pedagógusszerepből adódó viszonyulás vizsgálatára irányuló kérdések (szakmaiság, tudatosság, megújulás, rugalmasság, szerepfelfogás, szerepkonfliktusok, feloldási stratégiák), a második részben a pedagógusok saját emberi viszonyulását, attitűdjét vizsgáló kérdések (munkával való megelégedettség, munkával való azonosulás, szervezet iránti elkötelezettség, hiedelmeik, meggyőződéseik, sztereotípiáik) kaptak helyet. A beszélgetés végén a pedagógusok a helyzet javítását célzó javaslataikat is elmondhatták. Az interjúzás és feldolgozás során segítségemre volt a több éves pedagógusi tapasztalat, és egyes térségi roma közösségek helyzetének alapos ismerete.

Előzetes kutatási eredmények

A pedagógusok roma oktatással kapcsolatos vélekedéseit, attitűdjeit vizsgálva az előzetes kutatási eredményeim azt mutatják, hogy igen változatos a viszonyulások palettája. A megkérdezett pedagógusok többsége kiemelten fontosnak ítéli meg a pedagógus személyének szerepét ebben a folyamatban, de a sikeresség és az ahhoz való személyes hozzájárulás értelmezésekor sokkal árnyaltabb a kép. Az eddig készített interjúk alapján kirajzolódni látszanak bizonyos típusok, amelyek főbb jellemzőit mutatom be röviden a továbbiakban.

Az *elkötelezett* típus, aki a roma gyermekek mindennemű nehézségén megpróbál segíteni (étkeztetésben, ruháztatásban, tisztálkodásban is) és nemcsak az oktatást, nevelést tekinti feladatának. Egyfajta küldetéstudattal közelít a problémához és segíteni akarása, megértése folyamatosan arra sarkallja őt, hogy a gyermek érdekeit helyezze a középpontba, és annak rendelje alá egész oktató-nevelő munkáját. Ő az, aki a hivatalos tantervi előírások ellenére hozzáigazítja a tananyagot a gyermekek szintjéhez, aki a szabályzatok alkalmazásánál figyelembe veszi az egyéni „kilengéseket", és gyakran „nem-hivatalos megoldásokat" talál egy-egy probléma orvoslására. „*Hiányozgattak. (…) Akkor még a késéssel sem voltam szigorú. Azóta egyik nagy eredménynek tekintem, hogy már elérik a buszt, nem késnek el*" (tanító 4). Az értékelésnél eltekint a standard teljesítményleírásoktól, és a fejlődést, előrehaladást a gyermek korábbi teljesítményéhez viszonyítja. Ő inkább a gyermekkel való közvetlen kapcsolatot, a bizalom kialakítását, a megértést, a gyermek lelkének „megérintését" tekinti elsődleges céljának, és jól kommunikál mind a gyermekekkel, mind a szüleikkel. „*Fontos, hogy emberként szóba állj velük, s akkor befogadnak. Legyen kapcsolat, beszélgetés. (…) Csak türelemmel és szeretettel lehet. Szerintem gyönyörködni kell a gyermekbe*" (tanító 1). Eljutott oda, hogy már kevésbé frusztrálják őt a rendszer elvárásai, nem akar mindenáron megfelelni az előírásoknak. „*Ha a tantervet akarod*

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND

követni, az csak stresszt okoz. Én magamnak beosztom, hogy mi a mai célom, holnap a holnapi célom. Van, hogy mindig azt se teljesítem" (tanító 1). A beszélgetéseim során kevés ilyen típusú pedagógussal találkoztam, többnyire az elemiben tanító pedagógusok között voltak néhányan (négyen), akik általában csak roma gyermekekkel dolgoznak, lehetőleg fizikailag is távol a „központi" számonkérésektől, ellenőrzésektől. Több mint húsz éve dolgoznak pedagógusként, és személyre szabott módszereikkel sok roma tanulót, ha szükséges, több év alatt, tanítanak meg írni-olvasni. Ugyanez a viszonyulás körvonalazódott a vallástanárok esetében is, akik valószínűleg tantárgyuknál fogva is, nagyon hangsúlyozták az elfogadás, a kölcsönös bizalom és tisztelet fontosságát. „*…át kell érezzed, kell értsed őket, kell szeressed, s el kell fogadjad*" (vallástanár 2). Feladatuknál fogva a fejlesztő, felzárkóztató pedagógusok[9] szintén a roma gyermekek helyzetének megértését, a tanulás egyéni ütemének figyelembevételét, a játékos, életszerű gyakorlatok előtérbe helyezését emelték ki. Az ehhez a típushoz tartozó pedagógusok osztályaiban általában kevés a hiányzás, a lemorzsolódás, a gyermekek szeretnek iskolába járni.

A *szabálytisztelő* típus megpróbál szigorúan ragaszkodni az iskolai szabályok, szabályzatok betartatásához, betartásához. Számára fontos, hogy lépést tartson a tantervvel, hogy a tanórákon szigorúan a tananyagot dolgozza fel. Elsődlegesnek tekinti a teljesítmények elérését, a sikeres vizsgaszereplést, és szerinte a „lemaradt", „nem tanuló" gyermekek ebben akadályozzák az osztályt és a pedagógust. „Hivatali" szerepéből nem lép ki, a gyermekek otthoni helyzete, problémái iránt nem érdeklődik, a „felelőtlen" szülőkkel kevés a találkozása. Az ilyen típusú pedagógusok osztályaiban a „nem teljesítő" tanulók nem érzik jól magukat, egyre többet hiányoznak, amely szigorú következményekkel jár számukra: levonják a magaviseletüket, osztályt ismételnek, vagy nem zárják le őket a félév végén. Innen egyenes út vezet a korai iskolaelhagyáshoz, amely mind a pedagógusnak, mind a gyermeknek „megnyugvást hoz". „*Főleg a vizsgatantárgyakat tanító tanárok vannak bajban, mert ők a vizsgára való felkészítés miatt nem nagyon szelektálhatnak az anyagból, a tantervet is napirenden követniük kell. A gyermekek nagy része már ötödik-hatodikban feladja, egymást is negatívan befolyásolják. Nyolcadikra már kevesen vannak, akik valamenynyire tanulnak… A roma gyermekek otthon nem is tanulnak, nincs is ahogy, nekik nem segít a szülő, ők még hamarabb feladják*" (osztályfőnök 5).

Ahogy az osztályokban gyarapodik a roma tanulók száma, úgy egyre nehezebb betartani a szabályokat, a tantervi előírásokat, ezért a roma többségű iskolákban, osztályokban kevés pedagógus tartozik a „szabálytisztelő" típusba. Az ehhez a típus-

[9] A nagyszámú roma és/vagy hátrányos helyzetű tanulót tömörítő iskolákban lehetőség van egy-egy fejlesztő, felzárkóztató pedagógus alkalmazására, aki egyénileg, vagy kiscsoportokban foglalkozik a tanulókkal. Az általam kiválasztott iskolákban mindenhol volt egy fejlesztő pedagógus, aki segíteni próbált a tanulási nehézséggel küzdő gyermekek fejlesztésében, felzárkóztatásában. Mindenhol elmondták, hogy sokkal több ilyen segítő szakemberre lenne szükség.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
www. metszetek.unideb.hu

hoz tartozó pedagógusok leginkább a felső tagozaton, vegyes osztályokban, vizsgatantárgyat, idegen nyelvet tanítanak, gyakran pályakezdők, akik az egyetemen tanultakat próbálják gyakorlatba ültetni.

A *vívódóak* típusa mind a rendszer előírásainak, mind a gyermekek elvárásainak megpróbál megfelelni. Megpróbálja közelíteni a kettőt, kisebb-nagyobb engedményeket tesz hol az egyik, hol a másik irányba. Szituatív döntéseket hoz, mindig az adott helyzetnek megfelelően. Mivel általában igen nagy a szakadék a gyermekek előzetes tudása, képességei és a megtanítandó tananyag között, nehezen közelíthető a kettő egymáshoz. A folyamatos „egyensúlyozgatás" sok energiát követel, az oda-vissza játékban kevésbé látványosak az eredmények. *„…amúgy is nehéz egy vizsgatantárgyat tanítani, és 8. osztály végén egy országos versenyre, megmérettetésre kell előállítani őket, aminek az eredményétől függ, hogy hová jutnak be (melyik középiskolába). Oda eljutni mondjuk egy második osztályos szintről, nagyon nehéz feladat Nem is sikerült két év alatt. A leggyengébbnek látszó eredmény mögött is rengeteg munka van." (vizsgatantárgyat tanító tanár 1).*

Sok a frusztráció, a bizonytalanság, állandó a szerepkonfliktus, amely hosszútávon önértékelési problémákhoz, akár kiégéshez vezethet. *„… minden osztályban vannak olyan tanulók, akik diszkalkuliások, diszlexiások, diszgráfiások vagy figyelemzavaros gyerekek. Ezekre külön mind figyelni néha lehetetlen Tehát nem is lehet minden alkalommal differenciálni, függ a tananyagtól, függ, hogy elméleti vagy gyakorlati óra van. Gyakorlati órákon inkább lehet." (vizsgatantárgyat tanító tanár 2).* Erre a helyzetre a pedagógusok különböző módon reagálnak, különböző túlélési stratégiákat (mentálhigiéniai programon való részvétel, továbbképzés, önképzés, figyelemváltás, bürokratizálódás, elmenekülés stb.) alkalmaznak. A megkérdezett pedagógusok jelentős többsége ebbe a típusba tartozik, túlélési stratégiáik viszont igen változatosak. Ezek alakulását nagymértékben befolyásolja a pedagógus személyisége, neveltetése, rezilienciája, illetve annak az iskolának a klímája, közössége, nevelési kultúrája, amelyben dolgozik. Akik kihívásként tekintenek a helyzetre és önképzéssel, szakemberi segítséggel, képzésekkel működő megoldásokat találnak, azok egyre ritkábban „veszítik el az egyensúlyukat". *„Sokat segített, amikor elmentem mentálhigiénés képzésre, és nagyon sok olyan helyzetgyakorlat volt, amelyben az empátiát gyakoroltuk, illetve amikor esetmegbeszélések voltak (…) megtanultam, hogy próbáljunk mindig a probléma mögé nézni. Ez egy ilyen rutin lett. Ha a gyermek elmond valamit, próbálom a hátterét megérteni, emiatt könnyebb lett az elfogadás"* (tanító 3). Nyitottabbá, elfogadóbbá tudnak válni, amelynek pozitív következményei az osztályban, a tanteremben is érezhetőek lesznek. Akiknek ez nem sikerül, azok a folyamatos „őrlődés" miatt gyakran bezárkóznak, „energiatakarékosan", már-már robotszerűen végzik a dolgukat, „túlélnek". Papíron minden rendben van, látszólag nincsenek problémák. Nincs kötődés a gyermekekhez, leginkább a „ha jön jó, ha kimarad, az ő baja" viszonyulás a jellemző. *„Volt, hogy úgy felidegesítettem magam, a*

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

vérnyomásom úgy felment, hogy a vérnyomáscsökkentőt be kellett vegyem. Nap mint nap ez nagyon rossz. (…) Most próbálom úgy csinálni, hogy a vállamról lepereg, Most már az az igazság, hogy ott vagyok abban a korban, hogy én tudom, hogy nekem még öt évet kell tanítsak, a saját gyerekeim és unokáim foglalkoztatnak. Nem az, hogy most én továbbképzőre menjek. És hát az egészségügyi problémáim, így védem meg magam, próbálom engedni, lefolyik rólam" (nem vizsgatantárgyat tanító 3).

Vannak, akik a túlélés érdekében áthelyezik a hangsúlyokat, és iskolán kívül szereznek maguknak sikerélményt (például második állás keresésével). Vagy egyszerűen kilépnek a helyzetből, másik iskolára vagy másik pályára váltanak." *Volt olyan tanárunk, aki az első pár hét után feladta, azt mondta, hogy ő ezt nem tudja csinálni" (aligazgató 2).*

Összegzés

A roma oktatást szabályozó országos dokumentumok, törvények, kormánystratégiák hangzatos, EU-konform célkitűzései az iskolák hétköznapi világában nehezen vagy egyáltalán nem valósulnak meg. Konkrét operatív programok, megfelelő források hiányában továbbra is csak célkitűzések maradnak, amelyeket időről időre frissítenek, kiegészítenek, módosítanak. Bár a minőségi oktatáshoz mindenkinek hozzá kellene férnie, a politikai instabilitás, az oktatásra fordított alacsony összegek,[10] a tanügyminiszterek folyamatos cserélődése[11] és megalapozatlan reformtörekvéseik közepette maga a minőségi oktatás is veszélyben van. Az alulról szerveződő kezdeményezések „csak lelkesedéssel" hosszútávon nehezen fenntarthatóak, szükség volna a roma oktatás eredményességét is elősegítő összehangolt, átfogó, térségi szintű stratégiák, közpolitikák, módszertanok kidolgozására és a tervezett intézkedésekhez a források előteremtésére. A térségben „a roma lakosság helyzetével kapcsolatos tematizáció gyakorlatilag hiányzik. Ez nem csupán a téma háttérbe szorítására utal, hanem a társadalmi és szakmai tematizációhoz szükséges tudások (ismeretek és kompetenciák) hiányos voltára is" (Biró 2017: 142). Kevés a diagnosztizáló jellegű kutatás is, amely segítené a helyzetismeretet, a helyzetértelmezést, és alapul szolgálhatna a továbblépéshez. Fontos lenne ismerni az összehangolt, térségi szintű stratégiák potenciális kidolgozóinak, a településvezetőknek, helyi eliteknek a „roma kérdéshez" való viszonyulását, az eddigi eredményeket, a különböző projektek „hozadékát", szükség volna az utóbbi évek szociálpolitikai intézkedéseinek hatékonyságát feltáró elemzésekre, a roma lakosság gazdasági, szociális helyzetét, migrációs gyakorlatát, az iskolázott roma fiatalok (akik legalább középiskolát végeztek) helyzetét vizsgáló kutatásokra.

[10] 2017-ben a GDP 3,1 százaléka jutott az oktatásra.
[11] 1989 decembere óta a 25. tanügyminiszter került kinevezésre.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND

Az általam bemutatott előzetes kutatási eredmények csupán a problémák egy szűk vetületét tárják fel, a roma gyermekeket oktató pedagógusok viszonyulását, attitűdjét próbálják megragadni egy földrajzilag behatárolt területen. Intézményesült megoldások hiányában azt gondolom, hogy ezeknek a pedagógusi viszonyulásoknak igen fontos szerepük van a roma gyermekek iskolai pályafutásának alakulásában. A felvázolt típusok alapján megállapítható, hogy nem minden pedagógus alkalmas arra, hogy roma többségű iskolákban, osztályokban eredményesen tanítson. Fontos lenne, hogy a „nehezített pályára" olyan pedagógusok kerüljenek, akik kellően problémaérzékenyek, nyitottak és rugalmasak, akik képesek a reflektivitásra és a szakmai megújulásra. Sajnos az érvényben levő jogszabályok nem teszik lehetővé az iskolavezetők számára, hogy intézményük részére maguk „válasszanak" pedagógusokat,[12] így a „kihelyezett" pedagógusokat gyakran „menet közben" kell érzékenyíteni, felkészíteni, továbbképezni. A roma többségű iskolákban igen magas a fluktuáció, a nehezített körülmények, az iskolák alacsony presztízse kevésbé vonzó a pedagógusok számára.

A vívódó pedagógusok nagy száma arra enged következtetni, hogy az integrációs folyamat nem zökkenőmentes, hogy sok a bizonytalanság, a kísérletezgetés. A pedagógusok gyakran szembesülnek azzal, hogy az eddig bejáratott (tanult) módszereik nem működnek, hogy változtatniuk kell mind az óraszervezés, mind az alkalmazott módszerek tekintetében. A pedagógusképzés hiányosságai, az alacsony számú hatékony továbbképzési lehetőség, a hasonló helyzetben levő pedagógusok tapasztalatcseréjének hiánya mind-mind olyan tényezők, amelyek tovább erősítik a „vívódást", az egyéni megoldáskeresést, amely nem kedvez a sikerességnek, eredményességnek.

Irodalom

Babusik F. (2003): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában *epa.oszk.hu/00000/00035/00075/2003-10-ta-Babusik-Kesoi.html.* Utolsó letöltés: 2019.05.23.

Bacskai K. (2015): Iskolák a társadalom peremén. Belvedere, Szeged.

Biró A. Z. – Oláh S. (2002*)*: Helykeresők. Roma népesség a Székelyföldön. In: Bodó Julianna (szerk): Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Z. (2017): Roma helyzetkép a térségben. In: Biró Z, Jakab J (szerk.): Tegnap és ma. Romakutatások a székelyföldi térségben. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Madéfalva.

[12] A pedagógusok „szétosztása" az iskolákban egy központilag szabályozott eljárás alapján történik, az ún versenyvizsgán szerzett jegy alapján kerülnek egy-egy intézményhez. Ha nincs végleges állásuk, akkor kétévente versenyvizsgáznak, és újra iskolát „választanak" maguknak.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5
CC BY NC ND

Deci, E., L. – Ryan R., M. (2008): Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. Canadian Psychology, 49(3): 182–185.

Eccles, J. S. (2004): Schools, Academic Motivation and Stage-Environment Fit. In Lerner, R, M. – Steinberg L. (eds.): Handbook of Adolescent Psychology 125–154. New Jersey: John Wiley – Sons.

Falus I. – Golnhofer E. (1989): A pedagógia és a pedagógusok: egy empirikus vizsgálat eredményei. Akadémia Kiadó, Budapest.

Fosztó L. (2003): Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: Bakó Boglárka (szerk.): Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

Hanushek, E. A. – Kain, J. F. – Rivkin S. J. O. (2005): The Market for Teacher Quality. NBER, Cambridge.

Howes, C. (2000): Social-emotional classroom climate in child care, child-teacher relationships and children's second grade peer relations. Social Development, 9(2): 191–204.

Insitutul National de Statistica (INSS) – Országos Statisztikai Hivatal: Educatie (Oktatás) – Numar elevi pe nivele, judete si limba de predare (Tanulók száma oktatási szintenként, megyénként és a tanítás nyelve szerint) statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table. Utolsó letöltés: 2019.05.23.

Ionescu, M. – Cace, S. (2006): Politici publice pentru romi. Evoluţii şi perspective. (Közpolitikák romáknak. Eredmények és kilátások). Expert, Bucureşti.

Jigau, M. – Surdu, M. (eds.) (2002): Participarea la educatie a copiilor romi. Probleme, solutii, actori. (A roma gyermekek iskolai részvétele. Problémák, megoldások, szereplők). Ministerul Educaţiei şi Cercetării, Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, ICCV, Editura MarLink, Bucureşti.

Kacsó-Dávid Á. (2017): Útvesztő: roma gyermekek a romániai oktatási rendszerben. Erdélyi Társadalom, 15(1): 43–56.

Kinda I. (2007): „A téglavetéssel erőssen nagy baj van…" Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából. Acta Siculica. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

Kiss T. – Barna G. (2012): Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár. http://www.ispmn.gov.ro/uploads/ISPMNN_WP_43-19-04%20BT.pdf. Utolsó letöltés: 2019.05.05.

Kiss T. (2009): Categorizare etnică şi statut social la Valea Crişului, judeţul Covasna [Etnikai kategorizáció és társadalmi státus Kőrispatakon, Kovászna megyé-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5

ben] In: Incluziune şi excluziune. Studii de caz asupra comunităţilor de romi din România, szerk. Kiss T. – Fosztó L. – Fleck G., Editura Institutului pentru studierea problemelor minorităţilor naţionale, Cluj-Napoca, 83–117.

Kulcsár L. – Varga N. – Obádovics Cs. (2013): Informális gazdasági magatartások és szívességi szolgáltatások egy interetnikus erdővidéki faluban. Gazdaság és Társadalom. 111–129.

Liskó I. (2001): A cigány tanulók és a pedagógusok. In: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás. Iskolakultúra, Pécs. 31–46. http://mek.oszk.hu/01900/01964/01964.pdf. Utolsó letöltés: 2018.07.05.

Moisa, F. (2016): Startegii DA, finantare NU. (Stratégia IGEN, finanszírozás NEM). Mecanismele de finantare a politicilor publice pentru romi in Romania. Fundaţia Centrul de Resurse pentru Comunităţile de Romi, Cluj Napoca.

Nagy J. (2002): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó. Budapest.

Oláh S. (1996*)*: Cigány–magyar kapcsolatok. In:Gagyi József (szerk.): Egymás mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

O.M.E.N. 3363 din 1 martie 1999 privind încadrarea prin concurs a inspectorilor rromi/pentru rromi [A roma oktatásért felelő tanfelügyelők kinevezését szabályozó 3363-as számú 1999-es határozat].

Ordin nr. 1.540 din 19 iulie 2007 privind interzicerea segregării şcolare a copiilor romi şi aprobarea Metodologiei pentru prevenirea şi eliminarea segregării şcolare a copiilor romi [A roma gyermekek iskolai szegregációját tiltó 1540-es számú 2007-es Rendelet] Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 692 din 11 octombrie 2007.

Ordinul cadru privind interzicerea segregării şcolare în unităţile de învăţământ preuniversitar nr. 6134/2016 [Az iskolai szegregációt tiltó 6134-es számú 2016-os Rendelet] https://lege5.ro/Gratuit/ge2dembygy4a/ordinul-nr-6134-2016-privind-interzicerea-segregarii-scolare-in-unitatile-de-invatamant-preuniversitar . Utolsó letöltés: 2019.03.05.

Peti L. (2007): Adaptálódás és szegregáció. A kulturális különbségek kommunikálása a cigány–magyar együttélésben egy Kis-Küküllő-menti településen. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. 2007–2008.

Polónyi I. – Timár J. (2001): Tudásgyár vagy papírgyár? Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Pozsony F. (2003): Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: Bakó Boglárka (szerk.): Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/5

Raportul Grupului Băncii Mondiale: Ce este necesar pentru realizarea incluziunii romilor in Romania? 28 februarie 2014. pag. 27. (Világbanki Jelentés: „Mire van szükség a romániai romák inklúziójához?" 2014. február 28. http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/romania/Summary%20Report%20RomanianAchievingRoma%20Inclusion%20RO.pdf. Utolsó letöltés: 2019.05.23.

Szabó Á. T. (2003): Határképzés - egy multietnikus falu térszerkezete. In: Dimény Attila – Szabó Á. T. (szerk.): Népi kultúra, társadalom Háromszéken. Kriza Könyvek 17. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 120–129.

Zamfir, E. – Zamfir, C. (1993): Tiganii intre ignorare si ingrijorare, Bucuresti, Alternative.

Wigfield et aI., (2006): Development of Achievement Motivation. https://www.researchgate.net/publication/228017465_Development_of_Achievement_Motivation. Utolsó letöltés: 2018.07.05

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Székelyföld – térség és társadalom

Felnőttképzési helyzetkép a székelyföldi térségben

Összefoglaló tanulmány a rendszerváltást követő évtizedek vonatkozó szakmai elemzései alapján

KISS ADÉL[1]

ABSZTRAKT

A tanulmány a felnőttképzés helyzetét tekinti át a romániai rendszerváltást követő évtizedek társadalmi folyamatai, valamint a kapcsolódó szakmai elemzések alapján. Röviden szól az országos kontextusról, a térségi folyamatokról, részletesebben pedig a Hargita megyei felnőttképzés feltételrendszeréről és működésmódjáról. A feldolgozott szakmai elemzések alapján egyik következtetés, hogy az első két évtizedben kialakult „alap" mindmáig meghatározza a térségi felnőttképzés helyzetét, működését. A térségi fejlesztéspolitikai tervezésben és gyakorlatban egyelőre nincsenek kellő mértékben kihasználva azok a lehetőségek, amelyek a felnőttképzéshez kapcsolhatóak. Ugyanakkor további kutatási feladatok és lehetőségek is vannak a felnőttképzésben.

KULCSSZAVAK: felnőttképzés, fejlesztés, szakpolitika, kutatás, társadalmi változások

ABSTRACT

The Situation of Adult Education in Seclerland
Summary of professional analyzes from the decades following the regime change

The study uses previous analysis and research reports to review the evolution of adult education. It presents the national and regional contexts, after that engages in the detailed presentation of adult education – structures, conditions, practices and functioninig – in Harghita county. One of the conclusions from the review of previous analysis and research reports is that the basic practices of adult education evolved during the first two decades of transition are still very dominant in today's functioning of adult education. The possible current chances of adult education are not yet exploited neither in regional policy planning nor in regional development practice. There are further research and development tasks and opportunities in adult education.

KEYWORDS: adult education, development, policy, research, social changes

[1] Szociológus, a Pro Educatione Egyeslület munkatársa.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

Bevezető

Felnőttoktatási, illetve felnőttképzési kínálattal számos szereplő (közintézmény, felsőoktatási intézmény, civil szervezet, közoktatási intézmény, cég és vállalkozás stb.) rendelkezik országszerte[2]. Nincs ez másként a székelyföldi térsében sem[3]. Meglehetősen sokféle szereplő implikálódik a felnőttek iskolarendszeren kívüli képzésébe, oktatásába a civil szférából is, a közszférából, de a piacgazdaságból is. A képzési kínálat rendkívül színes, minőségi és egyéb szakmai szempontok nem érvényesülnek egységesen. Ebben a helyzetben, az egyetlen mérvadó szakmai keretet a képzések akkreditációját kibocsátó intézmény[4], valamint az általa ösztönzött módszertan biztosítja. Tartalmi kérdésekbe, a felnőttképzési gyakorlat elemzésébe, minőségi kritériumok vagy normatívák felépítésébe, fejlesztésbe, a felnőttképzés különféle kérdéseinek a kezelésébe vagy problematikáinak a megvitatásába nem implikálódik. Mellette nincs is más szereplő, aki hasonlóképpen tenne, a felnőttképzésnek nincs úgynevezett (térségi/regionális) szakmai gazdája. Egyes intézménytípusok (pl. népiskolák) országos hálózata ugyan rendelkezik saját szakmai minőségi működési keretrendszerrel, a hasonló struktúrák hiánya további felnőttképzési szereplők körében (például a cégek, vállalkozások, vagy épp a civil szervezetek esetében) meglehetősen nehezen érthetővé és átláthatatlanná teszi ezt a „kínálati piacot”[5]. A verseny, versengés számos ponton tetten érhető, a felnőttképzés alapvetően piaci elvek szerint működik. Ez több szempontból is hátrányt jelent: nincs az a közszereplő (szakmai testület vagy intézmény), amely időszakosan vagy állandóan tematizálná a felnőttképzés terén fontos kérdéseket vagy problémákat, hiányoznak a felnőtt tanulókat és felnőttképző szervezeteket támogató struktúrák, nincs megfelelő számú és mélységű társadalmi elemzés, a piaci jelleg a képzést szolgáltató intézmények közti versenyt erősíti, a közintézmények, civil szféra vagy felsőoktatási intézmények által időnként vagy alkalmilag szervezett szakmai tanácskozások nem vezetnek szakpolitikai kezdeményezésekhez. A felnőttképzés országos szakmai-adminisztratív-jogi keretei természetesen léteznek, de a gyakorlati kivitelezés terén (például megyei szinten) a keretek szerepe nagymértékben formális marad. Egy ilyen helyzetben nehéz átlátni a felnőttképzés teljes gyakorlatát, és még nehezebb egységes helyzetképet megfogalmazni.

Tanulmányom a székelyföldi térségben zajló felnőttképzési gyakorlattal foglalkozik a romániai rendszerváltást követő évtizedek társadalmi folyamatainak, valamint

[2] https://www.brahms.ro/files/proiecte/Studiu.pdf p.14. Letöltés ideje: 2019.04.12.

[3] A felnőttképzési program-akkreditációval rendelkező Hargita megyei szereplőkről itt lehet tájékozódni: http://harghita.mmanpis.ro/hu/romana-formare-profesionala/ Letöltés ideje: 2019.04.15.

[4] Ministerul Muncii şi Justiţiei Sociale – Agenţia Judeţeană pentru Plăţi şi Inspecţie Socială Harghita http://harghita.mmanpis.ro/formare-profesionala/ Letöltés ideje: 2019.04.15.

[5] Megnehezítve ezáltal a felnőttképzési kínálatban a minőségi és tartalmas programokat kereső potenciális érdeklődők (felnőttek), vagy épp a potenciális szakmai partnereket kereső szervezetek dolgát.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6

a témához közvetlenül kapcsolódó elemzési eredményeknek a bemutatása révén. Társadalomtudományi kutatások eredményei alapján elemzem a térségi felnőttképzés kontextusát és változásait. Összefoglalom azokat az eredményeket, amelyek egyes térségi kutatásokban – közvetve vagy közvetetten – a felnőttképzés területéhez kapcsolódnak. Kevés a csupán a felnőttképzéshez kapcsolódó átfogó kutatás, de vannak felhasználható részkutatások. A tanulmány szakmai szintézis a székelyföldi térség felnőttképzési gyakorlatával foglalkozó vagy ezt a tematikát is érintő szakmai publikációk és kutatási programok alapján.

A térség öndefiníciós folyamataiban – amelyek az utóbi években egyre inkább fölerősödtek – jelentősen növekedett a különböző témákban (gazdálkodás, iskola, családok helyzete, fiatalok helyzete, munkaerőpiaci változások) a közéleti-politikai megközelítéseknek, illetve tematizációs kísérleteknek a száma. Ami ugyan nem változtat érdemben a gyakorlaton, mert a mélyebb, elemző szakmai vélemények továbbra is hiányoznak (vagyis, hogy valaki vagy valakik hosszú ideig, alapossággal kutassanak és tematizáljanak egy-egy témát), viszont ráirányítja a figyelmet az aktuális kérdésekre és kérdésfelvetésekre, a változási trendekre, a fejlesztési lehetőségekre.

A téma térségi kutatásának jellemzői: nincs egy központi vagy akár térségi szakmai gazdája ennek a területnek, hiányzik az állandó tematizáció, az érdekképviselet, a népszerűsítés. A felnőttképzés helyzetének megértéséhez ebben a térségben egyelőre kevés nagyobb volumenű adatgyűjtést eredményező kutatás kapcsolódik, többnyire a megfigyelések, tapasztalati tényezők, kisebb empirikus munkák, projektszerű és témafüggő (résztémákat tárgyaló) kezdeményezések a jellemzőek. A felmérési módszertan sem alakult ki (főként ha figyelembe vesszük, hogy EU szinten vannak a felnőttek tanulásban való részvételét vizsgáló kutatások, például az Adult Education Survey[6]).

A témához kapcsolódó kutatási programok és szakmai publikácók gyűjtési és csoportosítási folyamatának tanulsága: eltérő időpontokban, eltérő módszerekkel, változó mélységben és komplexitással, különböző célokból született termékek és eredmények vannak. Zajlottak kutatások, amelyek a képzés „keresleti oldalára", azaz a felnőtt tanulókra, a képzésre szorulókra vagy épp a felnőttképzésben résztvevőkre fókuszálnak, mások a kínálati oldal szereplőivel foglalkoznak többet. Az összefoglaló jellegű munkák (Papp Z. 2005) mellett átfogó, résztémákat mélységeikben vizsgálni törekvő munkákkal is találkozunk (Kiss 2008, Kiss 2011). A szintézisszerű elemzést ezekre a hiánypótló anyagokra támaszkodva készítettem el, többnyire a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében zajlott vizsgálatokat és elemzéseket használtam fel.

Szükséges a téma értelmezéséhez a térségi kontextusba helyezés, a ma jellemző magatartásokat és véleményeket kitermelő társadalomtörténti előzmények isme-

[6] https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/adult-education-survey

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
CC BY NC ND

rete. A térségi társadalmi változások a kívülről jövő hatások és az endogén minták találkozása mentén alakulnak, tapasztalható, hogy a külső változtatási szándékok vagy kényszerek csökkenésével a térségben rehabilitációs folyamatok indulnak be, és a belső minták újraszerveződnek (KAM munkaanyag 2013). A következőkben röviden vázolom a felnőttképzés országos kontextusának fontosabb elemeit, majd a székelyföldi kontextust ismertetjük olyan kutatási eredmények alapján, amelyek kisebb-nagyobb részben a felnőttképzés körülményeit vagy folyamatait is érintették. Kimondottan a felnőttképzés intézményrendszerére és folyamataira irányuló kutatási eredmények ismertetésével mutatjuk be a Hargita megyei helyzetet. A tanulmányt rövid szakmai összefoglaló zárja.

1. Az országos kontextusról röviden

Kiindulópontként a rendszerváltozás utáni új gazdasági szerkezet sajátosságai, illetve negatív aspektusai szolgálnak. Keveseknek sikerült hamar és tartósan megtalálni a helyüket a munkaerőpiacon, tömegek kényszerültek arra, hogy másfajta alkalmazkodási utat keressenek. Az új gazdasági rendszerben az alkalmazkodáshoz szükséges képzettség és kompetencia hiánya bizonyult a legsúlyosabb problémának, amelyre nem igazán tudott megfelelő ütemben és mértékben választ adni sem az oktatási rendszer, sem az iskolarendszeren kívüli képzés (Schifirneti 1997, Laki – Biró 2001). A felnőttképzés romániai rendszerének kezdeti alakulásában három szakasz különíthető el: 1990-1994 között a felnőtt szakképzés mint a munkanélküliek szakképzési formája létezett, 1995–2001 között a felnőttoktatás, a felnőttképzés mellett az élethosszig tartó tanulás is megjelenik a címszavakban, párhuzamosan a munkanélküliek szakképzésével, 2002–2004 között pedig a munkanélküliek szakképzésének módosulása mellett a felnőttképzési jogszabályok gyakorlatban való alkalmazása is elkezdődik (Papp Z. 2005). Alapvetően az EU előcsatlakozás jogharmonizációs kényszeréből megvalósuló fejlesztés az (Sava 2008), amelynek eredményeként létrejött a felnőttképzési programok jegyzését és akkreditációját szorgalmazó intézmény, majd gyakorlat és adatbázis. Fogalmaiban, célkitűzéseiben, módszertanában próbál az egész életen át tartó tanulás európai képsítési keretrendszerével harmonizálni.

Az országos jegyzékbe az első év regisztrációi alapján készült elemzés egyik következtetése, hogy a felnőttképzés nem elsősorban a munkanélküliség felszámolásának az eszköze, hanem üzlet: a felnőttképzési programakkreditációt igénylő aktorok zöme kereskedelmi társaság, különösen a gazdagabb megyékben, ahol fizetőképes kereslet is megtalálható. Továbbá kiderül, hogy nem egyformán használják ki ezt a keretet és rendszert a megyék, a magyar megyék elmaradnak az országos vezető megyéktől mind a képzési programok számát, mind a szolgáltatókat tekintve. Ebben az időben a kvantitatív, a képzési intézmények vezetőivel végzett interjús vizsgálat

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6

is (Papp Z. A. 2005) azt támasztja alá, hogy a képzési kezdeményezések vállalkozásszerűek, néhol a munkaügyi hivatal vagy egy-egy közoktatási intézmény is megjelenik, de alapvetően képzésszervezésre specializálódott vállalkozások „kezében" van a felnőttképzés.

Ebben az időszakban országos viszonylatban Sava (2008) azt emeli ki, hogy miközben erős volt a törekvés arra, hogy EU konform felnőttoktatási policyt támogató struktúrák épüljenek ki, az eredményekben – főként a felnőttek tanulásban való részvétele szempontjából – ebben az időszakban számottevő változások nem voltak. Csak később figyelhető meg például az, hogy a felnőttképzést kínáló szereplők köre változik, az akkreditációs rendszer egyfajta minőségi strandarddá válik, felnőttképzés támogatására irányuló források jelennek meg, a felnőttképzési know-how gyarapodik.

2. Térségi folyamatok – elemzések tükrében

2.1. SZERVEZETI KUTATÁSOK FELNŐTTKÉPZÉSI VONATKOZÁSÚ ÜZENETE

A rendszerváltás utáni első évtized második felétől térségi szinten már vannak újszerűnek számító felnőttképzési kezdeményezések. Ezek tartalmi szempontból nem kapcsolódnak országos programokhoz, szakpolitikai elképzelésekhez. A LAM Alapítvány által működtetett „Régiófejlesztési program a mezőgazdaság, valamint kis- és középvállalkozások megsegítésére" című/témájú program például svájci modellt követve, valamint szakmai és anyagi támogatást élvezve egy meghatározó szerepű térségi képzési gyakorlat (KAM 2001). Előnye, hogy a helyi igényekhez alkalmazkodik (követő stratégia jellemzi a befolyásoló helyett), vegyes támogatói és képzési stratégiát követ, fokozatosan terjeszkedik. Alapvetően tudástranszfer jellegű, társadalmi hatékonysága több dimenzióban is kimutatható, a szervezettség és professzionalizmus jellemzi. Egy olyan környezetben tehát, ahol a kulturális intézményeknek, civil szervezeteknek, oktatási intézményeknek a fennmaradása vagy működése kérdéses vagy nehézkes, a LAM Alapítvány kínálatához hasonló kezdeményezések gyökeret tudnak verni és működőképesek tudnak lenni. A helyi igényekre érzékeny és azokhoz alkalmazkodó, a társadalmi és anyagi támogatottságot is elérő programoknak sikerül ez, ezt támasztja alá például a gyimesfelsőloki Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológiai Líceum térségi szerepkörét vizsgáló munkaanyag (KAM Kutatási jelentés 2004) is: a rurális térségben az alulról jövő kezdeményezések, illetve térségi igények alapján akár egy teljesen új oktatási intézmény is létre tud jönni, miközben térségi mintát, példát vagy előzményt aligha találunk hasonlóra.

A struktúrák és intézmények kérdéskörénél maradva, a térségi kulturális intézmények vizsgálatán keresztül további háttértényezőket és folyamatokat ismerhetünk meg, amelyek a felnőttképzés szempontjából is információs jelleggel bírnak.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

A kulturális intézmények vezetői körében végzett mélyinterjús kutatás elsőként a kulturális intézmények professzinalizmusát emeli ki, és azt, hogy nincsenek minőségi szűrést biztosító módszertanok a kultúra terén (Oláh 2006). A kulturális tevékenységet a „kontextusok pluralitása és a lehetőségek mezejének változatossága" jellemzi (Oláh 2006: 8).

A másfél évtized gyakorlatát tekintve az intézményvezetésben erősödő pragmatizmus figyelhető meg, a helyi társadalom megnyerésére tudatos tevékenységeket folytatnak ebben az időszakban, az egész kulturális mezőben dinamizmus, látens feszültség és versengés van, összetett rejtett tudás és tapasztalatkészlet jellemző az intézményekben. Mindezek azonban alapvetően autonóm tanulási folyamatok eredményei, hiszen kezdetekben (a '90-es években) a szakirányú képzések és továbbképzések hiányoztak, miközben a szakmai munkákat valamennyi kultúraterületen el kellett látni. Intézményesített előképzés és vezetőképzés hiányában a legtöbb kulturális intézmény saját magának volt az iskolája. (Ez a jelenség nemcsak a kultúra területén volt jellemző, hanem a szociális, a civil szférában, de számos felnőttképző intézménynél is). Nem csoda tehát, ha később érik meg és kerül explicit kifejezésre a vezetőkben a szakmai tanulás és információszerzés igénye. A szakmai tárgyú képzések mellett ezek a szereplők a csapatépítő, a vezetői vagy menedzseri, a forrásbevonás témájú továbbképzéseket igényelték volna leginkább a kérdezés pillanatában. Nemcsak a vezetésben, hanem a szakmaiság szempontjából is voltak kihívások, illetve hiányosságok: egy 2003-ban végzett kvantitatív kutatás (N = 406) eredményei szerint (Biró A. – Csomortáni 2008) a térségi intézmények '90-es évekbeli fejlődési modellje csak részlegesen termelte ki a képzési, szaktanácsadási és információszerzési igényeket, sokféle képzési próbálkozás zajlott, efemer jelleggel, időszakosan, minőségi kritériumokra nem figyelve. Az intézmények belső szervezettségének alacsony foka kedvezőtlenül hatott a tanulási folyamatokra. Jellemző, hogy sokáig az informális szakmai kapcsolatok jelentették az egyik legfontosabb információforrást, a szakmai ismeretek a személyes kapcsolatokon és beszélgetéseken keresztül terjedtek leginkább, a tapasztalat volt a legnagyobb tanítómester. A kutatás során az intézmények többsége kifejezte, hogy igényelné a kulturális szaktanácsadói szolgáltatást és a képzést (pályázatíráshoz, forrásszerzéshez, de ugyanakkor az új típusú kezdeményezések megismerésére, kapcsolattartásra, kulturális menedzsment terén). Tulajdonképpen fokozatosan felismerték, hogy ehhez a szakmai munkához komplex tudás kell.

A vizsgálatban a kulturális intézményvezetők a „fogyasztók" magatartására is reflektáltak, kiemelve, hogy változott a „közönség" hozzáállása, megszólíthatósága, nehéz őket behívni egy programra, még nehezebb fizetőképes keresletet elérni. Több intézményben is a gyermekeknek és fiataloknak szánt programokhoz kapcsolt szülői foglalkozásokkal tudtak résztvevőket elérni. Ebben az időszakban a személyes kapcsolatok és megszólítás bizonyult a leghatékonyabbnak a fogyasztók elérésében.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

2.2. LAKOSSÁGI VIZSGÁLATOK EREDMÉNYEI A FELNŐTTKORI TANULÁS, FELNŐTTKÉPZÉS TÉRSÉGI MEGÍTÉLÉSÉRŐL

Amennyiben tehát az intézményektől a „fogyasztók" felé fordulunk, további konkrétumokat tudunk meg a térségi lakosságról. Egy komplex háztartáskutatás (N = 1250) alapján készült több olyan elemzés is (KAM 2005), amely a felnőttkori tanulás és felnőttképzés kérdéseit is vizsgálta a székelyföldi térségben. A legfontosabb eredmények szerint a térségben a megkérdezett lakosság fele vélekedett úgy, hogy a rendelkezésére álló képesítéssel és szakmai tudással már nem tartja magát versenyképesnek a munkaerőpiacon. Ezen felül további 33% volt, aki úgy vélte, hogy jelenlegi szaktudásával esélyei legfeljebb közepesek. Háttérváltozók tanulmányozása után a kutatók így következtettek: a térségi társadalom tanulásra van kényszerítve. A vizsgálat szerint a megkérdezettek fele ismerte fel a helyzetet oly módon, hogy úgy gondolja, rövid időn belül tanulna valamit, ezen csoportnak döntő hányada érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezett. De jósolható volt a tanulás szükségét/kényszerét felismerők fokozatosan növekvő aránya is. A felnőttképzés szükségességét az átlagnál is nyomatékosabban kiemelték az adatok, de az elemzés szerint a felnőttképzési intézmények szakmaisága, színvonala még nem tudta ezt maximálisan kiszolgálni. A kutatás egy további következtetése, hogy nem eléggé ismert a felnőttképzési rászorultság minden háttértényezője, a továbbképzésre szorulók és vállalkozók csoportja meglehetősen heterogén, akiket hasonlóvá tesz a kényszerű társadalmi helyzet, de mégsem lehet egységes csoportnak tekinteni őket. A képzésre szorulók esetében – az elemzés szerint – a képzés azt a célt szolgálhatná, hogy még néhány évig benntartsa őket a munkaerőpiacon, tehát a rövid lefolyású, gyakorlatias, ingyenes vagy olcsó képzési tartalmak kapnának prioritást (ennek a csoportnak egyébként a felnőttképzés követelményrendszere is túlságosan magas). A képzésre vállalkozók mobilisabbak, tanulást vagy külföldi munkát is vállalnának, nekik a képzés többféle lehetőséget is hordozhat, lehet magasabb képzési követelményrendszerrel is fordulni feléjük.[7]

A fentebb említett eredményekkel összecseng egy újabb, 2011-es székelyföldi háztartások körében végzett reprezentatív adatfelvétel (N = 430) legtöbb eredménye (KAM 2011), bár kisebb változások nyomon követhetőek: a megkérdezettek

[7] Az elemzés tesz egy olyan megjegyzést is, amely szerint az 1940-1944 valamint a '70-es években a felnőttképzésnek, az ismeretterjesztések igen jelentős és hatékony intézményrendszere és gyakorlata alakult ki. Ez művelődéstörténeti tény, csekély mértékben befolyásolhatja a mai felnőttképzési gyakorlatot, amely ma gazdasághoz, térséghez, ágazathoz kapcsolódik. Nemzetiségi politika vagy kisebbségpolitikai cselekvések által nem igazán hozható létre egységes magyar felnőttképzési rendszer. A korábbi gyakorlatok legfennebb példaként szolgálhatnak, esetleg előzményként vagy referenciaként a mai felnőttképzési intézmények működésében az öndefiníció vagy eszmeiség meghatározásakor támaszpontot jelenthetnek (lásd a Kalot Egyesület vagy a Pro Educatione Egyesület), de szerepük kimerül ennyiben.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
CC BY NC ND

35%-a vett már részt valamilyen iskolán kívüli képzésben, többnyire önköltségen, hisz a munkahely továbbra is keveseknek finanszírozta a tanulását. Háromból két személy úgy vélekedik, hogy eredményes és érdemes volt tanulnia. 2011-ben sokkal többen értenek a számítógép kezeléséhez, idegen nyelvet viszont továbbra is viszonylag kevesen beszélnek. A válaszadók közel fele (azaz nagyobb arány, mint a korábbi adatfelvételnél) kedvezőtlennek ítéli meg a képzettségének és végzettségének megfelelő munkaerőpiaci esélyeket. Különösen a fiatalok azok, akik érzékenyen reagálnak ezekben a kérdésekben. Így fontosnak tartottuk egy, a fiatalok munkaerőpiaci integrációját vizsgáló Hargita megyei léptékű kutatás (N = 1000) eredményeit is röviden említeni[8]. A fiatalok munkaerőpiaci boldogulása (amelyen főként azt értjük, hogy szakmai és személyi adottságaik jól hasznosulnak, számukra szakmai karrierlehetőségek nyílnak a térségben, és azonosulni tudnak mindezekkel a helyi léptékű folyamatokkal) több formában is segíthető, a kutatás során explicit igényként merült fel, hogy jó lenne, ha több gyakorlati tárgy vagy foglalkozás lenne az iskolákban, ami felkészíti a fiatalokat a munkaerőpiacra, a munkahelyekről több naprakész információ szükséges (tanácsadói szolgálat, nyílt napok munkahelyeken, találkozók sikeres fiatalokkal, különböző tréningek). Ezeket a megkérdezettek 60%-a igényli. A válaszolók 22%-a többnyire csak akkor tanulna tovább, ha a munkahely követeli, 14%-a semmiképp, és 13-16% közötti azok aránya, akik akár új szakmát, tanfolyamot, egyetemi alapképzésre, mesterképzést is végeznének. Bizonyos szintű tanulási érdeklődést és affinitást jeleznek az adatok, a cégvezetők körében (N = 200) végzett vizsgálat azonban nem mutat túl kedvező képet: a paternalisztikus értelmezési modellben egy anakronisztikus fiatalság-kép jelenik meg, amely ma válaszfal a generációk között. A munkaadók a saját maguk által szervezett versenyvizsgában bíznak, számukra fontos a fiatal jelentkezőről való személyes véleményalkotás lehetősége, amely az önmaguk túlbiztosítását célozza. Kedvező viszont, hogy van együttműködési hajlandóságuk arra, hogy a fiatalok felkészítésében oktatási intézményekkel együttműködjenek, a fiatal munkavállalókkal való találkozási felületek minőségi és mennyiségi megváltoztatásán dolozzanak. A kutatók a fiatalok munkaerőpiaci szerepvállalásának támogatása kapcsán még azt a következtetést fogalmazzák meg, hogy térségi szinten nincs fejlődési tartalék, amelyen tovább dolgozva lehetne gyorsan változást elérni és az integrációt segíteni. Teljesen új, alulról építkező beavatkozásokra van szükség.

A térségi családokra is csak kis mértékben lehet számítani egyelőre ezekben a folyamatokban. A családok térségi helyzetét vizsgáló elemzések szerint (N = 800) Székelyföldön a családok 80-85%-a mondja, hogy saját helyzete „átlagos". Ez a minősítés egy endogén térségi mérce[9], amely két dolgot jelent: a háztartások működé-

[8] KAM munkaanyag 2013.
[9] KAM munkaanyag 2013.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
CC BY NC ND

sében nincsenek komolyabb zavarok, de előrelépési lehetőségek sem. Ez egyelőre nem kedvező a tanulás, illetve tanulásra ösztönzés szempontjából, itt továbbra is az egyéni, családi életpályák alultervezettsége figyelhető meg. Vannak azonban kedvezőbb folyamatok, amelyek hosszú távon a tanulásra ösztönzésben is hozhatanak változásokat. Nehéz helyzetekben például a családok ma már nem feltétlenül csak fogyasztás-visszafogással válaszolnak, hanem strukturális változást hordozó gyakorlattal is, ami az identitáshoz, illetve társadalmi beágyazottsághoz kapcsolódik főként. Azaz nem kivárnak, hanem saját erőforrásaikat tekintve egy-két területen elkezdenek változni, így a családok egy része nem gyengül, hanem erősödik, ami lehet majd ösztönzője a tanulási kezdeményezéseknek és folyamatoknak is.

3. Felnőttképzési helyzetkép Hargita megyei vizsgálatok tükrében

Ebben a fejezetben olyan kutatásokról van szó, amelyek kifejezetten a Hargita megyei felnőttképzés szereplőire és folyamataira irányultak. A különböző vizsgálati módszerekkel készült szakmai munkákból további részleteket ismerhetünk meg a felnőttképzés térségi működéséből.

3.1. A FELNŐTTKÉPZÉS INTÉZMÉNYES SZEREPLŐI

A térségi kezdeményezések és felnőttképzési szervezetek meglehetősen önálló, egyedi utakon járnak. Ennek következtében a felnőttképzési szervezetek/intézmények és programok jelentős mértékben atomizáltak, a szaktudás szintje sok esetben kérdéses, az infrastruktúra esetleges, a képzési gyakorlat majdnem kizárólag csak az éppen aktuális igények teljesítésére törekszik, de a szolgáltatókat tekintve is messze elmaradnak ezek az intézmények a nagyobb képzési szereplők mellett (Papp Z. 2005). A helyzetet jól érzékelteti az, hogy a székelyföldi térségben nincsenek a szó szoros értelmében vett „profi" felnőttképzési intézményi szereplők. A legtöbb térségi felnőttképzési intézmény az EU humánerőforrás fejesztési támogatásaiból érdemben nem részesült, a térség felnőttképzési szervezetei nem aktív szereplői a szakpolitikai szabályozási folyamatnak, a térségi szakágazati tevékenységek vagy fejlesztések rendszerint a központi utasítások „fentről" való megérkezése, kihirdetése után kerülnek alkalmazásra (top-down működési modell)[10].

Konkrétan a Hargita megyei felnőttképzési szervezetekre/intézményekre térve, azok számát csak becsülni tudjuk, irányadó viszont az az adatbázis, amelyet a fel-

[10] Ez a „követő" magatartás nyilván nem csak a felnőttképzés terén mutatható ki, hiszen a legtöbb szakpolitikai, társadalomfejlesztési területen a kisebbségi közösség nem részese az országos folyamatok vagy szabályozások kialakításának, hanem alkalmazója (vagy: az 1989 előtti modell szerint: végrehajtója).

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

nőttképzésért felelős országos tanács és a Munkaerőelhelyező Ügynökség hatásköre alá tartozó megyei hivatal vezet. Ez az adatbázis a megye akkreditált felnőttképzési programjainak a „tárháza". Ennek alapján a felnőttképzés megyei szereplőiről a következőket tudjuk.

Egy korábbi elemzés szerint (Kiss 2009) Hargita megyében 2004–2008 között 151 felnőttképzési programra kértek akkreditációt, az igénylő intézmények 36%-ban cégek, vállalkozások, 29%-ban civil szervezetek és 35%-ban költségvetési intézmények voltak.[11] Ez utóbbi csoporton belül nagyobb részben közoktatási intézmények szerepeltek. Az akkreditált programok nagyobb része (71%) szakképesítő program volt.[12] Jelentősen kevesebb specializálódás (szakosodás) célú és bevezető (vagy betanítási) felnőttképzési programot akkreditáltak. A tartalmukat tekintve ezek a programok nagyobb részben valamelyik iparághoz tartozó ún. műszaki-ipari jellegű szakképzések voltak (pl. kőműves, ács, lakatos, hegesztő), illetve mezőgazdasági és feldolgozóipari szakképzések voltak (pl. mezőgazdász, állattenyésztő, gyümölcstermesztő, pék, hentes). Ugyanakkor számottevő még a nyelvi és info-kommunikációs kompetenciákra irányuló képzések aránya (számítógépkezelői tanfolyam, idegen nyelv, kommunikációs tréning), és a szolgáltatási szektorhoz tartozó képzések is (például fodrász, biztosítási ügynök, humán erőforrás menedzser). A felnőttképzési szervezeteket tekintve ebben az időszakban már megtalálhatóak olyan intézmények, amelyek több képzési programot is működtettek párhuzamosan, a vizsgált időszakban ezek arányosan oszlottak el civil szervezetek, cégek és költségvetési intézmények között. Ezek a szereplők ekkor már a több éves képzési múlttal rendelkező jelentősebb képző intézmények, amelyek a megyének főként két településére – Csíkszeredára és Székelyudvarhelyre – lokalizálódnak. A felnőttképzési szervezetek jelentős része városra koncentrálódik, így Hargita megyében a legtöbb felnőttképzési programot Csíkszeredában, Székelyudvarhelyen és Gyergyószentmiklóson hirdetik meg. A megye kisebb városaiban, valamint a vidéki településeken jelentősen kisebb számban találunk felnőttképzési programokat, bár ma már több térségi felnőttképzési szervezet is „kiviszi" képzéseit akár vidéki településekre is. Helyi szintű felnőttképzési kezdeményezés – tapasztalatunk szerint – kevés van, és azok sem igazán életképesek.

A képzési jegyzék megyei adatbázisának egy második, 2011 áprilisában végzett elemzése is megvalósult, amelyből az derült ki, hogy a 2008-ig lejárt akkreditációk[13]

[11] Ez a megoszlás nagyvonalakban követi az országos tendenciát, amelyben – ebben a periódusban – az akkreditált képzési programok 51%-át cégek, vállalkozások, 20%-át civil szervezetek és 29%-át költségvetési intézmények működtetik.

[12] A felnőttek szakképzése a romániai szabályozás szerint lehet: bevezető képzés, szakképesítés, továbbképzés (tökéletesítés), specializálódás és átképzés.

[13] A program-akkreditáció 4 évre érvényes, amennyiben annak lejárta után is teljesíti a képzésért felelős szervezet a szükséges feltételeket, újra igényelheti az akkreditációt.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6

után a frissített adatbázisban 153 program szerepel – tehát a felnőttképzési programok iránti akkreditációs igény nem csökkent, bár jelentős növekedés sem látható. Tekintettel a gazdasági válság jelenségére, amelyet 2009–2010-ben a felnőttképzési programok működtetői is érzékeltek (Kiss 2010), ez a „szinten tartás" vagy stagnálás akár pozitívumként is értelmezhető. A 2006–2010-es periódusra vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy továbbra is a cégek, vállalkozások működtetnek vagy indítanak képzéseket (az adatbázisban megjelenő felnőttképzési szervezetek között arányuk 42%), a civil szervezetek és költségvetési intézmények valamivel kisebb számban vannak jelen. Ez minden bizonnyal tulajdonítható a gazdasági válság okozta nehézségeknek is, de akár annak is, hogy a humán erőforrás fejlesztésére megjelenő EU-s források ismételten felszínre hozták és/vagy megerősítették a felnőttképzés piaci alapú ún. „biznisz" vonalát/tulajdonságát.

A képzések tárgyát illetően továbbra is jellemzőek a műszaki-ipari szakképzések, de a különböző nyelvi és infokommunikációs kompetenciák fejlesztését megcélzó programok is. Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy bővül, és egyre sokszínűbbé válik a szolgáltatási szektorhoz kapcsolódó képzési kínálat (beteggondozó, fotó, marketing, kulturális intézményvezető, projektmenedzser, projektigazgató, képző-előadó, ceremóniamester, lakberendező stb.). Továbbra is jellemző, hogy a megye két nagyobb városára koncentrálódnak ezek a képzések, ugyanakkor azt is tapasztalhattuk, hogy az egyes felnőttképzési intézmények törekednek képzéseikkel a vidéki településeken is megjelenni. Ez a fajta „mobilitás" mintegy lehetőség a vidéki lakosság, de a felnőttképzési intézmények számára is.

Az országos adatokkal összevetve a Hargita megyei akkreditált felnőttképzési programok jellemzőik alapján a középmezőnyben találhatóak, és a megyei képzési programok elemzése alapján az is elmondható, hogy a szolgáltatók típusa, a képzések száma, képzések típusa stb. tekintetében a megyei felnőttképzési intézmények alapvetően követik az országos tendenciákat.

A fenti információk csak azokra a képzési programokra vonatkoznak, amelyekre az adott intézmények akkreditációt kértek. Ezek mellett azonban további felnőttképzési programok széles kínálata jellemző a térségben, különösen a non-formális képzési formák egyre gyakoribbak, illetve számszerűleg is gyarapodnak az olyan programok, amelyek a felnőttek jól meghatározható célcsoportjaihoz (nők, anyák, háztartásbeliek, gazdák, stb.) szólnak, és állandó jelleggel szerepelnek a felnőttképzési kínálatokban.

3.2. SURVEY KUTATÁS A FELNŐTTKÉPZÉSBEN

Survey vizsgálat keretében (N = 625) Hargita megyében 2009/2010 telén a felnőttkori tanulásnak a következő témaköreit vizsgáltuk: jelenlegi helyzet (iskolai végzettség, munkaerőpiaci helyzet), az iskolán kívüli képzési rendszerben szerzett eddigi

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

tapasztalatok, a jövőbeli (iskolarendszeren kívüli) továbbtanulási tervek, munkaerőpiaci szerepvállalás és továbbtanulás, felnőttkori tanulás, munkaerőpiaci vonatkozású kérdések: szakterületek és kompetenciák, munka-tapasztalatok és a munkanélküliség kérdése. A kutatási eredmények összegzése alapján (Kiss 2011) az alábbi megállapítások és következtetések fogalmazhatóak meg.

A fiatalabb korcsoportok (városiak, nők) nagyobb aktivitása figyelhető meg a felnőttkori tanulásban. Az, hogy a legtöbb felnőttkori tanulási tapasztalatot a kérdezést megelőző évben szerezték a felnőttek, azt jelzi, hogy a felnőttképzés területén is felgyorsulnak a folyamatok, egyre inkább előtérbe kerülnek a felnőttképzés kínálta lehetőségek, a fogyasztás mértéke (a felnőttképzésben való részvétel) lassan növekedik. Az aktív, továbbtanuló vagy tanulást tervezők csoportját alapvetően a magasabb iskolai végzettségűek alkotják, de a középfokú végzettség is ösztönző tényező. A tanulási igények sokfélék és szerteágazóak (mind a fizikai, mind a szellemi munkához kapcsolódó igények jelen vannak). A rászorultság, munkaerőpiaci helyzet, de a hiányosságok pótlásának ösztönzői egyaránt működtetik ezeket. A felnőttkori tanulás nem csak a szakmában, szakterületen, hanem új érdeklődési területeken is működik, jelezve a több lábon állás (kényszerből vagy saját döntésből) térségi jelenségének működését. A munkaerőpiaci tapasztalatok (munkanélküliséggel, munkanélkülieknek kínált továbbképzésekkel, munkahelyváltással kapcsolatos tapasztalatok) összességében véve meg is követelik a több lábon állást. Az érzékelhető hiányosságokra a tanfolyamok, szakmai továbbképzések megoldást jelenthetnek. Alapvetően azonban a nyelvi és infó-kommunikációs kompetenciák fejlesztése lenne célszerű. A felnőttképzésben való részvétel eredményesnek bizonyul (felhasználható tudás, diploma, kapcsolatok), ezek kedvező tapasztalatok, amelyek lendületet adhatnak a felnőttképzésben való további részvételnek, erre valószínűleg lehet tovább építeni. Működnek azonban azok a mechanizmusok, amelyek az egyenlőtlenségeket fenntartják (vidéken kevés képzés zajlik, az alacsony jövedelműek kevésbé vesznek részt, a munkaerő-elhelyező ügynökségek kínálta képzések nem működőképesek stb.). Tanulási motívumoknál párhuzamosan működnek egymás mellett az egzisztenciális (erősen munkaerőpiaci vonatkozásban) és az érdeklődési (önfejlesztési) típusú ösztönzők. A tanulási aspirációk a szakmai vonalú ismeretgyarapítás, a munkaerőpici helyzet biztosítását célozzák meg, a motivációk és a célok is alapvetően az érdeklődés, az előrelépés, a szakmai vonalú tőke(fel)halmozás irányába mutatnak. A nehézségek – úgy tűnik – „kezelhetőek", alapjában véve pozitívak a felnőttképzésben szerzett tapasztalatok (hasznosak és hasznosíthatóak a képzésen tanultak, hasonlóképpen a diploma, de a kapcsolatok is). Ha minden feltétel adott lenne, akkor jelentősen nagyobb lenne a tanulás iránti érdeklődés, ez mindenképpen pozitív jelzés, hiszen a tanulás értékének megítélését jelzi. A felnőttkori tanulás alapvetően az egyének, családok számára hordoz anyagi terheket. Természetesen vannak (EU humán erőforrás fejlesztési támogatások révén elsősorban) ingyenes képzések is. Viszont biztató, hogy – bár a munkahelyi képzésnek nincs számottevő hagyománya

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6

– a tanuló felnőttek képzési költségeit gyakran a munkaadók átvállalják. A munkahelyi környezet szolgáltatja – közvetetten vagy közvetlenül – a felnőttek számottevő csoportjának a tanulási lehetőségekkel kapcsolatos információkat, de az ismerősök és az oktatási intézmények (népszerű térségi felnőttképzési intézmények) is közrejátszanak ebben. A tapasztalatok alapján a továbbtanulási tervek jelentős része próbál a munkaerőpiaci feltételekkel, követelményekkel harmonizálni (habár ez még nagyobb részben a munkaerőpiacon maradás minimum feltételeinek a teljesítését jelenti inkább). A megkérdezettek hosszú távú terveit tekintve azonban azt láthatjuk, hogy a felnőttkori tanulás és felnőttképzés kérdéseiben visszaérünk a „tipikus" térségi problémákhoz. A változás még nem trendszerű, a váltás ugyanis nem megy olyan könnyen, mint gondolnánk, nincs is meg rá minden feltétel. És úgy tűnik, nem feltétlenül akarnak a megkérdezettek intenzíven cselekedni, sokkal inkább a fokozatosan építkező (inkább még lassú) szakmai előrelépéseket célozzák meg.

3.3. INTERJÚS KUTATÁS A TÉMÁBAN

2009–2010-ben egy interjús vizsgálat is megvalósult Hargita megyében felnőttképzési szereplők körében. 19 olyan beszélgetés készült költségvetési intézmények, civil szervezetek és cégek körében, amely rávilágít a felnőttképzési programok működésének térségi sajátosságaira (Kiss 2011). A félig strukturált interjú legfontosabb kérdései a következőkre vonatkoztak/kérdeztek rá: a képző intézmény múltjának rövid történeti áttekintése, működtetett képzések, a képzések indításának indoka, a keresleti oldal magatartása, célcsoportok meghatározása, szervezeti erőforrások helyzete, szakmai kapcsolatok, a felnőtt tanuló magatartásának jellemzői, jövőbeli tervek a felnőttképzés terén.

A felnőttképzésbe implikálódó civil szervezetek közül többen is már a '90-es évek elején elkezdték civil szervezeti tevékenységüket, amelyen belül kialakult a képzés, mások konkrétan képzési céllal indultak a 2000-es évek elején. Társadalmi beágyazottságuk, kapcsolatrendszerük, néhol a támogató háttérintézmények, pályázati tapasztalataik valamelyest kevésbé teszik ki a piaci verseny kihívásainak őket, összevetve néhány vállalkozás esetében tapasztalható, a piaci verseny és több háttértényező hatására létrejövő instabilitással. A legbiztosabb helyzetben a költségvetési intézmények (azaz a közoktatási intézmények) vannak, bár esetükben a felnőttképzési programkínálat sok esetben nélkülözi a kreativitást, kapcsolatépítést, igényfelmérést, rugalmasságot.

A kezdeti tapasztalatok kérdéskörébe tartozik, hogy egyes intézmények, miközben az oktatói, előadói, program-szervezői munkaközösséget kialakították, fontosnak bizonyult a belső továbbképzés, elsőként a munkatársak tovább- vagy átképzése, az intézmény szakemberei részére a továbbképzés, a tréneri képesítés, felkészítés. Az intézményi humán erőforrás fejlesztése kapcsán ezek a lépések azt eredményez-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

ték, hogy ma már továbbképzéseket, specializációkat lehet kezdeményezni, illetve ezzel a humán erőforrással újabb képzések fele is lehet nyitni.

Egy idő-íven tekintve a térségi felnőttképzési intézmények tevékenységét, azt láthatjuk, hogy mintegy ciklikusan ismétlődő átalakulási folyamatok, reform-periódusok jellemzőek. Pozitív és negatív átalakulási szcenáriókra egyaránt van példa. A változást mind a munkaerőpiaci tendenciák, mind pedig a tanulási lehetőségekben és színtereken tapasztalható tendenciák generálják. A ’90-es évek végén és a 2000-es évek elején nagyon intenzív periódusát élte a térségi felnőttképzés, a kérdezés időpontjában azonban több szálon is érzékelhető volt, hogy bizonyos képzéstípusok már kifutottak, telítődtek, ezért új programokban és megújított gyakorlatokban, valamint projektekben kell gondolkodni.

A szakszerű igényfelmérés érdekében néhány képző intézmény szociológiai felmérést is végez, mások informális kapcsolataik révén, illetve a képzéseik korábbi résztvevői által próbálják az újabb igényeket feltérképezni: mind a piacot (helyi, lokális szükségleteket), mind pedig a legfontosabb állami rendelkezéseket és globális tendenciákat megfigyelve alakítják a képző intézmények saját kínálataikat. Előfordul, hogy a képzési kínálat valamely központi állami rendelkezés vagy szabályozás hatására indul el. A kivárási stratégiát alkalmazó képzési intézmények támaszkodnak főként ezekre a lehetőségekre. A nyitott, aktív kezdeményező intézmények úgy vélekednek, hogy részben azokat a hiányokat kell pótolniuk a képzési programjaik által, amelyeket az oktatási rendszer nem kezel, ugyanakkor az újabb tendenciáknak megfelelően kell a helyi feltételekkel és szükségletekkel harmonizálni, az igényekre válaszolni. Úgy tűnik, nem igazán az élethosszig tartó tanulás kontextusában (vagy szlogenje mentén) gondolkodnak, sokkal inkább az életképességek megalapozását és megerősítését célozzák. Nem gyakori, de van rá példa, hogy a vidéki települések civil szervezetei felismerik az igényt, hogy a helyi lakosságnak, azon belül is bizonyos kompakt célcsoportoknak szükségük vagy igényük lenne továbbképzésre (háztartásbeli nők, diákok, fiatalok). Ezeknek a szervezeteknek fontos szerepe van abban, hogy a térségi lakossághoz még inkább közelebb hozzák a felnőttképzés lehetőségeit és gyakorlatát. A térségben ugyanakkor olyan felnőttképzési intézményeket is találunk, amelyek akár a térségiből kilépve regionális vagy országos szinten is tudják működtetni képzéseiket.

Az interjúk rávilágítanak arra, hogy a diploma, a bizonyítvány kérdése erős motivációs tényező a felnőttkori tanulásban. A bizonyítvány gyakran az alkalmazás, vállalkozásindítás feltétele vagy a könnyebb munkakeresés eszköze. Tehát egyfajta rászorultság, kényszer is, viszont nem „csak úgy” kell, hanem valamilyen konkrét hasznosítási cél van mögötte. A beszélgetések alapján körvonalazódnak további motivációs tényezők. A képzés által lehetőség nyílik a mobilitásra, vagy olyan foglalkozásokon való részvételre, amelyek érdeklik a résztvevőket. Motiváló tényező ugyanakkor az is, ha helyben van a képzés, és ha itt egy közösségi cselekvést vagy gyakorlatot kezdeményez (identitás-formáló, közösségépítő hatású a lokális szin-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6
www. metszetek.unideb.hu

ten). Interjúalanyaink a felnőttek visszajelzéseit emelik ki: alapvetően jó hangulatról, kedvező csoportdinamikáról, tartalmas együttlétekről számolnak be a felnőttek, akik kiemelik, hogy nagyon sokat tanulhattak egymástól, kapcsolatokat építhettek, segítették egymást a vizsgára való készülésben, a tanulásban. Az ilyen tapasztalatok kedvező impulzusokat adhatnak a felnőttképzési gyakorlatnak.

Összegzés

A tanulmány a felnőttképzés térségi helyzetét tekintette át a romániai rendszerváltást követő évtizedek társadalmi folyamatai, valamint a kapcsolódó szakmai elemzések alapján. Láthattuk, hogy viszonylag kevés szakmai elemzés áll rendelkezésre erre a célra. Mindazon szakmai elemzések alapján, amit felhasználtunk, azt mondhatjuk, hogy az elemzett időszakra a sokféleség és az esetlegesség jellemző (intézmények, szolgáltatások, tartalmak kínálata, társadalmi igények feltárása és kiszolgálása stb. terén), sok alkalmi, hosszabb-rövidebb ideig életképes kezdeményezéssel. Ezek a kezdeményezések nem kapcsolódnak egymáshoz, nem integrálódnak az egyéb térségi oktatási struktúrákba, és nem képeznek rendszert sem térségi, sem megyei léptékben. Ez az első két évtizedben kialakult „alap" mindmáig meghatározza a térségi felnőttképzés helyzetét, működését.

A térségi társadalmi folyamatok (munkaerőpiaci helyzet változásai, a tevékenységi szerkezet átalakulása, a képzések iránti igények diverzifikálódása stb. – lásd Laki – Biró 2001) alapján az látszik, hogy fontos lenne az átgondolt, tervezett, szakmailag támogatott felnőttképzési koncepció és gyakorlat. Egyelőre ilyen nem alakult ki az elemzett periódust követően sem. Mindazokra a térségi társadalmi problémákra, amelyek a felnőttképzés iránti igény és kényszer mögött húzódnak meg, egyelőre nincsen térségi vagy megyei léptékű szakpolitikai válasz. Mivel nem hangsúlyosan kisebbségi témakörről van szó, ennek a témának a támogatottsága nem jelentős a kisebbségpolitika szintjén sem. Mondhatjuk, hogy további kutatási feladatok vannak e téren, számos kutatási lehetőség rejtőzik még a felnőttképzésben.

Irodalom

Biró A. Z. – Csomortáni E. (szerk.) (2008): Kultúra – Térség – Jövőkép – Székelyföldi kultúrakutatások. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Kiss A. (szerk.) (2011): Felnőttképzés és fejlesztés. Hargita Népe Kiadó, Csíkszereda

Kiss A. (2008): A tanulás esélyei. Térség 2008/1. sz., 45–50.

Kiss A. (2009): Megyei felnőttképzési aktorok az Országos Felnőttképzési Jegyzékben. In: Bodó J. – Kiss A. (szerk.): Kultúra – kommunikáció – Innováció. Státus Kiadó, Csíkszereda: 115–123.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/6

Kiss A. (2010): A felnőttkori tanulás egy empirikus kutatás tükrében. In: Szép S. (szerk.): Doktorandus Fórum – Tanulmánykötet. CERMI, Iasi, 63–70.

Laki L. – Biró A. Z. (2001): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Európa Tanulmányok 6. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.

Oláh S. (szerk.) (2006): Térség és kultúra. Hargita Megyei Kulturális Központ. Alutus Kiadó, Csíkszereda.

Papp Z. A. (szerk.) (2005): Kihasználatlanul. A romániai magyar felnőttképzés rendszere. Soros Oktatási Központ, Csíkszereda.

Sava, S. (2008): Trends in Adult and Continuing Education in Romania, a country in transformation. REPORT 2/2008. https://www.die-bonn.de/doks/sava0801.pdf. Utolsó letöltés dátuma 2018. november 21.

Schifirnet, C. (1997): Educatia adultilor in schimbare. Fiat Lux, Bucuresti.

Munkaanyagok, kutatási jelentések

A LAM Alapítvány hitelnyújtási és képzési programjainak elemzése, 2001. Kutatási jelentés. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

Családok a székelyföldi térségben: identitás, jövőkép, társadalmi beágyazottság, 2013. Munkaanyag. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

Felnőttképzés – társadalmi háttér, lehetőségek és stratégiák, 2005. Munkaanyag. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

Fiatalok munkaerőpiaci integrációja Hargita Megyében, 2013. Munkaanyag. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

Iskola és térségi szerep. A Gyimesfelsőloki Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Teológia Líceum térségi szerepkörének komplex szociológiai vizsgálata, 2004. Kutatási jelentés. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

Székelyföldi háztartásvizsgálat – 2011. Kutatási gyorsjelentés. (Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja).

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

KÖZELKÉP – Tanulmányok

A vajdasági/délvidéki magyarok nemzeti identitása 1990-től napjainkig – II.

Irodalmi betekintés alapján

KOVÁCS TERÉZ[1] – KISS IGOR[2]

ABSZTRAKT

Tanulmányunk második részében bemutatjuk a vajdasági/délvidéki magyarok harmadik generációjának, az 1990 után színre lépettek nemzeti identitásának politikai-állampolgári és kulturális-történeti összetevőinek átalakulási folyamatait. A jugoszláv állam megszűnésével a vajdasági magyarok szerb állampolgárok lettek. Az új államhatalom ellenségesen viszonyult a vajdasági magyar kisebbséghez egészen 2014-ig, amikor az uralkodó szerb politikai elit politikai identitást váltott: oroszpártiból nyugat-európai párti lett. A magyar kormánynak a vajdasági magyaroknak nyújtott kulturális és gazdaságfejlesztési támogatásának a célja a szülőföldön való boldogulás és a nemzeti identitás erősítése volt. Akik támogatásban részesültek, azok előtt megnyílt egy pozitív jövőkép. A könnyített eljárással megszerezhető magyar állampolgárság nemcsak a magyarság összetartozásának tudatát, de az amúgy is nagymértékű népességfogyásban szenvedő délvidéki magyar közösség elvándorlását is felerősítette. Míg a továbbtanulási célú kivándorlás Magyarországra, addig a munkavállalás döntően Nyugat-Európába tart.

KULCSSZAVAK: határon túli magyarok, Vajdaság, politikai-állampolgári identitás, kulturális-történeti identitás, elvándorlás

ABSTRACT

In this second paper, we are attempting to demonstarte the changes in the political/citizenship-related and cultural-historical national identity of the Hungarian ethnic minority in Vojvodina. With the end of Yugoslavia as a country this ethnic minority became Serbian citizens. The new leaders of Serbia had an adverse view on this ethnic minority until 2014 when the Serbian political leaderership changed their political identity and favoured the West instead of Eastern-Europe.The financial aid provided by the Hungarian Government to the Hungarians living in Vojvodina, which targeted cultural and economic development in the area, aimed to better the life and strenghten the national identity of this ethnic minority. Those who received financial aid developed a better outlook on life. The possibility to acquire Hungarian citizenship easily

[1] Pécsi Tudományegyetem, BTK, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola vezetője.
[2] Pécsi Tudományegyetem, BTK, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola doktorandusza.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

strenghtened the Hungarian national identity of this minority and contributed to population decline. While people migrating to Hungary are primarily motivated by access to better education, others migrate to Western Europe for work.

KEYWORDS: Hungarian ethnic minority, Vojvodina, political/citizenship-related identity, cultural-historical identity, migration

Bevezetés

Tanulmányunk második része került az olvasó elé.[3] Mint tanulmányunk első részében már kiemeltük, számunkra a fő kérdés az, hogy a Trianon óta eltelt száz évben hogyan változott a vajdasági/délvidéki magyarok három nagy nemzedékének – a két világháború közöttieknek, a szocializmusban felnövőknek és az 1990 után színre lépőknek – a nemzeti hovatartozása. Tanulmányunk első része az első két generációról, ez a része pedig a harmadik, tehát az 1990 utáni nemzedékről szól. Pataki Ferenc nyomán elemzésünkkor abból indultunk ki, hogy a kisebbségi sorsban élők tudatában a nemzeti identitás két – a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti – része élesen elválik egymástól, de ideális esetben újra összeszerveződik úgy, hogy az egyik nem nyomja el a másikat. Vagyis a kérdés úgy is megfogalmazható, hogy ma hogyan lehet valaki jó szerb állampolgár úgy, hogy megtartja magyar kulturális-történeti identitását?

Kitérünk arra, hogy a nagy történelmi események, fordulópontok hogyan alakították e kisebbségi sorsban élő nemzetrésznek a politikai-állampolgári és kulturális-történeti identitását, továbbá, hogy milyen identitáspolitikák álltak e folyamat mögött a mindenkori magyar és jugoszláv/szerb államok részéről. Végül arra a kérdésre fogunk kitérni, hogy különösen a most vizsgált korban, hogyan és miért csökken drasztikusan a vajdasági magyarok száma. Úgy véljük, hogy ez a kérdés kisebbségi sorsban létkérdés a nemzeti identitás alakulása szempontjából is.

Tanulmányunk elsősorban az 1990 utáni szakirodalmi források másodelemzésére, összegzésére és szociológiai szempontú magyarázatára vállalkozik.

1.1. Az 1990-től kezdődő és napjainkig tartó időszak: „a traumák és újrakezdések korszaka”

1989-től kezdődően a szovjet blokk országaiban békés körülmények között, mély geopolitikai, gazdasági, társadalmi változások történtek. Jugoszláviában mindez véres etnikai háború közepette zajlott le. Ezek a változások a délvidéki magyarokat érintően az alábbi négy pontban foglalhatók össze: 1. kiütött a délszláv etnikai hábo-

[3] A tanulmány első része a Metszetek 2019/1-es számában olvasható.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

rú, amelybe a délvidéki magyarok is belesodródtak; 2. jelentősen megváltozott a magyar kormány határon túli magyarokkal szembeni politikája; 3. megjelent a vajdasági magyarok politikai önszerveződése, és elindultak az ideológiáktól mentes, valóság feltárására irányuló kutatások; 4. a korszakban drasztikusan felgyorsult a vajdasági magyarok népességfogyása.

Mindezek a gyökeres változások befolyásolták a délvidéki magyarok élethelyzetét, amelyek döntő hatással voltak többek között nemzeti identitásuk politikai-állampolgári és nemzeti-kulturális összetevőinek alakulására is.

1.2. A vajdasági magyarok belesodródása a délszláv etnikai háborúba és Magyarország határon túli magyarok iránti politikájának megváltozása

A pártpolitikában a nagy szerb nemzettudat szüntelenül jelen volt, csak nem mindig tudott kifejezésre jutni. 1987-ben azonban elszabadultak a heves szerb indulatok. A nemzetiségi, de még a vajdasági köz- és állampolitikai intézmények egy részét, vagy azok helyi irányítását megszüntették és Belgrádba vitték, illetve finanszírozásukat jelképessé tették, a szerb társadalom minden rétegét nemzeti gyűlöletre uszították. A magyarokat tömegesen bocsájtották el az állami vállalatoktól, a közigazgatásból és a közintézményekből. Eltörölték a kétnyelvűséget és bevezették az államnyelvet és írást a közhivatalokban és közintézményekben (Mirnics 1998). Az iskolákban, ahol eddig minden osztályteremben a falról Tito fiatalkori képe „nézett" a diákokra, lecserélték, és helyére a nagy szerb jelképek kerültek. A balkáni fegyveres háború 1990-től 2000-ig tartott. A vajdasági magyarokra traumaként hatottak a háborúval járó borzalmak: a katonai behívók, a harctérről érkező halotti jelentések, a fiatal férfi családtagok külföldre, elsősorban Magyarországra menekülése[4], a félelem, továbbá az életszínvonal drasztikus csökkenése. A katonaköteles korú férfiak életének közvetlen fenyegetettsége mellett a vajdasági magyarok közössége megtapasztalhatta, mit jelent magyarnak lenni, ugyanakkor más nemzet hazájáért meghalni. „*Az 1991–95 közötti délszláv háborúk a magyarságot különösen súlyosan érintették – a szerb nacionalista vezetés ugyanis ágyútölteléknek kívánta felhasználni a nemzeti kisebbségek fiataljait.*" (Sebők 2001: 385)

A korábbiakban szó volt róla, hogy a helyi magyaroknak 1989-re már lassan kiépült a jugoszláv politikai-állampolgári identitásuk, de a kirobbant háború nyomása alatt majd látni fogjuk, gyorsan megszabadultak ettől az identitásuktól. 1992. április végén Oromhegyesre, az alig kétezer fős, 90 százalékban magyarok lakta faluba 200

[4] „A magyarországi adatok elemzése alapján az 1991–2002, tehát „a két népszámlálás közötti időszakban, tartósan Magyarországra telepedett le legalább 20 ezer magyar, s a 40 ezer menekült egy része is bizonyosan itt maradt." (Sebők 2003: 133) Tehát a délvidéki magyarok nagy része rokonokhoz, ismerősökhöz jött, és munkát vállalt. Ezt követően értékesítette az otthoni ingatlanát, árát áthozta és integrálódott a magyar társadalomba.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

körüli katonai behívó érkezett, és ez azt jelentette, hogy a hadköteles férfiak legalább felének a baranyai harctérre kellett volna vonulnia. A helyi egészségházban dolgozó hét nő úgy érezte, hogy valamit tenni kell ez ellen, és az ő ötletük volt, hogy hívjanak össze egy falugyűlést. A falugyűlésre május 10-én került sor, és azon már megjelent, az azt megelőzően létrejött magyar párt néhány jeles országgyűlési képviselője is[5]. Falugyűlés közben a falut körülvették páncélos járművekkel. *„A katonák meg nem tudták mit kell csinálni. Sőt, elmesélték neki, hogy minden lőfegyver élesre van töltve és a parancsot várják, hogy mikor kell lőni.”* (Rácz 2018: 145) A falugyűlésen a résztvevők követelései között szerepelt, hogy vonják vissza a mozgósítási parancsot, hogy hazajöhessenek azok, akiket már a frontra vittek, és hogy a külföldre menekültek büntetlenül hazatérhessenek. A tűzparancsot nem adták ki végül[6], és a páncélos járművek visszavonultak Szabadkára, ahonnan jöttek. Ennek a sikeres ellenállásnak a híre sok szimpatizánst szerzett otthon és külföldön egyaránt és jelentős anyagi támogatás is érkezett[7] (Thomka – Kurcz – Tóth 2010, Vígi – Zsoldos 2017). Nagyon fontos kiemelni, hogy *„az oromhegyesi mozgalom fő érve a sorozás ellen az volt, hogy a falubeli férfiak magyarként nem akarnak részt venni a szerb nemzet nevében és Szerbia területi érdekeiért vívott háborúban. […] Nem a háború tehát az, amit a mozgalom résztvevői erkölcsileg nem tartottak legitimnek, hanem a vajdasági magyarok részvétele a Szerbia érdekeiért vívott háborúban”* (Rácz 2018: 148). Azok a délvidéki magyarok, akik 1945 óta a hallgatásra voltak szocializálva, ezúttal egy kis vajdasági faluban – az egész vajdasági magyarságra kiterjesztve (Rácz 2018) – két dolgot nyilvánítottak ki. Először is, mindannak ellenére, hogy ők Szerbiában élnek, a szerbek háborúja nem az ő háborújuk. Másodszor, a háborúban való részvétel-megtagadás nemcsak politikai elveik okán, hanem elsődlegesen nemzeti önazonosságukból kifolyólag történik. A behívók megtagadása azt jelentette, hogy a szerb államhatalom nem számíthat arra, hogy a délvidéki magyarok, ha kell, akkor fegyvert fognak Szerbia területi érdekeinek megvédéséért, azért, mert – éljenek ők akár Szerbiában – nekik nincs szerb politikai-állampolgári identitásuk.

A délszláv polgárháború 1999-ben Szerbia, benne a Vajdaság NATO-bombázásával, illetve Slobodan Milošević[8] Hágai Nemzetközi Bíróság elé állításával ért véget. 1991–2008 között a történelmi Jugoszláv Szövetségi Köztársaság hét utódállamra

[5] A Vajdasági Magyar Demokrata Közösségről van szó, amelyre a későbbiek során térünk ki.

[6] A visszaemlékezők szerint a szerb parlamentben, a magyar párt színeiben ülő képviselők elmentek Miloševićhez és Csubela Ferenc képviselő – a szó szoros értelmében – addig verte az asztalt, mígnem Milošević kiadta a hadseregnek a visszavonulási parancsot.

[7] „Mindenképpen ki kell emelni a sok támogató közül az alábbi három személyt, hiszen ők adták a legtöbb pénzbeli támogatást. Ezek: Utasi Jenő atya, Tóthfalusi József a munkás plébánia papja, Tomin Slobodan kanizsai magánkereskedő és Bogdan Bogdanović velebiti földműves” (Vígi Zsoldos 2017). Mint a szövegből is kitűnik, az atyát leszámítva a másik két személy szerb ember volt, akik pénzüket adták a helyi magyarok kezdeményezésének támogatására.

[8] Slobodan Milošević (1941–2006) a délszláv háború elindításának fő szerb vezetője.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND

bomlott[9]. Közülük a továbbiakban témánk szempontjából a Szerb Köztársaságon belüli Vajdaság Autonóm Tartománnyal foglalkozunk[10]. A tartomány 1974–1988 között Belgráddal szemben széles autonómiával rendelkezett, ami nemcsak az ott élő magyarokat illette meg, hanem mellettük még a szlovákokat, románokat, ruszinokat, horvátokat és az államalkotó nemzet vajdasági szerb tagjait. A délszláv háború elsöpörte az autonómiát, amit a háború befejeztével részben és fokozatosan kapnak vissza a vajdaságiak, ez látványosan öt – szerb, magyar, szlovák, román és ruszin – nyelv hivatalos nyelvként való elismerésében nyilvánul meg.

1990-ben Magyarországon bekövetkezett egy mélyreható gazdasági-politikai átalakulás, amely a szakirodalomban rendszerváltásként vonult be (Ripp 2006, Romsity 2013), de hasonló átalakulások történtek az egész Kárpát-medencében, ahol magyar közösségek is éltek, tehát Romániában, az egykori Csehszlovákiában és részben még Ukrajnában is (Illés 2002). Abban a közegben, ahol a délvidéki magyarok éltek, még tíz, de bizonyos szempontból húsz évet kellett várni a gazdasági-politikai átalakulásra. Ez a lemaradás magával hozta az életszínvonalban – és a demokratikus emberi, benne a kisebbségi jogok megszületésben való lemaradást is.

A rendszerváltással, más egyéb változások mellett, megváltozott az anyaország szabadon választott politikai elitjének határon túli magyarokhoz való viszonya. Az új korszakban az anyaországon kívüli magyarokra egyfajta pozitív sokkoló hatással volt Antall Józsefnek 1990-ben a szabad választások eredményei utáni első tévényilatkozatában tett kijelentése, miszerint „*kormányfőként lélekben, érzésekben 15 millió magyar miniszterelnöke szeretnék lenn*i" (Magyar Idők 2018). Az azt követő három évtized alatt Magyarország határon túli magyarok iránti politikája hosszú utat tett meg. Ennek legfőbb állomásai csak címszavakban: a kulturális és oktatási támogatások, amelyek a kormányoktól függetlenül szinte folyamatosak voltak (itt külön ki kell emelni a műholdas Duna Televízió[11] létrehozását, amelynek legfőbb célja a határon túli magyarok tájékoztatása, a kulturális tér létrehozása a Kárpát-medencében), illetve 2001-ben a státusztörvény elfogadása. E felsorolt valamennyi intézkedés a határon túli magyarok kulturális-történeti identitásának a megőrzését szolgálta. Itt azonban megtört ez a folyamat: 2004. december 5-én népszavazás volt, ahol a magyarországi választópolgárok arról dönthettek, hogy támogatják-e olyan törvény elfogadását, amely lehetővé teszi, hogy a magukat magyarnak valló, de nem

[9] A tagköztársaságok és a Szerbián belüli Koszovó Autonóm Tartomány váltak önálló állammá az alábbi években: 1991-ben Szlovénia, Horvátország és Macedónia; 1993-ben Bosznia-Hercegovina; 2006-ban Montenegró. Ezután megszületett a Szerb Köztársaság és ezeket az országokat a világ elismerte, majd 2008-ban Koszovó is kikiáltotta függetlenségét. Koszovót csak a világ egyes országai ismerték el.

[10] A legutóbbi 2011-es szerbiai népszámlálás alkalmával azoknak a magyaroknak a száma, akik a Vajdaságon kívül (elsősorban Belgrádban) élnek, 2763 főt tesz ki. Ők alkotják a szerbiai összmagyarság 1,1 százalékát.

[11] A Duna Televízió első műsora 1992. december 24-én indult el. Később létrejött a Duna World is, azzal a céllal, hogy a világban szétszóródott magyarokhoz is eljuttassa a híreket és a kultúrát.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

Magyarországon élő és nem magyar állampolgárságú személyek kedvezményes úton kérhetik a magyar állampolgárságot. Az ügy – a határon túli magyar pártok kezdeményezésére – a Magyarok Világszövetsége által elindított sikeres aláírásgyűjtés lezárásával indult el (Bumm.sk [Szlovákiai magyar hírportál] 2014). A népszavazást megelőzően – a „jóléti sovinizmus" és „nemzetellenes" szlogenjeibe (Pap 2017) burkolt pártpolitikai csata folyt a népszavazást ellenzők és támogató pártok között. A népszavazás kimenetele azonban a magyarországi állampolgárok kezében volt. Az alacsony részvétel miatt a népszavazás eredménytelen lett. Minden egyes utódállamban ezt egységesen úgy fogták fel, hogy a magyarországiak nem tartják őket magyaroknak, vagyis kitagadták őket a nemzetből, sőt egyesek szempontjából a sikertelen népszavazás volt az igazi Trianon. Egy Magyarországon tanuló egyetemi hallgató 2011-ben erre így emlékezett vissza: „*Még egy eseményt mondanék, mégpedig 2004. december 5-ét. Ezt nem szeretném kifejteni részletesen, csak annyit mondanék róla, hogy a szavazás eredményének kihirdetése előtt az egész család a tévé előtt ült, utána pedig szótlanul kikapcsoltuk a tévét, és ment mindenki a maga szobájába aludni.*"[12] Ebben a kérdésben immár egy másik új kormány döntött. A parlament elé terjesztett 224/2010. (VIII. 4.) Korm. rendelet alapján a határon túli magyarok 2011-től a magyar állampolgárságot egyszerűsített honosítással is megszerezhetik (a köznyelvben ezt kettős állampolgárságról szóló törvénynek nevezik). A magyar parlamenti képviselők nagy többsége párthovatartozástól függetlenül ezt a törvényt megszavazta; 2015-ben kormányhatározat született arról, hogy az egyes határon túli magyar közösségeknek, megfelelő programok elfogadása után, a magyar kormány gazdaságfejlesztési támogatást is nyújt a szülőföldön való megmaradás és a nemzeti identitás megőrzése céljából. Ezzel a két lehetőséggel új helyzet állt elő, a határon túli magyarok szabadon dönthetnek arról, hogy szülőföldjükön mit kezdenek a kulturális-történeti identitásukkal.

Összegzésként elmondható, hogy a délszláv háború alatt a délvidéki magyarok gazdasági-társadalmi-politikai állapota, beleértve a kisebbségi helyzetet is, mélyen leromlott nemcsak a szocialista korszakhoz, hanem a posztszovjet országok helyzetéhez viszonyítva is. Ugyanakkor látványosan megnőtt a magyar kormányok határon túli magyaroknak nyújtott kulturális-oktatási, majd 2016-tól a gazdasági támogatása is, és mindez a délvidéki magyarok kulturális-történeti identitása a megerősítésének a lehetőségét szolgálja. Ebben az összefüggésben szimbolikus gesztusnak tekinthető, hogy a gazdasági támogatást a magyar kormány a határon túli magyarok közül először a vajdasági magyar közösségnek nyújtotta (Kovács 2018).

[12] Az interjút készítette: Nagymihály Zoltán, egyetemi hallgató PPKE.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

2. Politikai önszerveződés és kutatói intézmények létesítése

Köztudott, hogy ha egy közösség társadalmi-politikai válságba kerül – ez történt a délvidéki magyarokkal is 1990 után –, akkor megerősödnek a tradicionális értékek, mint például a hagyományok, a vallási értékek, de a közösségi identitás iránti ragaszkodás is (Papp 2005). Ezt a folyamatot Délvidéken két fontos tényező is segítette: egyrészt létrejött egy magyar párt, másrészt tudományos intézmények létesültek. A volt jugoszláv parlament 1990. augusztus 8-án megszavazta azt az alkotmánymódosítást, amely lehetővé tette, hogy az országban többpártrendszert vezessenek be. Ez alapul szolgált a magyar önszerveződésnek is, így került sor a Vajdasági Magyar Demokrata Közösség (VMDK) megalakulására. A pártalapítást a történelmi helyzet és a nemzeti-nemzetiségi viszonyok teljes elhidegülése tette szükségessé, az, hogy az országban eluralkodott az agresszív kisebbségellenes közhangulat és militáns magatartás. Mindez kezdte áthatni a társadalmi élet minden területét. A VMDK elnöke, Ágoston András levélben fordult a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához, amelyben felkérte, hogy kezdje meg a tudományos kutatásokat az 1944/45-ben több mint 20 ezer magyaron elkövetett vérbosszú okainak felderítéséről, hogy a vajdasági magyarság mint közösség megtudja önmagáról a teljes igazságot. A párt kezdettől fogva kiállt a magyarok – Szerbián belüli – személyi elvű autonómiája mellett, egyedüli pártként támogatta a békemozgalmakat és követelte a délszláv testvérháború beszüntetését. A szeparatizmus vádjával a szerb nyelvű médiák, tudósok és művészek, állami fórumok, uralkodó és ellenzéki pártok mind egységesen kampányoltak a VMDK ellen. 1990 decemberében megtartották az első szabad parlamenti választásokat, ahol a Szerb Szocialista Párt[13] földcsuszamlásszerű győzelmet aratott, a szavazatok 77,6 százalékát tudhatta magáénak. Ilyen körülmények között szinte csodának számított, hogy a VMDK a mandátumok 3,2 százalékát szerezte meg, és ez azt jelentette, hogy a 250 fős szerb parlamentben 8 helyet kapott. A VMDK-nak egyéni körzetekben csak a magyar többségű térségekben sikerült nyernie. Továbbá ott is, ahol összefogtak a horvátokkal, ez pedig Szabadkán volt. Szabadka a környező falvakkal együtt négy választókörzetet alkotott és a VMDK és a Vajdasági Horvátok Demokratikus Közössége megegyezett abban, hogy minden körzetben csak egy-egy jelölt – három magyar és egy horvát – indul. Ez után mindkét párt a saját szavazóit arra kérte, hogy ott, ahol nincs saját jelölt, ott szavazzanak át a másik párt jelöltjére (Kovács 1991). A terv bejött, de akkor még Szabadka lakosságának 40 százaléka magyar[14], 20 százaléka bunyevác és horvát, 17 százaléka jugoszláv, 15 százaléka szerb volt. A VMDK képviselői a köztársasági parlamentben felkészülten érveltek olyan esetben, amikor az európai elveken alapuló új szerb állam létrehozása volt

[13] A volt állampárt utódszervezete.

[14] Szabadkának 1991-ben 100 ezer lakosa volt. A 2012-es népszámlálás alkalmával a lakosságszám 141 ezerre nőtt és ezek közül 50 ezren (35,6 százalék) vallották magukat magyarnak.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

napirenden és ilyenkor élvezték is az ellenzéki képviselők tetszését, de ha bármilyen kisebbségvédelmi témában szólaltak meg, akkor kormánypárt és ellenzék egységesen fellépett ellenük[15]. A párton belüli belső viták és egyéni ambíciók felőrölték a VMDK-t és 1994-ben a kiváltakból létrejött a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ), majd időközben további kisebb magyar pártok is alakultak (Mirnics 2010). Napjainkra csak a VMSZ tudta megőrizni a szerb parlamenti jelenlétét. A szerb parlamenti választásokon 2014-ben hat, 2016-ban már csak négy képviselő jutott be a belgrádi parlamentbe. Ez utóbbi a mandátumok 1,5 százalékát teszi ki (Horváth 2016), és tegyük hozzá, frakciót is csak öt képviselő tud alakítani. Ettől függetlenül a párt megőrizte korábbi politikai befolyását, mert koalícióra lépett a kormányzó Szerb Haladó Párttal. A VMSZ elnöke, Pásztor István 2012 óta a vajdasági képviselőház elnöke. Ez a párt Magyarország és Szerbia között már egy jobb szellemiségű kapcsolatok közepette dolgozhat, ami kedvezőbb helyzetet teremt az ott élő magyaroknak. Ennek ellenére megállapítható, hogy minden körülmények között, a pártpolitikai megosztottságok és csatározások módfelett negatív hatással vannak a kisebbségi közösség érdekképviseleti lehetőségére. Többpártrendszerben minden magyar kisebbségi pártnak elsősorban az a célja, hogy politikai programja a délvidéki magyarok kulturális-történeti identitásának a megőrzését szolgálja. Ilyen programmal napjainkban a Kárpát-medencében csak a magyar választópolgárok szavazataira lehet számítani. Ugyanakkor kimutatható, hogy a pártcsatározások, pártosztódások a választópolgárok szavazásokon való távolmaradásához, illetve szerb pártokra való átszavazáshoz, és következésképpen a magyar képviseleti helyek arányának csökkenéséhez vezetnek. A szerb parlamentben a magyar érdekek képviseletét, magyar ügyek (oktatás, magyar helységnévtáblák és utcanevek, kárpótlás stb.) napirendre tűzését, megtárgyalását, érdekképviseletét csak a magyar párt részéről lehet elvárni.

A délvidéki magyar közösség politikai önszerveződésének folyamatában fontos állomás volt, hogy hosszas viták és egyeztetések után a szerb parlament 2009-ben elfogadta a nemzeti tanácsokról szóló törvényt.[16] A Magyar Nemzeti Tanács (MNT) jogköre a magyar nyelvű művelődés, tájékoztatás, nyelvhasználat és oktatás területére terjed ki és összességében a kulturális autonómia megvalósításának egyik formáját jelenti, és ezzel együtt közvetve ez is a nemzeti identitás kulturális-törté-

[15] Újvidéken sor került a Demokrata Párt és a VMDK helyi szervezeteinek eszmecseréjére. Ott miután a VMDK ismertette a programját egyik demokrata párti tag azt mondta, ez a program teljesen jó, ő egyetért vele, és bocsánatot kért, hogy ezt a véleményt nem mondhatja el a szimpatizánsainak, mert akkor azok őrájuk nem szavaznak.

[16] A nemzeti tanácsi listákra az szavazhat, aki előzőleg oda feliratkozott. A közel félmillió szerbiai kisebbség 22 közössége szavazhatott, ebből a legnagyobb lélekszámú a magyar volt. Közülük az első alkalommal, 2010-ben 129 ezer fő iratkozott fel, és így a Magyar Nemzeti Tanácsot azóta a lehető legtöbb, 35 fő alkotja, amelyek között az eddigiek során a legnagyobb számban mind a három választáson a VMSZ által támogatott jelöltek jutottak be. A szavazásokra négyévenként kerül sor, legutóbb 2018-ban lehetett nemzeti tanácstagokat választani.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND

neti összetevőjének a megőrzését szolgálja. Az MNT fontos szerepet vállal abban, hogy a szórvány térségekben megszervezi a gyerekeknek a legközelebbi településen lévő magyar iskolákba való napi szállítását, és odafigyel a kislétszámú magyar osztályok életben tartására. Miután az MNT kidolgozta az oktatásfejlesztési stratégiát, Újvidéken megépült az Európa Kollégium, ahol az ott tanuló egyetemi hallgatók ösztöndíjra pályázhatnak és ingyenes intenzív tanfolyamokat szerveznek nekik még a felvételi előtt a szerb nyelvtudásuk tökéletesítése céljából. Mint köztudott, elsősorban a tömbben élő magyar diákok jelentős része a középiskolás korban sem sajátítja el megfelelően a szerb nyelvet[17]. Ezért a tehetősebbek elmennek Magyarországra tanulni, a kevésbé tehetősek pedig nem lépnek be a felsőoktatásba. Ezt a folyamatot szeretnék megállítani azzal, hogy minden olyan fiatalnak próbálnak segíteni, aki szeretne továbbtanulni és felsőoktatási tanulmányai befejezése után a szülőföldjén maradni. *„Az MNT működését a szerb és a magyar kormány egyaránt támogatja anyagilag, 2010–2014 között 32–68% arányban. Magyarországtól kb. 2 milliárd forint, Szerbiától pedig 2 millió 652 ezer euro érkezett ebben az időszakban."*[18] A szerb kormány nyitottságát a magyar ügyek iránt a VMSZ 2010-es kormányzati szerepvállalása, és ezzel egyidőben Szerbia európai uniós csatlakozási szándékának megjelenése indította el. A szerb politikai elit tudja[19], hogy az európai uniós csatlakozásban a 28 EU-s tagállam közül a legnagyobb mértékben Magyarországra számíthat[20].

A szellemi élet fejlődése szempontjából fontos előrelépésnek számít többek között az, hogy Szabadkán 1991-ben megalakult a Magyarságkutató Tudományos Társaság (MTT)[21], amely tudományos civil szervezetként jött létre, de egyre inkább társadalomtudományi kutatóintézetté válik. Tagjai a vajdasági tudományos világ jeles szereplői, akik egyetemeken, más tudományos műhelyekben dolgoznak főállásban, és 1997 óta egy-egy kutatási projektre pályázhatnak, elsősorban az MTA határon túli magyarok kutatási programjainak támogatására szolgáló Domus Hungarica ösztöndíjalaphoz és egyéb magyarországi, valamint kisebb részben vajdasági kormánypályázatokhoz. Kutatási témáik a délvidéki magyarság kisebbségi helyzetéből adódó sorskérdések, mint az anyanyelvű oktatás stratégiai kérdései, autonómia, demográfia, identitáskutatás, munkaerőpiac-, ifjúság- és migrációkutatás. Saját könyvsorozatuk van, és konferenciákat szerveznek, amelyek segítik a helyi magyarok önismeretét. 2016-ban az MTT fennállásának 25. évfordulója alkalmából megjelenő

[17] Azért nem tanulnak meg szerbül, mert a szerb nyelv oktatásának módszere nagyon rossz az általános és a középiskolában is, a nyelvtanra helyezik a hangsúlyt és nem a beszédre. Azok, akik megtanulnak jól szerbül, azok rendszerint a szerb barátoktól, ismerősöktől tanultak meg beszélni. (Palusek 2015)

[18] Lásd: MNT weboldala: www.mnt.org.sr

[19] A szerb politikai elit körében vannak nyugatpártiak és oroszpártiak, a közöttük lévő ellentétek már többször heves összetűzésbe torkoltak.

[20] Erről lásd: Jadranka Josipovic, Szerbia európai integrációjáért felelős tárca nélküli miniszterének nyilatkozatát, a Prosperitati ünnepélyes szerződéskötésén.

[21] Lásd: MTT weboldala: www.mtt.org.rs.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

jubileumi kötet szerkesztői előszavában önmagukról a következőket fogalmazták meg: *„A Magyarságkutató Tudományos Társaság projektumai és kötetei gyakorlati haszonnal járnak. Már az is eredmény, hogy egy-egy kutatással többet és újat tudunk meg önmagunkról, a magyar közösségünkről, kisebbségi létünkről. Ennél azonban sokkal fontosabb az, hogy a közéletünk figyelmét ráirányítjuk egy-egy, a közösség fennmaradása szempontjából életbevágóan fontos jelenségre (asszimiláció, kivándorlás, képzettség, nyelvhasználat)"* (Gabrity Molnár 2016: 7). Ugyanebben a jubileumi kötetben Mirnics megfogalmazta a kutatók konkrét feladatát a magyarság gazdasági helyzetének javításában: *„A társadalmi változásokat továbbra is kutatni vagyunk hivatottak, különösen a magyarok pozicionálását a gazdasági szerkezetben. Korábbról bizonyított a szerbek túlreprezentáltsága az igazán jó munkahelyeken. Kisajátították maguknak az államigazgatást, a katonaságot/rendőrséget, az állambiztonsági pozíciókat, a társadalom és vagyonbiztosítást, a pénzforgalmat és ingatlanközvetítést. A magyarok ezekben a gazdasági tevékenységekben legfeljebb középfokú végzettséget igénylő munkahelyeken dolgoznak, osztályvezetők és alsóbb szintű főnökök. A magyar (önálló) értelmiségiek elsősorban a tanügyben és az egészségügy alsó szintjein vannak és jelentéktelen a szerepük a gazdasági élet szervezésében, az összetettebb irodai munkában. Annál inkább felülreprezentáltak mezőgazdasági magántermelőként. A kutatónak az a feladata, hogy ne csak megállapítsa, hogy a magyar népesség gazdasági szerkezete kiszorító jellegű, de azt is meg kell terveznie, hogy hogyan tudna a gazdasági tevékenységek peremrészeiből a prosperáló ágazatokba, új vállalatokba jutni."* (Mirnics 2016: 65) Munkájuk elterjedését gátolja, hogy kiadványköteteik nem találhatók meg a magyarországi könyvesboltokban, egyetemi könyvtárakban. További probléma, hogy a jelenlegi kutatók inkább az idősebb generációhoz tartoznak, és az utánpótlás biztosítása céljából szükség lenne állandó státuszra a fiatal, képzett szülőföldjük iránt elkötelezett fiatalok köréből. Az MTT-hez hasonló funkciót lát el Zentán az Identitás Kisebbségkutató Műhely és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Ezeknek az intézményeknek a „falai" közül kikerült tanulmányok, szellemi termékek segítenek abban, hogy a délvidéki magyar szellemi életet, benne a kulturális-történeti identitást is ne egyoldalúan csak az irodalom, hanem a társadalomtudományok széles választéka befolyásolja. Talán mégis az a legfontosabb, hogy ezekben az intézményekben folyó munkák – a szocializmus korával ellentétben – már mentesek a felülről vezérelt ideológiai befolyásolástól, és jó irányba segítik az ott élő magyarok kulturális-történelmi identitásának megerősödését.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

3.1. Tudományos diszkurzusok a nemzeti identitásról

A rendszerváltás után Magyarországon megjelent a nemzeti tudat tudományos vizsgálatának lehetősége és igénye. Ebben a munkában úttörő szerepe volt Gereben Ferencnek és Csepeli Györgynek, illetve az ő munkatársaiknak. Csepeliék a dél-szlovákiai és az erdélyi magyarok, illetve a magyarországi szlovákok nemzeti identitását vizsgálták. Gereben és munkatársai voltak azok, akik először 1992–1993-ban egy nemzetközi kutatás részeként vizsgálataikat kiterjesztették a határon túli magyarokra is. Majd ezt követően e témában külön-külön kutatásokat végeztek valamennyi kárpát–medencei magyar közösségben és ebben a sorban a vajdasági magyarok esetében az adatfelvétel 2000-ben, tehát a NATO-bombázások után és a miloševići rezsim utolsó hónapjaiban készült. Mint korábban szó volt róla, az ezt megelőző tíz év a vajdasági magyarok 1945 utáni korszakának a legnehezebb szakasza volt. A szerző kiemelte, hogy a magyar lakosság körében *„egyaránt megfigyelhetők a borúlátás és a megfélemlítettség, valamint a helytállás az identitáshoz és az identitást erősítő kulturális elemekhez (anyanyelv, vallás, anyanyelvi olvasáskultúra stb.) való ragaszkodás fokozott jelei.”* (Gereben 2002: 80) A felmérés kitért a magyarországi magyarok jellemzésére is. Bár a kérdésre a megkérdezettek csak fele válaszolt a *„csupa jó tulajdonságot megnevező 6%-ával szemben a kizárólag negatív tulajdonságokat említők 33%-ot képviselnek. A megnevezett konkrét tulajdonságok a vajdasági magyarok jelentős részének sértettségéről, megbántottságáról*[22] *vallanak.”* (Gereben 2002: 65) A kérdés további megvilágításához szolgáljon egy interjúrészlet, amelyben egy Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgató nyilatkozik: *„Érdekes tapasztalataim vannak ezzel kapcsolatban, mesélnék is néhány történetet. Több esetben kérdezték már tőlem, hogy mikor költöztek ki a szüleim Szerbiába, kérdezgették, hogy hogyan tanultam meg »ilyen szépen« magyarul – ezek voltak a teljesen tudatlan kategória. Megesett az is, hogy a kérdezőm állandóan arra volt kíváncsi, milyen atrocitások érnek bennünket. Ugyan nem mondta, de szinte horrorisztikus történeteket várt tőlem. Nem tudta elfogadni, hogy ha a származásunkról kérdeznek, akkor nem elsősorban a megaláztatásainkról szeretnénk beszélni.”*[23]

Gereben többek között a vajdasági magyarok történelmi tudatát is vizsgálta. Ennek során a kérdezettek spontán módon nevezhették meg azokat a személyeket – magyar és nem magyar történelemhez egyaránt tartozhattak –, akiket ők kifejezetten nagyra tartanak. A lista hasonló volt, mint Magyarországon és a határon túl bárhol másutt a megkérdezett magyarok körében. *„A vajdasági listának van azonban egy teljesen speciális, minden más régiótól eltérő vonása: az első helyen (akárcsak 1992/93-ban) Tito marsall áll, akit valószínűleg a zavaros jelen és a nosztalgikusan*

[22] Közülük legtöbben úgy fogalmaztak, hogy a magyarországiak *nem szeretik (lenézik) a vajdaságiakat.*

[23] Az interjút készítette: Nagymihály Zoltán 2011-ben, egyetemi hallgató, PPKE.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

megszépített múlt kontrasztja állított így előtérbe." (Gereben 2002: 68) A felmérésnek ez a része nem maradt visszhang nélkül a délvidéki értelmiségi körökben. Hódi (2003) egyenesen azonosságtudat-zavarnak nevezi a fenti jelenséget, míg mások az évtizedeken át kialakult adaptációs stratégia eredményét látják ebben (Mirnics – Nacsa 2011).

Papp Richard (2005) PhD dolgozatában, az ezredfordulón, elsősorban két bácskai, döntően magyarok lakta települési közösségben végzett kulturális antropológiai kutatásának fő kérdése az volt, hogy milyen szerepe van a vallásnak a délvidéki magyarok identitástudatának megőrzésében. Az egyik településen, Zentán, a magyarok szinte kivétel nélkül római katolikusok, míg az ott élő szerbek pravoszlávok, a másik településen, Bácsfeketehegyen, a magyarok reformátusok, a helyi montenegróiak és szerbek többsége viszont ateistának vallotta magát. Mindkét településen a magyarok alkotják a település többségét. E két településen a vallási különbségek egyúttal nemzeti különbségek is.[24] „*A kisebbségi környezetben a vallás* – írja Papp – *mint a kisebbségi kultúra integratív rendszere erősebb, mint többségi-társadalmi környezetben.*" (Papp 2005: 11) Ennek bizonyítására álljanak itt az egyik adatközlő gondolatai: „*Ma újra visszatalálunk lassan önmagunkhoz. Ezért van, bármi is jött ránk az utóbbi években, megmaradtunk. Igaz, sokan elmentek, legtöbben mégis maradtak. Miért? Mert volt mihez kapaszkodjunk. Mert még Tito és Milošević alatt is megőriztük az alapot: a nyelvet, a hagyományt meg a kereszténységet. Na, ha ezt nem is mindenki mutatta, mára már többen lettek újra vallásosak.*" (Hajnal – Papp 2007: 159–160) Papp a vallásosságnak mint kulturális rendszernek a vajdasági magyarság életében betöltött tartalmát is vizsgálta, és megállapította, hogy az államszocializmus időszakában a vajdasági magyar kultúrában kétféle értékrendszer alakult ki. Egyik a hagyományos értékrend, mely leginkább a vallásos tartalmak mentén fejeződött ki. Ezek csak az alapvető társadalmi szinten (a család, kisközösségek) élhettek tovább, mert az állami ideológia hatására, főleg a városokban, az egyházak és a vallásgyakorlás kiszorult a társadalmi élet nyilvános szféráiból. Ugyanakkor az egyház mint az etnikus határok fenntartója, tudatosan igyekezett a szakrális mellett a nemzeti identitást is átadni, például úgy, hogy a magyar ünnepeket megpróbálták a templomban is megtartani, hittantáborokban a magyar történelmet tanítani és a nyelvhelyességet javítani. Másik értékrend az ateista ideológia volt, ami az állami kommunista szocializáció révén jutott el az iskolákba és a közéletbe. Ennek elfogadási kényszere hatványozottan érvényesült a vajdasági magyarok esetében – az államnemzet tagjaihoz viszonyítva –, amennyiben ők a viszonylagos jólétre és a társadalmi pozíciók elérésére törekedtek. Negyven éven keresztül e kettős értékrendbeli hatás érte a vajdasági magyarokat, ami önmagában is konfliktushelyzet volt. Ellenben a délszláv

[24] Ez például azt jelenti, hogy Zentán, aki katolikus, az magyar, és aki pravoszláv, az meg szerb. A városban senki nem mondja például hogy katolikus karácsony van, hanem azt, hogy magyar karácsony van és fordítva, nem pravoszláv karácsonyról, hanem szerb karácsonyról beszél, magyar és szerb egyaránt.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

háború borzalmai közepette felértékelődött a vallási tradíció, a miloševići rendszer bukásával pedig az új szerb elit hatalomra kerülésével megnyílt a lehetőség a szabad vallásgyakorlásra. Mégis *„2001-ben az egyik zentai óvodában a karácsony közeledtével az egész zentai magyar társadalmat megmozgató vita kerekedett az óvónők között arról, legyen-e karácsonyi ünnepség, vagy – a közelmúlt hagyományaihoz a „szokásos" Télapó ünnepséget*[25] *tartsák meg.*" (Hajnal – Papp 2007: 157) De nemcsak az óvónők vitáztak, hanem 500-an írták alá a közös beadványban, hogy: *„Ne legyen jézus, télapóval ünnepeljék a Karácsonyt!"* (Hajnal – Papp 2007: 157) E vita napvilágra hozta egyrészt, hogy a vallásszabadság engedélyezésével a kettős értékrend még nem tűnt el automatikusan, másrészt hogy *„egyes családok nem tudták a másikról, hogyan éli meg a másik a saját kulturális tartalmait. Ehelyett feltételezték egymásról az azonos „néma", „rejtett" reakciót a többségi-társadalmi kényszerrel szemben. Többen úgy gondolták, hogy hozzájuk hasonló adaptációs mechanizmusok mentén élnek más családok is, így ezen konfliktushelyzet kapcsán sajátos módon nézhetett szembe a mikrotársadalom önmagával és különböző értékrendjével.*" (Hajnal – Papp 2007: 158) A hír a vajdasági magyar sajtó révén eljutott a bácsfeketehegyiekhez is, ahol mindezt nem értették[26], mert ott a vallási tradíció és a magyarság elválaszthatatlan volt egymástól, és ez olyan erős egységben működött, hogy az teljesen el tudta nyomni az állami kommunista szocializációt[27]. Miért történhetett meg mindez? A legfontosabb okok között kell említeni, hogy Bácsfeketehegy falu, és itt nem voltak magyar káderértelmiségiek[28], mert a közösség nagy része a földművelésből élt, tehát az államtól független egzisztenciával rendelkezett. Továbbá Bácsfeketehegyen született és élt Ágoston Sándor[29], aki Trianon után a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház megszervezője és hosszú időn keresztül nagytekintélyű püspöke volt. Utódainak már „könnyebb" volt az ő munkáját folytatni.

A Hajnal – Papp szerzőpáros szerint a vallás a jugoszláv kommunista korszakban külső hatásra is változott – azaz meggyengült –, de ennek ellenére továbbra is hatással van a kisebbségi tömbmagyarok nemzeti identitásának megőrzésére. A külső hatás az állami ateista ideológiától érkezett és ennek nyomán nemcsak hogy egyesek elfordultak a vallástól, hanem azoknak a hite is meggyengült, akik vallásosak ma-

[25] A „titói" és a majd a „miloševići" Jugoszláviában a hivatalosan a karácsonyt sem a magyarok, sem a szerbek nem ünnepelhették, helyette az új év ünnepe volt, amit összekötöttek a Télapó-várással.

[26] *„Nem értem, hogy miért vitáznak, hogy nincs karácsony, hogy Télapó van helyette, pedig ott mindenki magyar"* – mondta az egyik adatközlő (Hajnal – Papp 2007: 158).

[27] Mint tanulmányunk első részében láttuk (Lásd:11.lábjegyzet) ott a helyi magyar kommunista Zsáki József 1944-ben a magyarok vérengzéseit úgy akadályozta meg, hogy a szerb partizánok elé állt és kijelentette: csupán az ő kivégzése után következhetnek a többiek

[28] Pozicionált értelmiségieknek hívja őket Hódi, akik a saját sikeres politikai-ideológiai szerepvállalásuk miatt igyekeznek a magyarságot elriasztani múltjuktól, hagyományaiktól és akik ezért a külső ellenségnél is jobban járulnak hozzá a délvidéki magyarság felmorzsolódásához és asszimilációjához (Hódi 2008).

[29] Ágoston Sándor (1882–1960).

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND

radtak. Zentán a – szerb és magyar – papok, illetve Bácsfeketehegyen a lelkész ezt szomorú tényként adták elő.

A fent vizsgált bácskai magyar települési közösségek olyan térségben fekszenek, ahol a vajdasági magyarság többsége él, viszont Papp Richard és Hajnal Virág kutatásukat kiterjesztették egy harmadik településre, Dobradóra is. Ez már a fentiektől eltérően nem a magyar környezetben található, hanem egy kis „sziget" a szerb és horvát környezetben. Dobradó a Szerémségben van, ahol a magyarság lélekszáma mindössze 1,26 százalék. A település ezen belül kivételt képez, mert 2002-ben a 127 lakos közül 96-an magyarnak, 13-an jugoszlávnak vallották magukat, és mind katolikusnak. Évtizedek óta nincs magyar iskola és mise. A fiatalok, sőt a középkorúak közül is alig vannak olyanok, akik valamilyen szinten beszélnek magyarul. A Szerémségben a katolikus hitéletet a horvátok szervezik egyházi intézményrendszerükön keresztül. A Dobradóra kijáró pap is horvát, de a pap megengedi a magyar énekeket a liturgia keretében. A pap részvétele nélkül megtartott nagyszombati körmenetben az asszonyok közös rózsafüzéres imái mellett a gyógyítások, a rontás elleni imádságok, a ráolvasások nyelve viszont magyar. A pap révén a horvátok is beengedést nyernek a közösségbe. Ugyanakkor a faluban szerbekkel kötött komaságok, barátságok, összeházasodások révén a pravoszlávok is bekerülnek szinte minden magyar nagycsaládba. Ők úgy látják, hogy nincs különbség a vallások között. Szemben a korábban tárgyalt bácskai esetekkel, ahol a vallási különbségek egyúttal nemzeti különbségek is, Dobradón ez fel sem merül. *„Én pravoszláv katolikus vagyok"* mondta az egyik harmincas éveiben járó adatközlő. *„Ez a kijelentés […] rámutat a szerémségi magyar etnikum asszimilációs tendenciáira."* (Hajnal – Papp 2007: 163)

Mint ahogy azt tanulmányunk bevezető részében kiemeltük, Anthony D. Smith szerint a nemzeti és a vallási identitások olyan kollektív identitások, amelyek nagyon hasonlóak, mégpedig abban, hogy stabilak, nehezen változnak és a szocializáció révén sajátítódnak el. Ezt a megállapítást megerősítjük, de – a sajátos vajdasági/délvidéki helyzetből kifolyólag és a fenti kutatások alapján – kiegészíthetjük azzal, hogy a vallásnak, abban az esetben, ha a szertartás magyar nyelven folyik, nagy szerepe van a délvidéki magyarok kulturális-történeti identitásának megőrzésében. Ha viszont az nem magyar nyelven folyik, akkor éppen ellenkezőleg, az asszimilációt segíti. A saját egyház védi, integrálja és egyben tartja a nemzeti hagyományokat, kultúrát és az identitás értékeit (Papp 2005).

A témánk szempontjából végül az is fontos kérdés, hogy mit gondolnak a helyiek arról, hogy ők milyen magyarok, vagyis az önbesorolás alapján minek tartják magukat. Mint arról korábban szó volt, még a trianoni határok meghúzásával a délvidéki magyarok a magyar államtól el lettek szakítva és odacsatolva a délszláv államhoz, de ők a (délszláv) állam egész területéhez ezzel a döntéssel egy időben még nem tudták megtalálni a kötődést. Ennek ellensúlyozásaként szülőföldjükhöz, lakhelyükhöz elkezdtek az eddigiekhez képest is jobban kötődni, és így alakult ki a magyarok

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

vajdasági identitása. Közben a szocializmus végére ez az identitás a Magyarországtól való eltávolodást és a jugoszláv államhoz való odatartozást szimbolizálta. Közben megszűnt Jugoszlávia és a magyarok is elhatárolódtak addigi hazájuktól. Felmerül a kérdés, hogy mi történt a vajdasági magyar identitással ezután. Gereben Ferenc (1999), majd Fekete – Gereben (2010) azzal a jelenséggel találkoztak valamennyi kárpát-medencei határon túli magyar közösség estében, hogy ők elsődlegesen nem az országhoz, hanem a szélesebb értelemben vett szülőföldhöz (Erdélyhez, Felvidékhez, Kárpátaljához, Vajdasághoz) kötődnek. A vajdasági Temerinben a 2012-ben azonos évfolyamon tanuló szerb és magyar középiskolai diákok körében végzett kutatásból kiderült, hogy míg a vajdasági identitás a szerb diákok körében nem, addig a magyarok körében fellelhető. A szerzők szerint napjainkban mindezt leginkább a kisebbségi paradoxonnal (azaz szerb állampolgárok, de magyar nemzetiségűek) magyarázható: *„a Vajdaság az a közös halmaz, amelybe mind a szerb állampolgári lét, mind a magyar nemzethez való tartozás (amelynek történelmi területi kerete magába foglalta a Vajdaságot) belefér.”* (Ristić – Nagy –Kicošev 2013: 168) Egyetértve a fenti szerzőkkel, és továbbgondolva, úgy fogalmazunk, hogy a temerini magyar diákoknak van a (szerb) politikai-állampolgári és a (magyar) kulturális-történeti identitásuk és az a hely, ahol ez a kettő össze van köve, az a Vajdaság. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy ez a terület, egykor a történelemben, a magyar államhoz tartozott, de a magyar állami (fennhatóság) Trianonnal megszűnt, viszont itt maradt a kultúra és a történelem, amit azok tartanak fenn, akik megtartják a nyelvet, a hagyományokat, a vallást stb. A politikai államhatalom ha ezt nem nyomja el, hanem engedi, sőt még segíti is, hogy fennmaradjon és fejlődjön, akkor az ott élő magyarok úgy érzik, hogy ott (a Vajdaságban) jó magyarnak lenni. Ez az a helyzet, amiben egy magyar, kisebbségi sorsban, tud jó (szerb) állampolgár lenni, de ugyanakkor megtartja (magyar) kulturális történeti identitását is. A vajdasági magyar identitás pedig nem nemzeti, hanem területi identitás, amiben mind a kettő – politikai-állampolgári és kulturálistörténet lét – benne van, és a megkérdezett kihangsúlyozza, hogy ő ott él (mert élhetne máshol is a Kárpát-medencében) és az ottani magyarokhoz tartozik. Aki magát a vajdaságiakhoz sorolja be, az ugyanezt gondolja, de nem hangsúlyozza ki, hogy ő a magyar közösséghez tartozik. Viszont, köztudott (gondolja ő), hogy a Vajdaság egy többnemzetiségű terület, amelyen belül létszámukat tekintve a magyarok a másodikak.

3.2. Önbesorolás

Már több mint egy évtizede Magyarországra és a határon túli nemzetrészekre vonatkozóan egyidőben megismétlik azokat a felméréseket, amelynek egyes kérdései a nemzeti identitásra is vonatkoznak. Az ilyen közös felmérések között egyik a Kárpát Panel 2007.*„Az önbesorolás alapján a Vajdaságban élő magyarok, a korábbi kutatá-*

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

soknak megfelelően, 2007-ben is vajdasági magyaroknak vallották magukat (49%). Az elsődleges meghatározáskor második helyen van a vajdasági (24%), majd az, hogy magyar vagyok (16%)" (Gabrity Molnár 2008: 308). Bár a tanulmány címe „A délvidéki identitás nyomában" ezúttal az önbesorolásban még nem szerepelt a „délvidéki magyar" jelző. Erre sem kellett sokat várni, mert 2008-ban a zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely és ennek keretén belül Döme Zsolt miközben egy online kérdőíves felmérést végzett 15–30 év közötti fiatalok körében[30] és amint az az 1. ábrán látható már találkozott a „délvidéki magyar" identitással is.

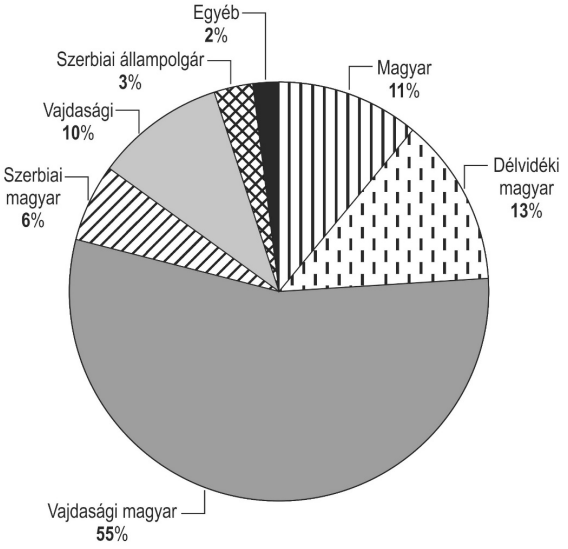

1. ábra: Az önminősítő ktegoriális besorolás megoszlása (N = 405)
Forrás: Döme 2010: 75

Tehát a Délvidék megnevezés a 21. században nem tűnt el, mint ahogy azt Kósa László és Filep Antal 1975-ben megírták, hanem ismét használatossá válik elsősorban Magyarországon, de már egyre elterjedtebb a Vajdaságban is. Erről Papp Richárd az említett PhD dolgozatában a következőket írta: „*Terepmunkám helyszínén kutatásaim megkezdésekor 1999-ben a Vajdaság elnevezés volt elterjedtebb. Azonban később egyre többen a Délvidék elnevezést használták, kiemelve ezzel a régió magyar nemzethez való tartozását és elutasítva a régiónak az 1848–1860-ban, az osztrák ab-*

[30] Az iwiw.hu és a poznanici.com közösségi oldalokon regisztráltak közül azoknak küldte el a kérdőíveket, akiknek az adatlapján anyanyelvként a magyar volt megjelölve. A 3375 kérdőív közül 405 jött vissza.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
www. metszetek.unideb.hu

szolutizmus idején Szerb Vajdaságként ismert elnevezését. Délvidék elnevezés ebben az összefüggésben a vajdasági magyarság nemzetrészként való megjelölése értendő." (Papp 2005: 13)

A fentiek megerősítik a tanulmányunk első részének elején megfogalmazott kijelentést, hogy a Vajdaság és a Délvidék most már szinonim fogalmak és felváltva használhatók, mert köztük csupán a hangsúlyban van különbség. A délvidéki magyar az azt jelenti, hogy ő nemzetrészben gondolkodik. Bár még a „vajdasági magyar" az elterjedtebb, mert az elmúlt száz évben ez erősen berögződött. Magyarországon is rövid múltra tekint vissza a Délvidék újra használata, hiszen a Kádár-korszakban egyáltalán nem volt jellemző, mi több akkor fel sem merült az, hogy a határon túli magyarok részei a nemzetnek. A 2004. december 5-i sikertelen népszavazás a bizonyítéka annak, hogy ez az attitűd tovább élt még a rendszerváltás után is. 1945–1990 között az eltávolodás mindkét részről – tehát az anyaország és a vajdasági magyar nemzetrész között – folyt és ezért messzire kerültek egymástól. Magyarországon egy rendszerváltás, Jugoszláviában pedig a délszláv polgárháború volt az pont, amikor az eltávolodás megállt, de hosszú időre van szükség ahhoz, hogy a délvidéki nemzetrész „hozzákapcsolódjon" az egyetemes magyar nemzethez. Mindeközben figyelembe kell venni még annak az országnak a nemzeti érzékenységét is, amelynek a délvidéki magyarok az állampolgárai. E téren az utóbbi években a két ország közötti kapcsolat, Trianon óta, talán soha olyan nagy reményekkel nem kecsegtettek, mint napjainkban. A két ország legmagasabb szintű vezetői beszélnek már a történelmileg érzékeny kérdésekről is. *„Kormányzati szinten tanúi vagyunk a szerb–magyar történelmi ellentétek tompulásának."* (Mirnics 2016: 62) 2013-ban Áder János, Magyarország köztársasági elnöke a szerb parlamentben bocsánatot kért minden olyan bűnért, amelyet magyarok elkövettek ártatlan szerbek ellen a Vajdaságban 1942–43-ban.[31] Ezt követően az akkori szerb köztársasági elnök – Tomistává Nikolić – kíséretével együtt ellátogattak Csurogra, és ott felavatták az 1941–42-es szerb és az 1944–45-ös magyar áldozatok emlékművét, és fejet hajtottak az áldozatok emléke előtt. Ezek az emlékművek azóta is állnak[32] és a megemlékezések színhelyei.

4. A délvidéki magyarok drasztikus népességfogyása 1990-től napjainkig

Az 1991-es népszámlálás *(1. ábra)* még a békebeli jugoszláv idők lenyomatát tükrözi. Akkor a kétmilliónyi vajdasági 16,9 százaléka (340 ezer fő) magyarnak vallotta

[31] Hasonló szintű bocsánatkérés még nem történt meg a magyar parlamentben egyetlen szerb állami vezető részéről sem. Viszont e téren nagy előrehaladást jelent az, hogy semmissé nyilvánították azt az 1944-ben hozott törvényt, mely szerint három település: Csurog, Zsablya és Mozsor magyar lakossága kollektíve bűnös az 1942–43-as kivégzésekért.

[32] Ezt megelőzően, ha akárcsak egy fakeresztet állítottak fel az 1944/45-ös magyar áldozatok emlékére, akkor azt rövid időn belül ismeretlen nacionalisták ledöntötték.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

magát. Ekkor azonban már folyt a délszláv háború, amely a katonaköteles korú férfiak számára közvetlen életveszéllyel járt és a családok százezreit szülőföldjük elhagyására kényszerítette. A távozók között, mint ahogy arról korábban is írtuk, sok magyar volt. Elsőként a legmobilabb tőkével és konvertálható tudással rendelkező magyar elit és értelmiségi hagyta el szülőföldjét az 1990-es évek elején (Mirnics 2016). Jelentős demográfiai veszteséget jelentett, hogy az elvándorlók között felülreprezentáltak voltak a fiatalok és a diplomások is (Badis 2012). Ez a folyamat tovább erősítette a magyar népesség csökkenését. Időközben a délszláv háborús övezetekből menekültek százezrei települtek a Vajdaságba, nagyrészük ott is maradt, megváltoztatva ezzel a térség nemzetiségi összetételét (Mirnics 2010). Temerin példáján jól lehet szemléltetni a népesség nemzetiségi összetételének rövid idő alatti radikális megváltozását. A kisvárosnak 1981-ben 14,8 ezer lakosa volt és ennek akkor még 65,8 százaléka magyarnak 28,2 százaléka szerbnek vallotta magát. A 2011-es népszámlálás alkalmával Temerinben már 19,6 ezren éltek és a magyarok aránya 37,3 százalékra csökkent, miközben a szerbeké 55,8 százalékra nőtt (Nagy – Tátrai 2013).

A 2002-es népszámlálás alkalmával a Vajdaságban a jugoszlávok aránya, az előző népszámláláshoz viszonyítva jelentősen, 8,7-ről 2,4 százalékra csökkent, de csökkent a magyaroké is 290 ezer főre. A szakértők a magyarok még nagyobb csökkenésére számítottak, hogy ez nem következett be, az annak is köszönhető, hogy egyes „jugoszláv magyarok" áttértek ismét magyar nemzetiségűekre (Sebők 2003), tehát hamar megszabadultak ettől a nemzeti identitásuktól (Hódi 2003).

A 21. században Szerbiában megtört a népességnövekedés és a települések többségében, a nagyvárosokat leszámítva, népességfogyás figyelhető meg. Ez a Vajdaságra is vonatkozik *(2. ábra)* mindannak ellenére, hogy az országon belül a térség migrációs célrégiónak tekinthető (Dadis 2012). A tartomány összlakossága – 1991–2011 között – 82 ezerrel, a magyarok száma ugyanebben az időszakban közel 90 ezerrel csökkent. Ilyen radikális népességcsökkenés a magyarok körében korábban nem volt tapasztalható. Badis számításai szerint a délvidéki magyarok száma mindent összegezve évente 4000 fővel csökken.

Ha összehasonlítjuk Vajdaság nemzetiségi összetételét a 1991 és a 2011 népszámlálási adatokat alapján, akkor látjuk, hogy *(1–2. ábra)*[33] a történelmileg soknemzetiségű régió egyre inkább elveszíti ezt a jellegét és szerb jellegűvé válik. Ez a folyamat Trianon óta tart, de most a korábbiakhoz képest felgyorsult.

[33] Az ide vonatkozó 1. ábrát lásd: Metszetek 2019/1. sz., 129. oldal.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

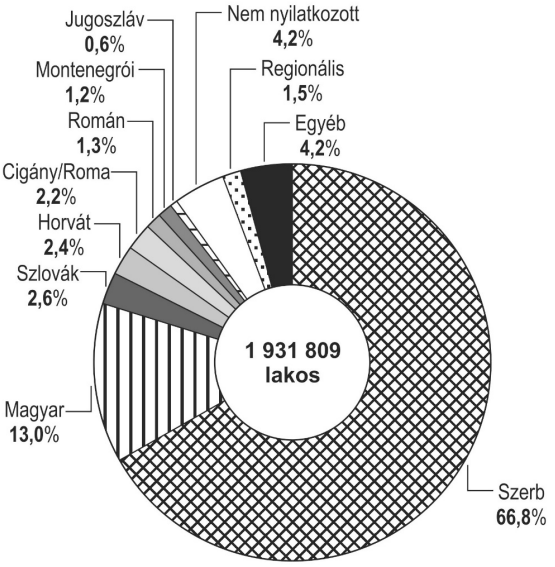

2. ábra: A Vajdaság nemzetiségi összetétele 2011-ben
Forrás: Popis stanovnistva, domacinstva i stanovi. Nacionalna pripadnost u republici Srbiji 2011. (Népszámlálás 2011) alapján, saját szerkesztés

A magyarok száma a 2011. népszámlálás alkalmával már csak 250 ezerre csökkent. Az okok között az szerepel, hogy az utolsó évtizedben a természetes fogyatkozás stabilan 10 ezrelék felett volt (Badis 2012). Az 1991–2011 között az asszimiláció is tovább nőtt, 27-30 százalék között ingadozott, de a szórvány magyarság körében ez az 50 százalékot is elérte. A vegyes házasságban született gyerekek nemzeti identitása szempontjából nem mindegy, hogy az anya vagy az apa a magyar nemzetiségű. Ha ugyanis a férj magyar, a feleség pedig más nemzetiségű, akkor annak az esélye, hogy a gyerek magyar lesz, 50 százalék, ha viszont a feleség a magyar és a férj más nemzetiségű, ami rendszerint szerb nemzetiséget jelent, akkor az ebből a házasságból születendő gyerek esélye arra, hogy magyar kulturális-történeti identitású lesz, csak 30 százalék. Ennek az oka valószínűleg az, hogy a szerb társadalom inkább patriarchális értékek mentén szerveződik és a szocializáció során inkább az apai ágon öröklődik a hagyomány, a kultúra és az identitás (Badis 2012). A magyarok 2011-ben a Vajdaság lakosságának már csak 13 százalékát tették ki *(2. ábra).*

A vajdasági magyarokat első helyen a természetes fogyás sújtja, de az asszimiláció is, ami a szocializmus ideje alatt elsősorban a jobb életszínvonal, napjainkban

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
BY NC ND

pedig a szórványosodás miatt következik be. Ezek továbbá a magyarság soraiban tapasztalható kivándorlás révén a vajdasági magyar népesség drasztikus fogyása felgyorsult. Az utolsó népszámlálás óta a kivándorlás csak fokozódott. Erről Kocsis Károly az MTA Magyar Tudományosság Külföldi Elnöki Bizottság elnöke az MTT említett 25. jubileumi köszöntőjében a következőket állapította meg: *„A könnyített eljárással megszerezhető magyar állampolgárság nemcsak a magyarság összetartozásának nagyszerű tudatát, de az amúgy is nagyméretű délvidéki magyar elvándorlást is felerősítette."* (Kocsis 2016: 13) Ugyanebben a kötetben Mirnics még borúlátóbban fogalmaz és arról ír, hogy a délvidéki magyarok elvándorlásának oka a nemzeti tudat megrendülésében, az önszerveződés, a kulturális és önazonosságtudat ápolásának **s**ok évtizedes hiányában van, amit most a megélhetési gondok felülírnak (Mirnics 2016). Mindez az egyének tudatában úgy jelenik meg, hogy bizonytalanság, rettegés van a megélhetés miatt és az európai uniós útlevéllel a zsebükben nem érzik úgy, hogy részei a magyar nemzetnek és ez megkönnyíti számukra, hogy Magyarországot csak közbülső állomásként fogják fel. *„Ez annak a belenyugvásuknak a következménye, hogy csaknem száz éve kisebbségi sorsban élnek, és képzeletük és szellemi világuk ebbe a börtönbe van bezárva. Nem bíznak az anyanemzet támogatásában."* (Mirnics 2016: 64) Kárpátalján ezzel szemben úgy látják, hogy *„a magyarsághoz tartozás kézzel fogható előnyöket jelent a bevételek növekedésében (akár külföldi munkavállalással, akár a Kárpátaljára érkező támogatások révén) az etnicitás tőke lett, megéri magyarnak lenni."* (Kovály et al. 2017: 18) A szerzők itt arra gondolnak, hogy a helyi magyarok gazdasági helyzete erősödik és így versenyelőnybe kerülnek a többségi nemzettársaikkal. Gazdasági támogatás a Délvidékre is érkezett, mert 2015-ben a vajdasági magyar közösség 30 szakemberének bevonásával elkészült a „Vajdasági Magyar közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiája"[34], amely találkozott a magyar kormánynak azzal a szándékával, hogy a határon túli magyaroknak a szülőföldön való boldogulását és nemzeti identitásának megőrzését ne csak kulturális, hanem gazdasági eszközökkel is támogassa. A magyar kormány a program keretén belül 2016–2018 között 30 milliárd forint támogatást nyújtott a vajdasági magyar közösségnek a szerb kormány egyetértésével. A támogatásra a kettős állampolgársággal és a Vajdaságban állandó lakhellyel rendelkező magyarok pályázhattak. Jellemzően mezőgazdasági termelők és kisvállalkozások voltak, akik sikeres pályázat esetén egy-egy alkalommal döntően 2,5 millió forintnak megfelelő összeget nyertek el vállalkozásuk fejlesztésére. A magyar kormány ezzel a közép- és alsóközép rétegen segített, amely a támogatottak egzisztenciális helyzetén túl azért is fontos, mert mindez a kulturális-történeti identitásukra is hatással van: a megkeresett támogatottak úgy nyilatkoztak, hogy azt érzik, ők is fontosak az anyaországnak. *„Ez*

[34] Erről lásd bővebben a Prosperitati honlapját: http://www.prosperitati.rs/sites/default/files/altalanos_szabalyzat_20161114.pdf.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

első kísérlet arra, hogy megtudjuk, vajon lehet-e hatni gazdasági eszközökkel a határon túli magyarok identitásmegőrzésére." (Kovács 2018: 60) Ami eddig látható, az a következő: összeállt egy stratégia és elkezdődött annak megvalósítása. Ez önmagában is nagydolog, ami többek között annak köszönhető, hogy a történelmi körülmények úgy alakultak, hogy a vajdasági magyarokban van egy még a múltból örökölt vállalkozó szellem és a magyar támogatások kapcsán a jelenben kialakult egy olyan lelkesedés, amilyen Magyarországon volt, közvetlenül a rendszerváltás után ez így együtt egy olyan kulturális tőke, amire lehet építeni.

Összegzés

Tanulmányunknak ebben a második részében megpróbáltuk a vajdasági/délvidéki magyarok harmadik nemzedékének, az 1990 után színre lépettek nemzeti identitásának politikai-állampolgári és kulturális-történeti összetevőinek átalakulási folyamatait bemutatni. Emlékeztetőül tanulmányunk első részének összegzéséből: a második, tehát az 1945 után született és felnőtt nemzedék már egy új világrendszerbe szocializálódott, és ebben a rendszerben alakult ki a jugoszláv politikai-állampolgári és a vajdasági magyar identitás, amely a magyarországi magyaroktól való másságot, elhatárolódást jelenti. A kulturális-történeti identitás megőrzése szempontjából jellemző, hogy legalább két markánsan eltérő csoport jött létre. Ezek közül azok, akik még otthon sem őriztek tradicionális értékeket és hagyományokat, a kulturális-történeti identitásuk megrendült és széttöredezett. Ennek a folyamatnak egy nemkívánatos „melléktermé̈ke" volt az asszimiláció, melynek során a délvidéki magyarok közül sokan elveszítették magyar identitásukat és szerb, vagy jugoszláv identitásúak lettek.

Ha a nemzeti identitást leginkább befolyásoló tényezők közül a történelmi események alakulását jelöljük meg, akkor ez különösen jellemző az 1990 utáni korra, amikor az események rendkívüli módon felgyorsultak és rövid időn belül újabb és újabb történelmi fordulatok jöttek, amelyek kihatással voltak a nemzeti identitás alakulására is. Az 1990-es években szétesett Jugoszlávia, az az ország, amelynek a délvidéki magyarok 70 évig az állampolgárai voltak. Az új állampolgári identifikáció megtalálásában a magyaroknak nem volt választási lehetőségük és szerb állampolgárok lettek. A hatalom nem tartotta jó állampolgároknak őket és agresszív kisebbségellenes közhangulat uralkodott, ami áthatotta a társadalmi élet minden területét. Főleg a fiatal katonaköteles férfiak, de egész családok is menekültek a Vajdaságból, döntően Magyarországra. A többség azonban maradt és megerősödött a kisebbségi öntudat. Következésképpen a délvidéki magyarok összezártak, és önvédelemből elkezdtek megerősödni a tradicionális értékek, a hagyományok, a vallási értékek, de a közösségi identitás iránti ragaszkodás is. A magyar identitás nagyon hamar politikai nézetként is artikulálódott, minthogy megalakult a magyar párt, a VMDK, azzal

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND

a céllal, hogy a demokratikus jogokért való kiállás mellett felvállalja a kisebbségi sorskérdések politikai artikulációját is. Kezdetben a párt a többségi társadalom részéről ellenséges politikai légkörben tevékenykedett, de ennek ellenére a magyar közösség szavazataival támogatta őket, így köztársasági, tartományi és helyi képviselőhelyet szerezhettek, ahol megjeleníthették a magyar kisebbségi érdekeket is. 1994-ben a pártpolitikai csatározások szétfeszítették az egységet. A pártcsatából az eredetitől eltérő új magyar párt, a VMSZ került ki győztesen. A színre lépett új politikai elit később (2014-től) kedvezőbb politikai légkörben harcolhatott a kisebbségi jogokért. Mindeközben az önállóvá vált, de az ősi, történelmi területét, Koszovót elveszítő szerb állam kormányába a szerb szavazók – a délszláv háborúért leginkább felelős személyeket magába foglaló pártból kivált – mérsékeltebb pártnak szavaztak parlamenti többséget. Az új kormányfő[35] külpolitikai beállítottságot is változtatott: oroszpártiból nyugatpárti lett és megtapasztalta, hogy az Európai Unióba a legrövid út Budapesten keresztül vezet. Ebben a folyamatban közvetítő szerep jutott a VMSZ-nek, cserébe pedig mérsékelt kisebbségi kulturális autonómiát biztosítottak a magyar közösségnek, majd az érzékeny történelmi kérdések megtárgyalásának lehetőségét is hagyták kibontakozni.

Amikor vége lett a háborúnak, a vajdasági magyarok azt hihették, hogy most már minden jobb lesz, rá kellett döbbenniük és kénytelenek voltak szembenézni azzal, hogy a negyven éven keresztüli adaptációs mechanizmusok eltérő értékrendeket, törésvonalakat alakítottak ki a helyi társadalmon belül. Mégis a délvidéki identitás éppen ebben a zűrzavaros helyzetben jelent meg újra, ami a magyarországi magyarokkal való összetartozást jelenti, és csak bízni lehet abban, hogy ez terjed egyre szélesebb körben Magyarországon és a Délvidéken is. A délvidéki magyar identitás azt a törekvést jelenti, hogy nemzetrészként hozzákapcsolódik a magyar nemzethez. Ennek alapja döntően a nyelv, a hagyomány, a vallás és ezek elválaszthatatlan egysége. A vallásnak a határon túli magyarok esetében a szakrális funkció mellett nemzeti identitás megőrző szerepe is van; de csak abban az estben, ha a szertartás magyar nyelven folyik. Ha viszont az nem magyar nyelven folyik, akkor éppen ellenkezőleg, az asszimilációt segíti. Tehát a saját egyház védi, integrálja és egyben tartja a nemzeti tradíciót, kultúrát és identitás értékeit. A hagyományos értékek, a politikai lehetőségek megteremtésével, nem automatikusan éledtek újra, hanem csak olyan körökben, családokban, kis közösségekben, ahol a szocializmus alatt nem szakadtak el teljesen az alapoktól. Erre pedig a tömbmagyarságnak sokkal nagyobb esélye volt, mint a szórványnak.

Mindeközben a „vajdasági magyar" vagy „vajdasági" identitás is változott. Már nem egyértelműen a magyarországitól eltérő, hanem a Vajdasághoz, ahhoz a terület-

[35] Alexandar Vučić (2014-től 2017-ig Szerbia miniszterelnöke, 2017-től köztársasági elnöke. A politikai identitásváltás 2008–2012 között zajlott le.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

hez való tartozást jelenti. Ez a regionális identitás is fontos, hiszen a Vajdaság rohamosan veszíti el soknemzetiségű jellegét és válik egyre jobban szerb területté. Jó az, ha a magyarok ragaszkodnak a Vajdasághoz.

A magyar kormány vajdasági magyarok részére nyújtott gazdaságfejlesztési támogatásának a célja a szülőföldön való boldogulás és a nemzeti identitás erősítése volt. Akik támogatásban részesültek, azok előtt megnyílt egy pozitív jövőkép. A könnyített eljárással megszerezhető magyar állampolgárság nemcsak a magyarság összetartozásának tudatát, de az amúgy is nagymértékű délvidéki magyar elvándorlást is felerősítette. Míg a továbbtanulási célú kivándorlás Magyarországra, addig a munkavállalási döntően Nyugat-Európába tart. Szembe kell néznünk azzal, hogy napjainkban az identitás is alig tudja a szülőföldön tartani az embereket. A vajdasági magyarok számbeli csökkenése, leszegényedése és gyengülő erőnléte mostanáig megszülte e kisebbségi közösség megszűnésének rémálmát. A sors iróniája, hogy ez éppen akkor következik be, amikor a kisebbségi magyarok helyzete és ennek révén politikai-állampolgári identitásuk egyértelműen javuló tendenciát mutat. Hogy ez a negatív folyamat megálljon, ahhoz az kellene, hogy a délvidéki magyaroknak összefogjanak és keressék helyben a kivezető utakat, vagyis egy új jövőképet fogalmazzanak meg. A kellene, hogy minél több fiatal tanuljon, a magyar nyelv mellett a szerb nyelvet is tökéletesen elsajátítsa, majd ezt követően a diplomás fiatalokat pozicionálni kellene a társadalmi szerkezetben az igazán jó munkahelyek (államigazgatási, állambiztonsági, vagyon-, ingatlan- és pénzforgalmi, gazdasági csúcs vezetői pozíciók) betöltése révén. Ennek a jövő értelmiségnek, ha boldogulni akar, már nem kell, hogy behódoljon a hatalomnak, mint ahogy az a szocializmusban volt, hanem lehet független értelmiségi, és tudását, képességeit szabadon fordíthatja a közössége kulturális-történeti identitásának a megerősítését szolgáló kezdeményezésekre. Az a nemzedék, amely már most is tevékenyen részt vesz a gazdasági életben, az láthatja, hogy gazdasági előnyben van, akár a szerb honfitársaihoz képest is, s élnie kell ezzel a lehetőséggel és fejlődnie. Emellett a kulturális-történeti identitást építő intézményekre (iskolák, kollégiumok, hagyományőrző körök, néptánc- és énekcsoportok, kutatóhelyek és mindezek hálózatba szervezése) és Vajdaság gazdasági felemelkedésének további ösztönzésére van szükség.

Irodalom

Badis R. (2012): Elfogyóban? A vajdasági magyarok demográfiai helyzete a 21. század elején. http://kommentar.info.hu/iras/2012_3/elfogyoban (Utolsó letöltés dátuma: 2018. 10. 16.)

Bumm.sk (2014): Tíz éve zajlott a kettőspolgárságról szoló népszavazás. https://www.bumm.sk/kulfold/2014/12/04/tiz-eve-zajlott-a-kettos-allampolgarsagrol-szolo-nepsza (Utolsó letöltés dátuma: 2019.02.09.)

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7
CC BY NC ND

Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. (2002): Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Balassi Kiadó, Budapest.

Döme Zs. (2010): A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája. In: Fábri I. – Kötél E. (szerk.): Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 68–99.

Illés I. (2002): Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

Fekete A. – Gereben F. (2010): Adalékok a térbeli és állampolgári azonosságtudathoz. In: Rosta G. – Tomka M. (szerk.): Mit értékelnek a magyarok? Budapest, OCIPE Magyarország – Faludi Ferenc, Akadémia, 273–296.

Gabrity Molnár I. (2008): A délvidéki identitás nyomában. In: Papp R. – Szarka L. (szerk.): Bennünk élő Múltjaink. Történelmi tudat – Kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta. 307–318.

Gabrity Molnár I. (szerk.) (2016): Kutatások sodrásában. MTT könyvtár 16. Magyarságkutató.

Gereben F. 1999: Identitás, kultúra, kisebbség. Osiris, Budapest.

Gereben F. (2002): A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása. In: Dr. Hódi S. (szerk.): Nemzet és haladás. A magyarság helyzete a XXI. században. Széchenyi István Stratégiai és Fejlesztési Intézet, Tótfalu. 54–80.

Hajnal V. – Papp R. (2007): Vallás és etnicitás a Vajdaságban három esettanulmány tapasztalatainak tükrében. In: A. Gergely A. – Papp R. (szerk.): A szakralitás arcai. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 151–166.

Hódi S. (2003): Nemzeti önkép: régiókutatás. Logos Grafikai Műhely, Tótfalu.

Horváth L. (2016): Parlamenti, tartományi és helyi választások Szerbiában – Megőrizte befolyását a vajdasági magyarság. Kisebbségi Szemle 2. 53–76. http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/4/0000014684/kisebbsegi_szemle_II_horvath.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.03)

Kocsis K. – Tarnóczy Mariann (2016): A Magyarságkutató Tudományos Társaság 25. születésnapjára. In: Gábrity Molnár I. (szerk.): Kutatások sodrásában az MTT 25. éve. MTT Könyvtár 16., Szabadka, 11–13.

Kósa L. – Filep A. (1975): A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kovács T. (1991): A szerbiai parlamenti választások eredményei. Tér és Társadalom (5)2–3., 95–103.

Kovács T. (2018): A Vajdasági Magyar Közösségek Terület- és Gazdaságfejlesztési Stratégiájának megvalósítási tapasztalatai. Gazdálkodás, 62(1): 49–61.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

Kovály K. – Erőss Á. – Tátrai P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni": átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. Tér és Társadalom 31(2): 3–22.

Magyar idők: Lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke volt https://magyaridok.hu/belfold/lelekben-15-millio-magyar-miniszterelnoke-volt-3758711/ (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.29)

Mirnics K. (1998): Asszimiláció: Identitások találkozása és ütközése. Regio 9(2): 41–63.

Mirnics K. (2010): A vajdasági magyarok politikai önszerveződése https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/vajdasagi_marasztalo/pages/014_politikai_onszervezodes.htm (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.25)

Mirnics K. (2016): A vajdasági magyarok felgyorsult kivándorlásának jelensége (Az MTT kutatási feladatai) In: Gabrity Molnár I. (szerk.): Kutatások sodrásában. MTT Könyvtár 16. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 61–66.

Mirnics Zs. – Nacsa N. (2011): Vajdasági magyar identitás a Volken-elmélet tükrében. In: Gábrity Molnár I. (szerk.): Magyarságkutatás Vajdaságban. MTT Könyvtár 14. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 11–33.

Nagy I. – Tátrai P. (2013): A migráció hatása Temerin népességnövekedésére és etnikai szerkezetének átalakulására. Tér és Társadalom 27(2): 134–146.

Rácz K. (2018): A tankokkal körbevett fal – Legenda és valóság a Zitter Szellemi Köztársaságban In: Losoncz M. – Rácz K. (szerk.): A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999. Budapest, L'Harmattan, 143–161.

Ripp Z. (2006): 1987–1990 Rendszerváltás Magyarországon. Budapest, Napvilág.

Ristić, D. – Nagy I. – Kicošev, S. (2013): „Hely" és identitás. Egy temerini középiskolások körében végzett vizsgálat tanulságai. Tér és Társadalom 27(2): 159–170.

Romsity I. (2013): Rendszerváltás Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Palusek Erik (2015): Mi kell a szülőföldön maradáshoz? Létünk XLV. 2. 7–25.

Pap L. Sz. (2017): Tizenhárom éve volt a kettős népszavazás https://merce.hu/2017/12/.../13-eve-volt-a-kettos-allampolgarsagrol-szolo-nepszavazas (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 02. 10.)

Papp R. (2005): Vallásosság és etnicitás a vajdasági magyarok körében. PhD-értekezés. Multidiszciplináris Bölcsésztudományok Doktori Iskolája Néprajz és Kulturális Antropológiai Tudományok Programja, Debrecen.

Popis stanovnistva, domacinstva i stanovi. Nacionalna pripadnost u republici Srbiji 2011.(Népszámlálás 2011) http://popis 2011.sr (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.21.)

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/7

Sebők L. (2001): Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására. Történeti Demográfiai Évkönyv 371–389. KSH Népességtudományi Intézet.

Sebők L. (2003): A 2002-es népszámlálás kérdőjelei, különösen a Vajdaság vonatkozásában. In: Gyurgyík L. – Sebők L. (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Teleki Alapítvány, Budapest, 118–134.

Smith, A. D. (1991): *National Identity.* Penguin Books of London, England.

Thomka O – Kurutz Á. I. – Tóth A. (2010): Délvidék – a Vajdaság és Belgrád. Ketzal Kiadó Kft., Budapest.

Vígi Zsoldos Zs.: Volt egyszer egy Zitzer Szellemi Köztársaság. https://szabadmagyarszo.com/2017/05/11/volt-egyszer-egy-zitzer-szellemi-koztarsasag/ (Utolsó letöltés dátuma: 2018. 09. 16.)

http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1961/Pdf/G19614001.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2018.10.28.)

http://www.prosperitati.rs/sites/default/files/altalanos_szabalyzat_20161114.pdf (Utolsó letöltés dátuma: 2007.07.16.)

http://www.prosperitati.rs/unnepelyes-szerzodesalairas-prosperitati-alapitvany-3-palyazati-korenek-nyerteseivel (Utolsó letöltés dátuma: 2017.07.30.)

https://www.google.com/search?client=firefox-b-ab&ei=LUtfXJa_I43CwQKfzoiADw&q=www.Áder+János+beszéde+a+szerb+parlam (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.07.)

224/2010. (VIII. 4.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. (Utolsó letöltés dátuma: 2019.01.03. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1000224.KOR&txtreferer=99300125.KOR)

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/8
www. metszetek.unideb.hu

RECENZIÓ

MaHolnap[1]

Társadalmi felzárkózási szemle

MASZLAG FANNI[2]

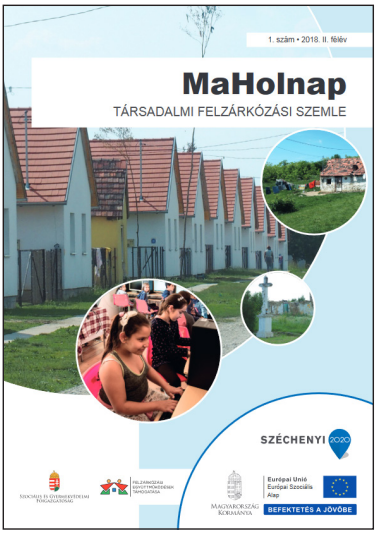

A szemle a társadalmi felzárkózással összefüggő jelenségek, beavatkozások, folyamatok bemutatására létrehozott folyóirat, amelynek a jelentőségét az adja, hogy cikkeiben a felzárkózással összefüggő korábbi hasonló írásokban kevésbé részletezett összefüggéseket, a kistelepülési szegregált élethelyzetekre irányuló információkat és tudást közvetít. A MaHolnap Társadalmi felzárkózási szemle célja egyrészt a települési programok szakmai módszertani támogatása, másrészt a társadalmi felzárkózást elősegíteni kívánó szakemberek tevékenységeinek ismertetése. A szemle kisebb tudományos közleményeken keresztül mutatja be az olvasónak a felzárkózási folyamat összetettségét, a felzárkózás és a települési közösségek viszonyát, illetve a témával foglalkozó szakemberek gyakorlati munkáját.

A folyóirat szerkesztői nem csak leírják a társadalomban megjelenő egyenlőtlenségek különböző formáit, színtereit, a hozzájuk kapcsolódó korábbi kutatások eredményeit, hanem a felzárkózás minél szélesebb területét érintő működési mechanizmusokat is elemzik. A folyóirat szerkezetét tekintve több részből áll. Az első szám első részében Langerné Victor Katalin, az EMMI társadalmi felzárkózásért felelős helyettes államtitkára beszél a társadalmi felzárkózással kapcsolatos programok szegénységcsökkentő szerepéről, illetve a folyóirat jelentőségéről ebben a munkában. Ezt követően Kovács Gábor és Szarvák Tibor összefoglalóan írnak arról, hogy a vidékfejlesztésnek milyen szerepe van a felzárkózási programokban. Tanulmányuk-

[1] MaHolnap Társadalmi felzárkózási szemle, 1. szám • 2018. II. félév, ISSN 2631-0791.
[2] Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és társadalompolitika doktori program, doktorandusz.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/8
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

ban ismertetik a szociális munka azon módszereit, amelyek elősegíthetik a közösségek és kultúrák közötti kapcsolatok építését és javítását. Ilyen „híd" például a tanoda program, mely a családi szocializációs hiányosságokat kívánja pótolni, valamint a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által kidolgozott módszer – a folyamatos, jelenléten alapuló mentorálási tevékenység egyéni és családi szinten. A szakértők hangsúlyozzák, hogy az érintett települések közösségeinek *„jól-létére"* is pozitív hatást gyakorolnak a felzárkózással kapcsolatos jó gyakorlatok, programok, mivel egyrészt infrastrukturálisan modernizálják a kistelepüléseket, másrészt növelik azok „képesség/népesség" megtartó képességét.

A szemle következő cikkében Czibere Ibolya – egy, a társadalmi fejlesztésekben is megjelenő speciális közösségre – a roma nők csoportjára fókuszál. Tanulmányában a roma nők társadalmi szerepvállalását befolyásoló tényezőket járja körül. Czibere Ibolya szociológus szerint a roma nők helyzetét az interszekcionalitás elméleti megközelítésével lehet a legjobban leírni, ami esetükben az etnikai, nemi, társadalmi helyzetükből származó halmozott diszkriminációt jelenti – olyan területeken, mint az oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatások, munkaerőpiac stb. A szakértő alaposan azonosítja és körbejárja azon egyenlőtlenségi viszonyokat, melyek leginkább befolyásolják és korlátozzák a roma nőket a társadalomba történő integrációjuk során.

Ezt követően Balcsók István összefoglalóját olvashatjuk a felzárkózáspolitika napjainkra jellemző kereteiről, a területi tudományok nézőpontjából. Tanulmányában három jelzőszámot ismertet, melyek fontos mutatók a területi különbségeket tekintve – szegregációs mutató, jövedelmi helyzetkép, lakhatási helyzetkép. A szakértő figyelemfelkeltő térképeinek köszönhetően az olvasó átfogó képet kap az egyenlőtlenségek területi leképeződéséről, amelyek egyben jól szemléltetik azokat a periférikus területeket is, amelyekkel a felzárkózáspolitikának foglalkoznia kell.

Hajnáczky Tamás cikkében a Kádár-korszakban végbemenő telepfelszámolással kapcsolatos történeti kutatások kerülnek bemutatásra. Összefoglalójában az 1960-as évektől kezdődően 1984-ig mutatja be a nyomortelepek átalakulását, azok közösségromboló és devianciákat felerősítő hatását. Jóllehet, a Kádár-korszakra jellemző sajátosságok nem minden esetben érvényesek napjainkra is, mégis a cikk újító jellegét az adja, hogy az adatokat egységes logikai rendszerben olvashatjuk, és következtethetünk a jelenlegi helyzet előzményeire.

Ongjerth Richárd cikkében a területi és településtervező szemszögéből ismerheti meg az olvasó a „vadtelep" kifejezéssel kapcsolatos gondolatokat. A szakember arra kérdez rá, hogy mennyire egységesek a leszakadó települések, a szegregált közösségek, illetve, hogy mit tekint a szociológia, szociálpolitika, településtervezés hátrányos helyzetű, emberi életre alig vagy egyáltalán nem alkalmas településrésznek, lakóhelynek.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/8
www. metszetek.unideb.hu

RECENZIÓ

A szemlében a tudományos tartalmak mellett olyan szakemberek életútját és munkásságát is megismerhetik az olvasók, akik fontosnak tartják a felzárkózás kérdését. Kiss Dávid, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat szociális munkása kiemeli, hogy a folyamatos jelenlét a legfontosabb komponense a cigánytelepeken történő munkának. Baks polgármesterétől, Búza Zsolttól az „elődprojektben" megvalósult pályázat pozitív tapasztalatairól, a felmerülő nehézségekről, a többségi társadalom hozzáállásáról, a megvalósított szociális bérlakás programról és a sikeres felzárkózási program ismérveiről tudhat meg többet az olvasó. Kóti Tibor a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság kiemelt projektjében dolgozó gyakornok szakmai életútján keresztül meséli el, hogy eddig milyen tudományos eredményeket tudott „felhalmozni", amelyeket a későbbiekben a gyakorlatban is szeretne kamatoztatni e tevékenység során.

A szemle zárócikkében Dávid Orsolya és Jónás Etelka az Aronson-féle mozaik módszert mutatják be. A módszer ereje abban rejlik, hogy a csoportmunka eszközeivel hozzásegíti az eltérő etnikai hátterű diákokat a sikeresebb tanulmányi eredmények eléréséhez, és csökkenti a kirekesztés veszélyét.

A MaHolnap szemle stílusa szinergiában van a folyóirat témájával és céljával. A lap – klasszikus hálózatteremtő eszközként – segíthet abban, hogy összefogja a felzárkózással kapcsolatos jó példákat, bátorítsa, támogassa és tovább adja az egybegyűjtött eredményeket. Mindemellett disszeminációs csatornaként is fontos szerepet tölthet be a fenntarthatóság támogatásában. A szemle legfőbb értéke, hogy felhívja a figyelmet a téma jelentőségére, számos eddig elhanyagolt dimenziójára, és ezzel – remélhetőleg – tovább ösztönzi a hazai vizsgálatokat, a jó gyakorlatok terjedését, a szegregált élethelyezetek csökkentéséről szóló szakmai kommunikáció és cselekvés fenntartását.

Összességében céltudatosan megírt és szerkesztett szemlét kap kezébe a téma iránt érdeklődő, melynek olvasását jó szívvel ajánlom mindenkinek.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

OLVASS FELESLEGESET!

– Sik Endre állandó rovata –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A mű, amelyet a Debreceni Egyetem doktorandusza bemutat[1], egy díjnyertes disszertáció[2], amely az állampolgárság szociológiai átalakulásának egyik aspektusát vizsgálja. A munka olyan kérdést fogalmazott meg, s azt olyan elegánsan válaszolta meg, amellyel elnyerte a zsűri elismerését.

[1] Harpaz Yossi (2016) Compensatory citizenship: A comparative study of dual nationality in Serbia, Mexico and Israel, PhD Dissertation, Princeton University, https://dataspace.princeton.edu/jspui/handle/88435/dsp01d504rn81h

[2] https://www.imiscoe.org/training-and-awards/maria-ioannis-baganha-dissertation-award/782-the-winner-of-the-imiscoe-maria-ioannis-baganha-dissertation-award-2017-dr-yossi-harpaz

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9
www. metszetek.unideb.hu

OLVASS FELESLEGESET!

A „kiegészítő" állampolgárság[1]

LADANCSIK TIBOR[2]

A disszertáció témája a kettős állampolgárság intézményének egy különleges változatát vizsgálta. A tanulmány egyik fő felvetése, hogy a középszintű országok (vagyis se nem a világ vezető hatalmai, se nem a periférián találhatók) állampolgárai helyzetük javítása érdekében különböző eszközök bevetésével a legerősebb országok állampolgárságát törekszenek megszerezni. Ezzel azt remélik, hogy a globális munkaerőpiacon jobb pozícióhoz jutnak vagy/és vészhelyzet esetén menedéket nyerhetnek az adott országban, valamint az állampolgársággal, jó útlevéllel könnyebben utazhatnak külföldre, mint az eredetivel, ami legtöbbször vízumköteles.

A szerző eddig nem létező fogalmakat használ az elemzés során. Az egyik ilyen fogalom a mű címében is említett kompenzációs állampolgárság, ami azt jelenti, hogy az emberek eredeti állampolgárságuk mellé megszerzik egy gazdag ország állampolgárságát is, így kettős állampolgárrá válnak. Ugyanakkor nem válnak migránssá, nem terveznek letelepedni az adott országban, csak a kettős állampolgársággal járó előnyökre és lehetőségekre vágynak, amit társadalmi státuszuk javítására, valamint vészhelyzet esetére tartogatnak.

A szerző megvizsgálja, hogy milyen különbségeket eredményezhet az, hogy valaki egy nyugati országban vagy egy harmadik világbeli országban állampolgár. Marx korában a munkások egyformán rosszul éltek, egy indiai munkásnak hasonlóak voltak az életkörülményei, mint egy angol munkásnak, ezért volt igazságalapja a „Világ proletárjai egyesüljetek!" jelmondatnak. Azonban a huszadik században nagy fordulat következett be. A nyugati világban bevezették a szociális járadékokat, a nyugdíjat és a betegbiztosítást, és még számos más juttatást és törvényt, ami a lakosság jólétét növelte. A harmadik világbeli országok azonban nem voltak olyan helyzetben, hogy ilyen intézkedéseket foganatosítsanak, vagy ha be is vezettek néhány juttatást (pl. öregségi nyugdíj), azok összege jelentősen elmarad a gazdag országokétól. Ráadásul ez nemcsak az állami juttatásokra vonatkozik, hiszen egy nyugaton élő mun-

[1] Harpaz, Y. (2016): Compensatory citizenship: A comparative study of dual nationality in Serbia, Mexico and Israel, PhD Dissertation, Princeton University.

[2] Doktorandusz, Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és társadalompolitika doktori program.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9
CC BY NC ND
www. metszetek.unideb.hu

kás ugyanazért a munkáért sokszorta többet kap, mint egy harmadik világban élő munkás.

Mindennek megértéséért nem kell túl messzire mennünk, hiszen az Európai Unió tagországai között is óriási különbségek vannak a bérezés tekintetében. A közép-európai térség számára a huszadik század nagyon viszontagságos időszak volt. Az első világháború eredményeképpen szétestek a térség nagy birodalmai, amelyek addig stabil gazdasági hátteret biztosítottak, és a helyükbe az apró, egymással vetélkedő és sok esetben szélsőséges nacionalista politikát folytató utódállamok léptek. A második világháború hatalmas pusztítást eredményezett a térségben, az azt követő 40 évig tartó kommunista időszak pedig a nyugattól való további lemaradást eredményezett. A rendszerváltással és az Európai Unióhoz történő csatlakozással a helyzet sokat javult, azonban a térség lemaradása a nyugathoz képest még mindig jelentős.

A kettős állampolgárság megszerzése a gazdag ország állampolgára számára inkább érzelmi jellegű. Egy amerikai állampolgár nem szerez többletjogokat egy német vagy egy olasz állampolgársággal. Az állampolgárság igénylésével inkább a gyökereihez való kötődést szeretné kimutatni, valamint a kötődést ahhoz az országhoz, ahonnan az ősei kivándoroltak. Véleményem szerint az érzelmi kötődés a közép-európai országokban is jelentős, ezt a szerző sem vitatja. Az azonban tagadhatatlan, hogy a kettős állampolgárok egy számottevő része kompenzációs állampolgárságként tekint a második állampolgárságára, miközben természetesen mind Szerbiában, mind pedig Ukrajnában élnek emberek, akik érzelmi vagy politikai okokból lettek kettős állampolgárrá, nem pedig a kompenzáció miatt.

A szerző egy új mérőszámot dolgozott ki az állampolgárságok értékének összehasonlításához. Ennek során három tényezőt vett figyelembe: a biztonságot, a lehetőségeket és a jogokat. A biztonság alatt az adott állam stabilitását érti, ide elsősorban a politikai elnyomás és a polgárháborúk gyakorisága tartozik, összességében tehát azt méri, hogy az ország bukott államnak tekinthető-e. A lehetőségek alatt a szerző az állam azon képességét vizsgálja meg, hogy az adott állam milyen szinten képes biztosítani a polgárai jólétét. A szerző itt a HDI-indexet használja. A harmadik vizsgálati pont pedig a jogok területe, ami alatt a szerző az alapvető demokratikus jogokat érti. Ennek mérésére az Economist Intelligence Unit által kifejlesztett Democracy Indexet használja.

Ezekből a mérőszámokból számítja ki a Citizenship Quality Indexet (CQI). Ezzel a mérőszámmal rangsorolja az országokat a bukott államoktól a jól működő, gazdag államokig. Ezután a mérőszámot összeveti az országok útleveleinek a minőségével. Minél több helyre lehet utazni egy útlevéllel vízummentesen, annál nagyobb értékűnek számít az útlevél. A szerző a Henley and Partners[3] által kiadott listát használja

[3] Henley and Partners. 2013. Index of International Visa Restrictions: July 2013. Retrieved from https://www.henleyglobal.com

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9

fel, hogy összehasonlítsa az útlevelek minőségét. A lista szerint az angol, a finn és a svéd útlevelek a legjobbak, őket követi az amerikai útlevél. A hongkongi, izraeli, brazil, sőt még a román is relatíve erős útlevélnek számít. A magyar útlevél különösen erős, a rangsorban a 11. A leggyengébbek a kínai, afgán és iráni útlevelek. Mindent összevetve az az ironikus, de logikus összefüggés állapítható meg, hogy minél kevesebb polgár használja az útlevelét (alacsony a migrációs nyomás, az ország lakói nem szeretnének kivándorolni), annál több országba utazhatnak. Ezzel szemben azok az országok, ahonnan sokan szeretnének kivándorolni, nagyon gyenge útlevéllel rendelkeznek. A kivándorlási hajlam tehát fordítottan arányos az útlevél erősségével.

A szerző ezt a két mutatót (a CQI mutatót és az útlevelek erősségét) felhasználva egy koordináta-rendszert hozott létre, amelyben a világ országait helyezte el. Ezek alapján három csoportot vélt felfedezni. Az első csoportba az erős útlevéllel és erős állampolgársággal rendelkező országok tartoznak. Ezek az észak-amerikai országok és az Európai Unió régi tagországai, valamint Ausztrália, Új-Zéland és egy ázsiai ország, Japán. A középkategóriás országok valamivel gyengébb útlevéllel és gyengébb állampolgársággal rendelkeznek. Ide elsősorban a kelet-, közép- és dél-európai országok, a latin-amerikai országok többsége és néhány ázsiai és afrikai ország tartozik. A harmadik csoportot a gyenge útlevéllel és gyenge állampolgársággal rendelkező államok alkotják. Ide tartozik a legtöbb afrikai és ázsiai ország, valamint néhány latin-amerikai és európai ország is.

A kategóriák megalkotása véleményem szerint logikus, azonban megjegyzendő, hogy a második és harmadik kategórián belül nagy különbségek vannak az országok között. Az első kategóriás országok mutatói valóban nagyon hasonlóak, azonban a második kategórián belül sok ország közelebb van az első kategóriához, mint a saját kategóriájának alján elhelyezkedő országokhoz. Ugyanez a harmadik kategóriánál is megfigyelhető, sok ország közelebb van a második kategóriás országokhoz, mint a saját kategóriájának országaihoz.

A szerző szerint elsősorban a második kategóriába tartozó országokra jellemző, hogy kompenzációs állampolgárságot igényelnek az első kategóriába tartozó országoktól, vagy azoktól a szintén második kategóriába tartozó országoktól, amelyek tagjai az Európai Uniónak. Ezt az országuk történelme teszi lehetővé, valamint az, hogy a nyugati országok is nyitottá váltak a kettős állampolgárság felé. Európában az unió bővítése miatt több közép-európai ország is tagország lett, így az állampolgárságuk uniós állampolgársággá vált. Ennek eredményeképpen felértékelődött az útlevelük is, valamint legálissá vált a nyugaton történő munkavállalás. Emiatt a szomszédos, nem uniós tagországok számára vonzóvá vált az állampolgárságuk. A latin-amerikai országok pedig elsősorban a bevándorló őseikre hivatkozva igénylik a kettős állampolgárságot.

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9
www. metszetek.unideb.hu

A harmadik kategóriába tartozó országokba nem történt európai bevándorlás az elmúlt századokban, emiatt nem igényelhetnek állampolgárságot a származásra hivatkozva. A kategóriába tartozó országokat emellett jelentős vízumkényszerrel is sújtják, így bár jelentős igény jelentkezik a kettős állampolgárságra, ez gyakorlatilag elérhetetlen a számukra.

A magyar–szerb kettős állampolgárság

A szerző a disszertációja majdnem egyharmadát a magyarországi helyzet elemzésének szenteli, ahol kimerítően elemzi a kettős állampolgárság jelenségét. Bőven használt szakirodalmakat, emellett a konzulátusról is igényelt adatokat, valamint interjús kutatást is végzett. Többnyire reálisan leírja a fennálló helyzetet, azonban több helyen is hibát vétett. Az első hiba a történelmi keretek félreértelmezése. A szerző ismerteti a Vajdaság történetét, mivel itt él együtt a magyarság és a szerbség, tehát innen érkezik a magyar állampolgárságot igénylők legnagyobb része, valamint azok felmenői is itt éltek, akik jelenleg már elhagyták a tartományt, ezért máshonnan igényelték a kettős állampolgárságot (sokan Ausztriából adták be az igénylésüket). A történelmi keretek elemzésekor az Osztrák–Magyar Monarchiát mint nacionalizáló nemzetállamot írja le, ahol a magyarosítási törekvések sikertelenek voltak. A monarchiát sok helyen kritizálják a hibás kisebbségpolitikája miatt, azonban ezek a szerzők súlyos hibát vétenek, mivel az akkori helyzetet rendre a mai viszonyokhoz hasonlítják. Itt azonban véleményem szerint a nyelvészetben gyakran használt szinkron és diakron vizsgálatot kellene alkalmazni. A monarchiát nem a mai viszonyokhoz kell hasonlítani, hanem az akkori nyugathoz, és az akkori kisebbségpolitikához. Ha megvizsgáljuk, hogy a feketék helyzete milyen volt az 1800-as évek Amerikájában vagy hogy milyen volt a gyarmatokon élők helyzete, akkor a monarchia kisebbségpolitikája, rögtön az akkori világ legjobbjai közé kerül. A szerző nem ítéli el a monarchia kisebbségpolitikáját, viszont nacionalizálónak nevezi. Ezzel önmagában még nem is volna probléma. A gondok ott kezdődnek, amikor a szerb kisebbségpolitikát nacionalizmusmentesnek nevezi, ahol nem törekedtek az asszimilálásra, az asszimiláció pedig a véleménye szerint a vegyes házasságokból következik, ami pedig egyéni döntésen alapul. Ez a kijelentés távol áll a valóságtól. A huszadik század folyamán szerb és jugoszláv kormányok az erőszakos asszimiláció gyakorlatilag minden formáját alkalmazták a magyarsággal és a németekkel szemben, a legdurvábbaktól kezdve (népirtás, kitelepítés, jogfosztás) egészen a legenyhébbekig (hivatalokban történő hátrányos nyelvi megkülönböztetés). A németeket szinte teljes egészében elüldözték a Vajdaságból, földjeiket és házaikat pedig betelepített szerbeknek adták. A magyarokat a 2000-es években rendszeresen érték támadások, uszító falfirkák, hátrányos megkülönböztetés és gyakran fizikai bántalmazás formá-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9

jában is. Ezt a helyzetet nem lehet békés, nacionalizmusmentes asszimilációnak nevezni.

A szerző második kijelentése, miszerint az asszimiláció egyéni döntés eredménye, szintén nem állja meg a helyét. A vegyes házasságokban legtöbbször valóban egyéni döntés eredménye az asszimiláció, azonban ezt a döntést az állami szociálpolitika erőteljesen befolyásolja. Ha a magyarság vállalása hátrányos alternatíva a szerb nemzetiséggel szemben, akkor nem lehet befolyásolásmentes döntéshozatalról beszélni. Ha szerbként előnyökre, magyarként pedig hátrányokra számíthat mind az iskolában, mind a munkahelyen, mind pedig a hivatalokban, akkor az állam jelentősen beleszól ebbe a döntéshozatalba, tehát az állami politika nem tekinthető asszimilációmentesnek. A szerző védelmére szól, hogy abban az időszakban, amikor a kutatását végezte, már jelentősen jobb volt a helyzet, mint az azt megelőző években. Azonban az akkori helyzetről nem lehet következtetéseket levonni azt megelőzőkre, mert akkor hibákat fogunk véteni. A helyzet javulásának pedig pont a kettős állampolgárság megadása volt az oka, emiatt értékelődött fel a magyarság presztízse, és javult a magyarok helyzete. A presztízsjavulást a szerző is észrevette, a magyarság helyzetének javulását azonban már nem figyelte meg.

A kutatása során csak olyan személyekkel készített interjút, akik tudtak szerbül vagy angolul. Az interjúk nagyrésze Belgrádban készült, így tényleg csak azokat tudta elérni, akiknek gyengébb vagy nem is létező a magyarsághoz való kötődése, így csak azokat vizsgálta, akik tényleg csak kompenzációként tekintenek a magyar állampolgárságra. Ezt a tényt maga a szerző is elismeri, és a döntését azzal indokolja, hogy a kompenzációs állampolgárság érdekli, ezért is csak ezt vizsgálja. Így azonban nem kerülhettek a látókörébe azok az emberek, akik érzelmi kötődés miatt vették fel a magyar állampolgárságot, így a szerző a szerb–magyar kettős állampolgárságra vonatkozó megfigyelései kevésbé általánosíthatók.

Amerikai kettős állampolgárság Mexikóban

Harpaz második példaként Mexikót hozza fel, ahol sokan rendelkeznek amerikai állampolgársággal is. Az Egyesült Államok lehetővé teszi, hogy azoknak a bevándorlóknak a gyerekei, akik az USA-ban születtek, automatikusan megkapják az amerikai állampolgárságot, függetlenül attól, hogy a szüleik rendelkeznek-e vele vagy sem. A 2000-es évektől megnőtt Mexikóban a kettős állampolgárok aránya, ami főként a hazatéréseknek és a kitoloncolásoknak köszönhető. Harpaz két csoportra osztja a kettős állampolgárokat. Az első csoportba a hazatérőket és kitoloncoltakat sorolja, akik sok esetben akaratukon kívül kapták meg a mexikói állampolgárságot, hiszen az Egyesült Államokban szerettek volna maradni. Véleménye szerint ők nem kompenzációként igényelték a kettős állampolgárságot, hanem érzelmi okok miatt vagy kényszerűségből. A második csoport tagjai, akiket Harpaz születési turistáknak ne-

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9
www. metszetek.unideb.hu

OLVASS FELESLEGESET!

vez, viszont már kompenzáció céljából igénylik az amerikai állampolgárságot. Ez a gyakorlat a Mexikó északi részén élőkre (norteños) jellemző, akik földrajzi közelségük és jobb anyagi helyzetük miatt megengedhetik maguknak, hogy az Egyesült Államokba utazzanak abból a célból, hogy ott hozzák világra gyereküket. A születési turisták nem akarnak az Egyesült Államokban letelepedni, hanem a gyerek születése után visszatérnek Mexikóba. A születési turizmusban főként az észak-mexikói közép- és felső osztály vesz rész, akik számára nem jelentene előnyt az USA-ba költözés. A kapcsolati rendszerük és baráti körük (társadalmi tőkéjük) Mexikóban van, ezt pedig nem tudják magukkal vinni a határon túlra. Egy másik fontos ok, hogy Mexikóban jelentősen olcsóbb az élet, emellett a vállalkozók számára rugalmasabb a jogi környezet. Ezekből az okokból kifolyóan nem akarják elhagyni Mexikót. Harpaz interjúi szerint a születési turizmus fő ösztönzője a gyerekek oktatása, Amerikában ugyanis jóval színvonalasabb iskolákban végezhetik tanulmányaikat, mint Mexikóban. Fontos továbbá a mobilitás lehetőségének elősegítése, mivel a texasi nagyvárosok földrajzilag is közelebb vannak Észak-Mexikóhoz, mint pl. Mexikóváros. Váratlan helyzetekben és katasztrófák esetén is jól jön az amerikai állampolgárság. A szerző várakozásaival ellentétben azonban nincs presztízs értéke a kettős állampolgárságnak, mivel az interjúalanyok szerint „bárki megszerezheti".

Európai uniós kettős állampolgárság Izraelben

Míg Szerbiában nemzetiség alapján és Mexikóban a földrajzi közelség miatt, addig Izraelben leszármazás alapján szerezhető kettős állampolgárság. Izrael esete azonban nagyban eltér Szerbiáétól és Mexikóétól, ugyanis míg ez a két ország közvetlenül is határos a kettős állampolgárság szempontjából érintett országgal, addig Izrael jóval távolabb helyezkedik el az európai célországoktól. Emellett Izrael erős gazdasággal és magas jövedelemmel rendelkező ország, ami eléri az Európai Unió átlagát. A zsidóknak nincsen jelentős érzelmi kötődésük azokhoz az országokhoz, ahol az őseiket üldözték, ezért látszólag sem praktikus, sem pedig érzelmi oka nincs az izraeliek számára, hogy európai uniós állampolgárságot igényeljenek. Ennek ellenére nagyszámban teszik ezt. Harpaz eredményei szerint az első generáció (a nagyszülők), akik az adott európai országban (főként Németország, Magyarország, Lengyelország és Románia) születtek, és onnan érkeztek Izraelbe, elzárkóznak a kettős állampolgárságtól. A második generáció gyakran megvárja az első generáció elhalálozását, és csak utána igényli az állampolgárságot. A második generáció (a szülők) számára a terrorizmus és az esetleges háború elleni biztosítás szerepét tölti be az általuk csak „európai útlevélnek" nevezett kettős állampolgárság. Harpaz szerint ez egy diaszpóralétből örökölt habitus, amikor a zsidóság mindig kész volt a menekülésre, és a lakóhelyének elhagyására. Az adatok igazolják ezt a biztosíték szerepet, mivel költözés és utazás céljából szinte sosem használják az „európai útlevelet".

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/metsz/2019/2/9

OLVASS FELESLEGESET!

A harmadik generáció számára, akik általában a szüléiktől kapják ajándékba európai útlevelüket, pedig az oktatásban és a mobilitásban tölt be szerepet a kettős állampolgárság, valamint státuszszimbólum a fiatalok körében. A kettős állampolgárság által könnyebbé válik számukra a külföldi tanulás és munkavállalás, emellett az európai állampolgárságra nem az adott ország szemszögéből, hanem egy világra nyitott kapuként tekintenek. Egy magyar vagy egy német útlevél tehát nem a Magyarországra vagy Németországba történő utazást, hanem a világ többi részére való eljutást segíti elő. Emellett magasabb presztízst biztosít számukra a csak izraeli állampolgársággal rendelkező társaiknál.

Összegzés

A szerző új nézőpontból közelített meg egy egyébként is keveset kutatott témát. Az országok rangsorolása és csoportosítása az állampolgárságuk és az útlevelük ereje alapján ötletes. A szerző több országot is megvizsgált, emellett kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt alkalmazott. A disszertáció a hibái ellenére is jó munkának számít.

METSZETEK
Vol. 8 (2019) No. 2
ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Könyvismertető

Megjelent

Bene Viktória, Bihari Ildikó, Czibere Ibolya, Kovách Imre, Megyesi Boldizsár, Paczári Viktória, Pataki Beáta:
FACTORS INFLUENCING HOUSEHOLDS' ENERGY CONSUMPTION IN HUNGARY CASE-STUDY CONDUCTED IN THE CITY OF DEBRECEN[1]

című könyve (2019) a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában (136 p.)

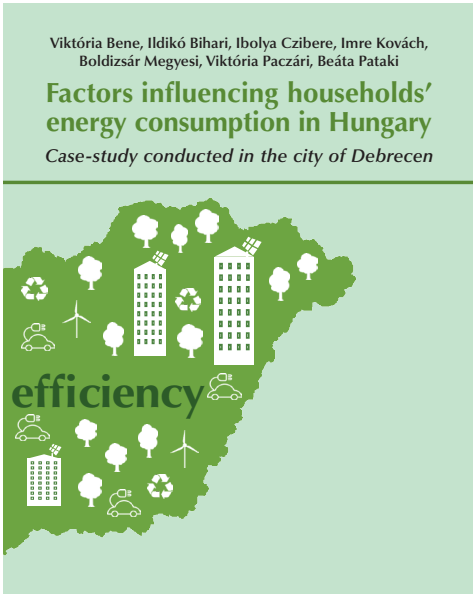

A kötet egy, a mai Magyarországon fontos kérdést, az energiahasználat különbözőségeinek társadalmi hátterét vizsgálja egy összehasonlító európai uniós finanszírozású kutatás magyarországi eredményei alapján. Az Európai Unió 2030-ra a következő klíma- és energiapolitikai célokat fogalmazta meg: legalább 27 százalék energia-megtakarítást kell elérni a változatlan (business-as-usual) scenarióhoz képest. A tudományos és közpolitikai dokumentumok alapján egyértelmű, hogy nagy megtakarítást az energiahatékonyság növekedésével, az üvegház hatású gázkibocsátás csökkentésével, a versenyképesebb, biztonságos és fenntartható energetikai rendszerek létrehozásával, illetve az energiahasználat csökkentésével lehet elérni. Ezek közül ebben a kutatásban a lakossági energiahasználat kérdéseit elemezték a szerzők. Amint megállapítják, ma az épületek fogyasztják el Magyarország teljes primer energiafelhasználásának 40 százalékát, ezen belül a lakóépületek a fogyasztás nagyjából harmadáért felelnek. Így a háztartási energiafogyasztás csökken-

[1] A kötet megjelenését a PENNY „Psychological, social and financial barriers to energy efficiency" Horizont 2020 program és az Emberi Erőforrások Minisztériuma által meghirdetett Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program támogatta, a Debreceni Egyetem energia tématerületi programja keretében.

ISSN 2063-6415

tése, illetve az ezzel kapcsolatos vizsgálatok nagyon fontosak. Egyes kutatások szerint a lakossági beruházások ösztönzésére vissza nem térítendő támogatásokból elköltött minden 100 milliárd forint további, nagyjából 300-400 milliárdnyi magántőkét von be. A kötet egy olyan szociológiai vizsgálat eredményeit közli, amely az energiahatékonyság növelésének lehetőségeit elemzi. Törekszik arra, hogy megértse a fogyasztói viselkedés azon területeit, amelyek az energiahatékonyságot befolyásolják, valamint hogy az energiapolitika mint közpolitika miként jelenik meg egy magyarországi nagyváros várospolitikájában.

Egyértelmű, hogy az energiahatékonyság nemcsak azon múlik, hogy elérhetőek-e az olcsó technológiák, és megfelelő-e a közpolitika alakítása, hanem a felhasználók viselkedésén, választásain is múlik. Az ipar és a lakóépületek két olyan szektor, amelyek sokat tehetnek a célok elérése érdekében. A kötet alapjául szolgáló kutatás eredményei alátámasztják, hogy a magyarok átlagosan még mindig összkiadásuk közel negyedét fordítják lakásfenntartásra és az energiaszámlák kiegyenlítésére. A KSH adatai szerint a hazai 4,4 milliós lakásállomány mintegy 61 százalékában gondolják úgy a bennlakók, hogy szükség lenne egy vagy több felújítási, karbantartási feladatra az épületben. Ami az egyes épületminőségi problémákat illeti, kiugró számban említették meg az épületek hőszigetelésével összefüggő hiányosságokat, a nyílászárók cseréjének szükségességét, a tető, födém hőszigetelését, cseréjét, vagy a fűtéskorszerűsítés, illetve a fűtési rendszer átalakításának szükségességét. A felújítás akadálya az érintettek döntő többsége (84 százalék) szerint a pénzhiány. Érdekes lenne a jövőben a nemzetközi összehasonlító kutatás többi eredményét is, különösen a nemzetközi adatokat közreadni, valamint az energiaszegénységgel kapcsolatos kérdéseket is részletesen vizsgálni. Mivel ebben a kötetben a lakótelepek mellett az önálló családi házak lakóinak energiahatékonysággal, energiaszegénységgel kapcsolatos vélekedései is megjelennek, ez jó alapot teremt a fentiekre.

ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Abstracts

Szeklerland – social science approaches

ZOLTÁN BIRÓ A.

The study reviews the situation of social science research in Szeklerland after 1989, describes the institutional framework for the organization of research. Presents the most important features of the Szekler society with a view to providing an interpretative context for the Cross-Sections Social Science Journal. It also indicates the areas of analysis in which regional researches were conducted, but could not be included in this study compilation.

KEYWORDS: social science research, Szekler region

Labor migration in Szeklerland. Migration and development, decision-making

JULIANNA BODÓ

Migration for the purpose of employment is an important social phenomenon. The following study provides insight into the situation of labor migration in Szeklerland after the change of regime. It outlines the most important trends that define this social process from 1990 to the present and indicates the changes along which the different periods of labor migration can be separated. The study discusses the changing perceptions of the connection between migration and development. The last subchapter contains an analysis about the phenomenon of decision-making in the context of new lifestyle trends resulting from migration.

KEYWORDS: labor migration, Szeklerland, development, migration decision

Analysis of the space-based identity structure of rural elite in a region of Szeklerland

ÁGNES SÁROSI-BLÁGA

The new challenges of rural areas support expansion of the range of professional research and analysis focusing on local or regional identity structures as a quality factor of development. These new approaches are particularly important in the rural areas of the post-socialist countries, which are in the initial stages of the recognition of the potential inherent in the endogenous development paradigm. In Szeklerland, according to the new rural development paradigm, place-based identity could be a potential for the sustainable development. The aim of my paper is to present the major dimensions of the place-based identity structure in a micro-region of Szeklerland.

KEYWORDS: place-based identity, rural elite, rural development, endogenous resources

ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Positioning Opportunities for Rural Areas Through the Example of Ciuc-Basin

KINGA KATALIN SZÉKELY

Those development approaches that support social inclusion, exploitation of endogenous resources and community development may be an alternative, and can offer new opportunities for the economically and socially disadvantaged rural areas and for peripheral settlements that have missed the mainstream of development. The new rural paradigm, and the related regional development approaches, such as marketing-oriented settlement development, point to a new community-based trend, where places, local communities get a more important role, the function of local management changes and endogenous factors become the main resource. The communication activity and positioning practice becomes more important.

KEYWORDS: place marketing, rural settlement, positioning, development

The situation of Roma education in Harghita county – attitudes of pedagogues

JUDIT JAKAB

The study presents the attitudes and behaviours of pedagogues, based on interviews with teachers working with Roma children which constitute the quotidian educational practice. In absence of institutional programs, infrastructural and personal conditions, the teachers need to find solutions for the given difficulties. They become the key figures of the integration process and hence their attitudes and approaches are determining from the point of view of Roma children's school efficiency. The target audience of the research are composed by pedagogues, who teach in elementary schools in the Csiki Basin in Harghita county, where the rate of Roma learners exceeds 25 percents. Signalling the main directions of the national policy and the presentation of literature examining the Hungarian-Roma relationship in Szeklerland offer a broader framework for the interpretation of the subject.

KEYWORDS: Romania, Roma education, national policy, Szeklerland, Hungarian-Roma relationship, attitudes of pedagogues

The Situation of Adult Education in Seclerland
Summary of professional analyzes from the decades following the regime change

ADÉL KISS

The study uses previous analysis and research reports to review the evolution of adult education. It presents the national and regional contexts, after that engages in the detailed presentation of adult education – structures, conditions, practices and functioninig – in Harghita county. One of the conclusions from the review of previous analysis and research reports is that the basic practices of adult education evolved during the first two decades of transition are still very dominant in today's functioning of adult education. The possible current chances of adult education are not yet exploited neither in regional policy planning nor in regional development practice. There are further research and development tasks and opportunities in adult education.

KEYWORDS: adult education, development, policy, research, social changes

ISSN 2063-6415
www. metszetek.unideb.hu

Literature review of the national identity of hungarians in Vojvodina from 1990 to the present, II.

TERÉZ KOVÁCS – IGOR KISS

In this second paper, we are attempting to demonstarte the changes in the political/citizenship-related and cultural-historical national identity of the Hungarian ethnic minority in Vojvodina. With the end of Yugoslavia as a country this ethnic minority became Serbian citizens. The new leaders of Serbia had an adverse view on this ethnic minority until 2014 when the Serbian political leaderership changed their political identity and favoured the West instead of Eastern-Europe.The financial aid provided by the Hungarian Government to the Hungarians living in Vojvodina, which targeted cultural and economic development in the area, aimed to better the life and strenghten the national identity of this ethnic minority. Those who received financial aid developed a better outlook on life. The possibility to acquire Hungarian citizenship easily strenghtened the Hungarian national identity of this minority and contributed to population decline. While people migrating to Hungary are primarily motivated by access to better education, others migrate to Western Europe for work.

KEYWORDS: Hungarian ethnic minority, Vojvodina, political/citizenship-related identity, cultural-historical identity, migration